

T. C.
PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ
İSLÂMİ İLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM FELSEFESİ BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ŞABAN TEOMAN DURALI DÜŞÜNCESİNDE BEŞERİ İNSAN
KILAN ANA ETKEN: AHLÂK

Betül KILIÇKAN

DENİZLİ-2024

T. C.
PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ
İSLÂMİ İLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM FELSEFESİ BİLİM DALI

ŞABAN TEOMAN DURALI DÜŞÜNCESİNDE BEŞERİ İNSAN
KILAN ANA ETKEN: AHLÂK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Betül KILIÇKAN

DENİZLİ-2024

T. C.
PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ
İSLÂMİ İLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM FELSEFESİ BİLİM DALI

ŞABAN TEOMAN DURALI DÜŞÜNCESİNDE BEŞERİ İNSAN
KILAN ANA ETKEN: AHLÂK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Betül KILIÇKAN

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Osman MUTLUEL

Enstitü Anabilim Dalı: Felsefe ve Din Bilimleri

Enstitü Bilim Dalı: İslâm Felsefesi

“Bu tez sınavı .....tarihinde yapılmış olup aşağıda isimleri bulunan jüri üyeleritarafından oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir. ”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ	İMZA
Doç. Dr. Osman MUTLUEL		
Doç. Dr. Kemal GÖZ		
Doç. Dr. İsmet EŞMELİ		

Pamukkale Üniversitesi İslami İlimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun.....tarih ve.....sayılı kararıyla onaylanmıştır

Enstitü Müdürü

BEYAN

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğuna beyan ederim.

Betül KILIÇKAN

11/01/2024

ÖNSÖZ

Şaban Teoman Duralı Düşüncesinde Beşeri İnsan Kılan Ana Etken: Ahlâk adlı bu çalışmada Duralı'nın nasıl bir ahlâk anlayışına sahip olduğunu onun ahlâk düşüncesinin içini dolduran esasları, onun kapsamına girebilecek kavramların birbirini desteklediği ve tamamladığı yönleri ortaya koymayı hedeflemektedir. İnsanın kendini tanıması, benlik algısı ve kimlik arayışında yaşadığı kültürün ona aktarmak istediklerini anlaması, bilmesi ve doğru değerlendirmesi bakımından bu konuyu çalışmak önem arz etmektedir. Duralı'nın ahlâk üzerine olan görüşleri ve diğer konularla olan bağlamı farklı bir açı sunmaktadır.

Çalışmamız da giriş bölümünden sonra üç bölüme yer verilmektedir. Giriş bölümünde araştırmanın konusu, önemi, amacı, yöntem ve tekniklerinden bahsedilmektedir. Birinci bölümde Duralı'nın hayatı ve eserlerinde yer alan görüşlerine yer verilmektedir. İkinci bölümde, Duralı'nın düşünce dünyasında felsefenin temel kavramları ve aralarında ki bağlamlar ele alınmaktadır. Üçüncü bölüm ise Duralı'nın bakış açısında ahlâk kavramı ve bununla birlikte felsefe kapsamında yer alan kavram ve görüşleri içermektedir. Araştırmamızda bu konunun ele alınma sebebi, düşünce tarihinde insana dair bir sorgulama biçimi ve insan merkezli bir bakış açısına sahip olan felsefenin ülkemizdeki son temsilcilerinden biri sayılan Şaban Teoman Duralı'nın gözünde Ahlâk kavramını anlayabildiğimiz ölçüde açıklamaya çalışmaktır.

Bu çalışmayı hazırlarken bir düşünürün ya da filozofun kavramlar ve onlara bağlı konularla ilgili düşüncelerini ele alıp değerlendirmenin zorluğunun idrakindeyiz. Her ne kadar bir filozofun ya da düşünürün görüşlerini ortaya koymuş olsak da bu görüşler hakkında çalışma yapılan kimsenin eserlerinden ve onunla ilgili yapılan çalışmalardan elde ettiğimiz yorumlardan meydana gelmektedir. Dolayısıyla Duralı'ya atfedilen düşünceler eserlerinden, hakkında yapılan çalışmalardan ve konu ile ilgili diğer eserlerden elde ettiğimiz düşüncelerden ve bizim araştırma sürecinde anlayabildiğimiz ölçüde aktarabildiğimiz görüşlerden oluşmaktadır. Bunu ifade etmenin çalışmada anlatılmak istenenin doğru anlaşılabilmesi bakımından doğru olduğu kanaatindeyiz.

Tüm bu süreç içerisinde çalışmamızın takibi ve tamamlanması hususunda yardımcı olup, kıymetli fikirleriyle çalışmamıza katkı sağlayan danışman hocam Doç. Dr.

Osman MUTLUEL'e teþekkür ederim. Ayrıca çalıþma esnasında bütün sıkıntılarımı paylaþan, hiçbir zaman desteklerini eksik etmeyen aileme teþekkürü bir borç bilirim.

Betül KILIÇKAN

DENİZLİ 2024

ÖZET

Pamukkale Üniversitesi İslâmî İlimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi Özeti	
Tezin Başlığı: Şaban Teoman Duralı Düşüncesinde Beşeri İnsan Kılan Ana Etken: Ahlâk	
Tezin Yazarı: Betül KILIÇKAN	Danışmanı: Doç. Dr. Osman MUTLUEL
Kabul Tarihi:	Sayfa Sayısı: viii (ön kısım) + 112 (tez)
Anabilim Dalı: Felsefe ve Din Bilimleri	Bilimsel Dalı: İslâm Felsefesi
<p>Düşünce tarihi açısından değerlendirildiğinde “ahlâk” kavramı insanlık tarihi kadar eskidir. Fakat söz konusu ahlâk felsefesi olduğunda ilk örnekleri Antik Yunan’da ortaya çıkmıştır. Ahlâk kelime kökü bakımından huy, karakter anlamını gelir. Felsefi açıdan ise Etik kelimesi ahlâkın yerine kullanılır. Terim olarak bakıldığında ahlâkı, insanların toplum içerisinde ki davranışları, birbirleriyle olan ilişkilerini düzenleyen kurallar olarak tanımlamak mümkündür. Ahlâk kuralları, felsefi bir nitelik kazanmadan önce de varlığını toplumların üzerinde yazılı olmayan biçimde belli etmektedir. Şaban Teoman Duralı’nın ahlâk tasavvurunun temelini beşeri insan kılan ana etken yani ahlâk oluşturur. Duralı, üç saç ayağı üzere kurduğu tasavvurun son basamağı olan ahlâkı, insanın niteliğinin belirlenmesinde en üst aşaması olarak değerlendirir. Bu çalışmanın amacı, Şaban Teoman Duralı’nın tasavvurunda “ahlâk” kavramını, felsefedeki diğer kavramlarla ilişkisini ve onun felsefeye katkılarını ele almaktır. Bunun için de öncelikli olarak Duralı’nın kitap, makale, söyleşi, konferans, seminer ve TV programından faydalanılmış, literatür araştırması yapılarak görüşleri çerçevesinde “ahlâk” kavramı aktarılmaya çalışılmıştır.</p>	
Anahtar Kelimeler: Felsefe, İslam, Ahlâk, İnsan, Şaban Teoman Duralı	

ABSTRACT

Pamukkale University Institute of Islamic Sciences Abstract of Master Thesis	
Title of the Thesis: In Şaban Teoman Duralı's Thought The Main Factor That Makes A Human Being Human : Morality	
Author: Betül KILIÇKAN	Supervisor: Doç. Dr. Osman MUTLUEL
Date:	Nu. of pages: viii (pre text)+112 (main body)
Department: "Philosophy and Religious Sciences" Subfield: Islamic Philosophy	
<p>In terms of the history of thought, the concept of "morality" is as old as the history of humanity. However, when it comes to moral philosophy, the first examples emerged in Ancient Greece. The root of the word morality means habit and character. From a philosophical perspective, the word Ethics is used instead of morality. As a term, it is possible to define morality as the rules that regulate people's behaviors in society and their relations with each other. Moral rules, even before gaining a philosophical character, make their existence known to societies in an unwritten form. The basis of Şaban Teoman Duralı's conception of morality is the main factor that makes human beings human, namely morality. Duralı considers morality, which is the last step of his three pillars, as the highest stage in determining the quality of human beings. The aim of this study is to discuss the concept of "morality" in Şaban Teoman Duralı's conception, its relationship with other concepts in philosophy and his contributions to philosophy. For this purpose, first of all, Duralı's books, articles, interviews, conferences, seminars and TV programs were primarily used, and the concept of "morality" was tried to be conveyed within the framework of his views by conducting a literature research.</p>	
Keywords: Philosophy, Islam, Ethics, Human, Şaban Teoman Duralı	

İÇİNDEKİLER

BEYAN.....	I
ÖNSÖZ.....	II
ÖZET.....	IV
ABSTRACT.....	V
İÇİNDEKİLER.....	VI
KISALTMALAR.....	VIII
GİRİŞ.....	1
I.Çalışmanın Konusu ve Önemi	1
II. Çalışmanın Amacı	2
III. Çalışmanın Alanı, Yöntem ve Teknikler	2
BİRİNCİ BÖLÜM.....	7
TEOMAN DURALI'NIN BİYOGRAFİSİ VE DÜŞÜNSEL SERÜVENİ.....	7
1.1. Şaban Teoman Duralı'nın Hayatı	7
1.2. Düşünce Tarihi Çalışmaları.....	10
1.2.1. Felsefeye Dair Çalışmaları.....	10
1.2.1.1. Aklın Anatomisi Salt Aklın Eleştirisi.....	10
1.2.1.2. Sorun Nedir?	10
1.2.1.3. Canlılar Sorununa Giriş Biyoloji Felsefesiyle İlgili Araştırma..	11
1.2.1.4. Biyoloji Felsefesi.....	12
1.2.1.5. Kutadgubilig Türkçenin Felsefe-Bilim Sözlüğü	22
1.2.2. Tarihe Dair Çalışmaları.....	23
1.2.2.1.Yeniçağ Avrupa Medeniyetinden Çağdaş İngiliz- Yahudi Medeniyetine.....	23
1.2.2.2. Gılgamış Destanı	24
1.2.2.3. Omurgasızlaştırılmış Türklük	24
1.2.2.4. Çağdaş Küresel Medeniyet.....	25
1.2.3. Sanata Dair Çalışmaları.....	25
1.2.3.1. Deniz ve Kâşiflik.....	25
İKİNCİ BÖLÜM	27
ŞABAN TEOMAN DURALI'NIN DÜŞÜNÇESİNDE KAVRAMLAR	27
2.1. Felsefe-Bilim.....	27
2.2. Metafizik.....	34
2.3. Varlık	38
2.4. Bilgi	41

2.5. Sanat	44
2.6. Medeniyet	45
2.7. Kùltür	53
2.8. Çevre	57
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	59
ŞABAN TEOMAN DURALI'DA AHLÂK VE İNSAN	59
3.1. Ahlâk'ın Tanımı ve Konusu.....	59
3.2. Ahlâk Felsefesinin Temel Kavramları.....	60
3.3. Ahlâki Oluşum Olarak Biyoloji.....	63
3.4. İnsan Olmanın Esası: Kimlik	65
3.4.1. Nelik	65
3.4.2. Bireylilik (Hafıza).....	66
3.4.3. Tarihin Zemini: Akl.....	68
3.4.4. Beşer ve İnsan.....	72
3.4.5. İletişim Düzeni: Dil	75
3.4.6. Tarih Tasavvuru	79
3.5. Nefsin Faaliyeti	80
3.6. Maneviyat Yaklaşımı.....	81
3.7. Değer Anlayışı	86
3.8. İlahiyat Temelli Ahlâk.....	102
SONUÇ	105
KAYNAKÇA	109

KISALTMALAR

Bk. : Bakınız

Çev. : Çeviri

Ed. : Editör

Haz. : Hazırlayan

M. Ö. : Milattan önce

TDV. : Türkiye Diyanet Vakfı

GİRİŞ

I.Çalışmanın Konusu ve Önemi

Eski Yunan'da M. Ö. dördüncü yüzyılda başlayan ve İslam, Ortaçağ Hristiyan dünyasına ve modern zamanlara kadar devam edegelen Felsefe, insanlık düşünce tarihinin değişmez faaliyeti olmuştur. Tarih boyunca farklı medeniyetlerde farklı filozoflar ile felsefi düşünce günümüze kadar ulaşmıştır. İnsanın varlığa dair bir sorgulama biçimi olan felsefenin ülkemizdeki son temsilcilerinden biri de Prof. Dr. Şaban Teoman Duralı'dır.

1947 yılında Zonguldak'ta dünyaya gelen Duralı, yükseköğrenimini felsefe, antropoloji ve biyoloji alanlarında yaptı. Onun en önemli özelliklerinden birisi yoğun bilgi ve dil birikimine rağmen içinde yetişmiş olduğu kültüre ve coğrafyaya yabancılaşmamış olmasıdır. Sıradan bir akademisyenden ziyade filozof olan Duralı, aynı zamanda dünyanın birçok coğrafyasını görme imkânı bulmuş bir seyyahdır. Bilim felsefesi ve felsefe tarihi üzerine de çalışmaları bulunan Duralı, biyoloji felsefesi alanında ülkemizdeki önemli araştırmacılardan birisi olarak görülmektedir. Onun bilimsel araştırmalarında ele aldığı ilk konu can-canlılık meselesidir. Felsefe tarihi boyunca tartışılan metafizik kökenli bu konu özellikle Descartes'tan sonra zamanla felsefeden dışlanmış, sanayi ve teknoloji alanına kaymıştır. Bunun sonucunda da insanı yadsıyan küreselci bir dünya görüşü ortaya çıkmıştır. Metafiziğe ayrı bir önem veren Duralı, insan oluş, felsefe-bilim alanında da çalışmalar yapmıştır. Değerlerin inşası konusunda dil, aile ve kültür alanında ortaya koyduğu görüşleriyle insan merkezli bakış açısı oluşturmuştur. Ayrıca insanın ontolojik ve epistemolojik boyutlarını ortaya koyarak insani değerleri ele almıştır. Çok yönlü çalışmalarıyla ve yirmiye yakın eseriyle düşünce dünyamıza önemli katkılar sunan Duralı, 6 Aralık 2021 tarihinde aramızdan ayrılmıştır.

Düşünce tarihimizin önemli işaret taşlarından olan Duralı'nın, hayatı ve felsefi görüşlerinin incelenmesi ve değerlendirilmesi bu çalışmanın ana konusudur. Tüm yetkinliği, bilgi birikimi ve alanında tanınmış bir uzman olarak yetiştiği coğrafyaya yabancılaşmamış olması ve tüm eğitimini Türkiye'de tamamlamış olması, Duralı'nın

önemini arttırmaktadır. Onun yaşantısı, tecrübeleri, izlediği yol, felsefesinin beslendiği kaynaklar, çalışma konuları ve eserlerinin tespiti ve değerlendirmesi, bu alanda ilerlemek isteyenler için ilham verici olacaktır. Düşünce dünyamızın ender şahsiyetlerinin yeni nesillere doğru ve ayrıntılı bir şekilde aktarılabilmesi bu gibi çalışmalarla mümkün olacaktır. Önemli bir düşünür olarak Duralı'nın, hayatının ve eserlerinin akademik yazına kazandırılması kendisinin daha iyi anlaşılmasına olanak tanıyacak ve felsefi araştırmalarda kalem oynatan araştırmacılara kolaylık sağlayacaktır.

II. Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın temel amacı, Duralı'nın hayatı ve felsefi görüşlerini, yazmış olduğu eser, makale ve söyleşilerinden hareketle ortaya koymaktır. Bu amaçla önce Duralı'nın felsefe anlayışı, kendi düşüncesini oluşturan temel kavramları ele almak suretiyle, felsefi konularda yapmış olduğu tespit ve tahliller, sunduğu çözüm önerileriyle değerlendirilecektir. Diğer yandan Duralı'nın düşünce sistematığının tespiti ve felsefe alanındaki yansımalarının değerlendirilmesi de amaçlarımız arasındadır.

III. Çalışmanın Alanı, Yöntem ve Teknikler

Çalışma, İslam felsefesi alanında, Duralı'nın basılı ve görsel eserlerinin incelenmesi ile teorik olarak literatür tarama yöntemiyle yapılacaktır. Bu anlamda kendi yazdığı makalelerin, kitapların ve sempozyum sunumlarının yanında zaman zaman yaptığı söyleşilerin incelenmesi bununla beraber kendisi hakkında yapılmış tezler, yazılmış kitap ve makalelerden de yararlanılarak onun ahlâk felsefesi alanındaki görüşleri ortaya konulacaktır. Çalışmada öncelikle Duralı'nın daha iyi anlaşılması açısından bazı kavramlara atfettiği manalar ortaya konulacak ve sonra ahlâk alanındaki görüşlerine geçilecektir.

İnsan ilkçağdan bugüne kadar bazı soruların cevaplarını bulma uğraşında olmuştur. Bu sorular, genel anlamda insan ve hayat ilişkisinin incelenmesi üzerine düşünsel yansımaları kapsar. Söz konusu soruların içerisinde, insan ve hayat ilişkisi bunlara ek olarak da “ahlâk” yer alır. Ahlâk üzerine konuşulması en basit meselelerden biri olarak görülür. Fakat insanın, nasıl yaşadığını ve aslında nasıl yaşaması gerektiğini konu edinen ahlâktan daha önemli bir meselesi olabilir mi?

Ahlâk, huy, karakter anlamına gelen arapça kökenli bir kelimedir. Kökeni itibariyle hulk, huluk kelimesinin çoğuludur. Ahlâk insanda kökleşmiş ya da içerisine yerleşmiş bulunan bir yetidir. Terim olarak ahlâk, insanların toplum içindeki davranışlarını, birbirleri ile olan ilişkilerini düzenleyen kurallar olarak tanımlanır. Davranış bakımından insanlık tarihi kadar eski olan ahlâk, düzen koruyucu yazılı olmayan kurallar bütünü olarak toplumların var olması ile kullanılmaya başlanmıştır.

Felsefi açıdan ahlâk, alanında genel kabul görülen ilkeleri, iyi ve kötünün kavramsal içeriğini ve ahlâklı kimsenin tanımlanmasında gerekli olan niteliklerle ilişkili olan kavramları inceleyen felsefenin bir bölümüdür. Felsefi yönden ifade edilirken etik kavramı da ahlâkın yerine kullanılır. Zira etik, ahlâkla benzer olan ahlâki normlar, değer yargıları, gelenek, görenek gibi anlamları içerse de o daha çok edep ilmi, ahlâk ilmi ve ahlâk felsefesi ile eş tutulmaktadır. Zira felsefi bir disiplin olarak etiğin görevi, ahlâki ilişkilerin doğası hakkında genel bir görüş elde etmektir. Etik bir nevi ahlâkın dini ve felsefi yönden temellendirilmesidir.

Her ilim dalında, o ilmin zeminini oluşturan temel kavramlar vardır. O ilim dalı, bu temel kavramlar çerçevesinde anlaşılmaya ve araştırılmaya çalışılır. Söz konusu Ahlâk'ın da bazı temel kavramları vardır. Bu kavramlar bilinmeden ahlâk ve ahlâk felsefesi hakkında doğru bir alt yapı oluşturmak ya da bilgi edinmek mümkün değildir. Bunlar; iyi, kötü, özgürlük, erdem, sorumluluk, vicdan, ödev, ahlâk yasası, ahlâki eylem vb. gibi kavramlardır. Ahlâk felsefesinin görevleri arasında yeterince açık olmayan kavram ve önermelerini açığa kavuşturmak da vardır.

Felsefe tarihi açısından bakıldığında ahlâk felsefesinin cevaplandırması gereken pek çok soru bulunur. Bu soruların bir kısmı tarihsel olup hep sorulagelmişken, bir kısmı da bugüne hitap eden sorulardır. Ahlâk nedir? Ahlâkın kaynağı ya da nihai amacı nedir? Kaç tür ahlâktan bahsedilebilir? Birey yaptığı ahlâki eylemlerde özgür müdür? İnsanda hür bir irade var mıdır? Evrensel ahlâk kuralları var mıdır? Ahlâk krizinin mahiyeti nedir? Bu sorular, ahlâkın felsefi açıdan incelenmesinde çok yönlü geniş bir çerçeveyi içerisine alır. Bu noktada ahlâk felsefesi, en basit düzlemde betimleyici, doğru eylem yönüyle normatif ve evrensel ölçütlere dayalı meta-etik düzeyin insan ve ahlâkın doğası gereği incelenmesiyle karşımıza çıkar.

Duralı'nın tasavvurunda ahlâkı konu edinen bu çalışmada ahlâkın yukarıda belirtilen sorular itibariyle oluşumu, bu oluşum içerisinde felsefede edindiği yer ve bağıntılı olduğu kavramlara değinilmektedir. Bu kavramlar itibariyle Duralı'nın tasavvurunda ahlâka yüklediği anlam tespit edilmeye çalışılır. Duralı'ya göre ahlâk, beşeri insan kılan ana etkendir. Duralı, iyi-kötü, güzel-çirkin zıtlıklarını tespit ile ayırt edebilmedeki düşünsel çabalamayı kendine konu edinen ahlâkı, bu niteliğiyle insanın belirlenmesinde en üst mevki olarak tanımlar.

Duralı, tasavvurunda insanı, bedeni/maddi ve manevi kültür varlığı olarak bir bütün olarak değerlendirir. Duralı, İngiliz-Yahudi medeniyetinin felsefe-bilim yapısında insanı yalnızca beşer vasfıyla sınırlandırmasının, insan oluşuna ve insanın değer yönüne ne şekilde zarar verdiğini ortaya koymaya çalışır. Ona göre her insanda ahlâk, örf, adet ve farklı inanış biçimleri bulunur. Duygu dünyası ve yaşadığı çevrenin etkisiyle bireysel olarak her insanın, olaylar karşısında verdiği tepkiler farklılık gösterir.

Duralı, anlam verici varlık olarak insanı, değerlerin inşacı -ahlâki bir kişilik- olarak tanımlar. Bütünüyle anlamlandırılabilir değerler üzerine kurulu düzen ise âlemdir. Duralı'ya göre âlem içerisinde ki bilgi öğreniminin belirlenmesi ve bilginin ahlâki çerçevede işlenmesiyle anlamlandırılması ve bir değer alanı oluşturması işlemidir. Duralı'ya göre, insanın ahlâklılığı önceden belirlenmediği gibi neden-etki bağıntısında karşılaşılan olayların algısından da meydana gelmez. Duralı, Aristoteles'ten Kant'a kadar bütün seçkin felsefe-bilim sisteminin odağını ahlâk sorunsalının oluşturduğunu ifade eder.

Kant'a göre ahlâki eylemlerin amacı ödevdir. Kant insanın yapmak zorunda olduğu ve keyfi olarak yaptığı görev arasında ayrım yapar. Zorunlu yapılan işler, insanın ödev bilincine sahip olmasının önüne geçer. Kişi, benliğinde içinden gelerek bir davranış ortaya koyuyorsa ve bu davranış doğru bir amaç içeriyorsa, bu durumda ahlâki bir davranış vasfı kazanmış demektir. Söz konusu durumda ahlâk, insanın ödev bilinci ile özdeşir. Kişi yaptığı bir işi, vicdani bir zemine oturtuyorsa o davranış ahlâklıdır. Kişi, bir işi ya da görevi yerine getirmek amacıyla davranışta bulunuyorsa, yapılan iş ya da görev ahlâki bir davranış sayılmaz. O halde ahlâki eylemin amacı, kişinin niyeti ve vicdanı ölçüsünde eylemi gerçekleştirme durumudur. Materyalist düşüncenin aksine, insanı

maddi ve manevi yönüyle birlikte değerlendiren Duralı ahlâkı, insanın oluşu ve eylem yönüyle birlikte değerlendirir. Ahlâk, vicdani yönden içkin insanın anlamlandırma ve değerlendirme özelliklerini akıl işlemleriyle ortaya çıkaran metafizik bir alandır. Duralı'ya göre, insan yaşamının ağırlık merkezi anlamdır. İnsan, yaşamsal donanımına ayak uydurmak için inancının temeline akıl yürütme ve yorumlama katarak nitelik kazandırır.

Bu araştırmada Duralı'nın eserlerinde felsefeye dair yer verdiği kavramlar, kavramlar üzerindeki görüşleri ve araştırmanın asıl konusu olan ahlâk kavramını nasıl ele aldığı incelenir. Tez üç bölümden oluşmaktadır. Tezin birinci bölümünde “Teoman Duralı'nın Biyografisi Ve Düşünsel Serüveni” ana başlığında Duralı'nın hayatına, eserlerine ve eserlerinde yer alan felsefeye, tarihe, ahlâka, sanata dair görüşleri incelenir.

Tezin ikinci bölümünde “Şaban Teoman Duralı'nın Düşüncesinde Kavramlar” ana başlığı altında, Duralı'nın düşüncesi eserlerinde ve diğer çalışmalarında yer alan felsefi kavramlar itibariyle ele alınır. Duralı, bir kavramı çok yönlü olarak ele alan bir mütefekkindir. Günümüz açısından değerlendirildiğinde diline yabancılaşmayan ve kavramların birbirleri ile bağıntılarını incelikle ele alan bir düşündürüdür. Dolayısıyla bu bölümde Çağdaş Türk Düşüncesi'nin önemli isimlerinden olan Duralı'nın kavramlara bakış açısı ve ortaya koyduğu görüşlerin özgünlüğü açıklanmaya çalışılır.

Tezin üçüncü bölümü ise “ Şaban Teoman Duralı'da Ahlâk ve İnsan” ana başlığı altında Duralı'nın eserlerinde yer alan ahlâk anlayışı, insan, akıl, ödev, din, eğitim, nefis, irade, ruh, maneviyat, niyet, inanç, ilim, hikmet ve değer kavramlarıyla düşünce tasavvuru değerlendirilir. Duralı'nın felsefesi düşüncesini oluşturan temel kavramlar ele alınarak, ahlâk anlayışını şekillendiren ana etkenler üzerinde durulur.

Çalışmada görüleceği üzere Duralı'nın, felsefe-bilim yönü eserleri ve ele alınan kavramlar üzerinden bir zemin oluşturulmaya çalışılmıştır. Burada felsefe, metafizik, varlık, bilgi, medeniyet, kültür kavramlarının Duralı'daki tasavvuru genel anlamda ele alınmıştır. Duralı'nın düşünce tasavvurunun merkezi diğer alanlarda olduğu gibi değer açısından yalnızca ‘beşer’ yönüne odaklanılan ‘insan’ın gerçek ve bütünsel anlamdaki konumunda değerlendirilmesidir. Duralı'nın düşünce sisteminde insan, akıl, anlam, değer, irade, nefis, ödev, din, eğitim, inanç ve kültür kavramları ahlâki açıdan

bütünsellikle aktarılması amaçlanmıştır. Bu açıdan Duralı'nın ahlâk temelini kavramlar aracılığıyla felsefe açısından okumak önem arz etmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TEOMAN DURALI'NIN BİYOGRAFİSİ VE DÜŞÜNSEL SERÜVENİ

1.1. Şaban Teoman Duralı'nın Hayatı

Şaban Teoman Duralı, 7 Şubat 1947 yılında Kozlu/Zonguldak'ta doğdu.¹ Babası Sabih Duralı, Yunanistan'ın Selanik şehrine bağlı bir yerleşim yeri olan Langaza'da dünyaya geldi. Babasının babası Langaza'da ağır ceza reisi, babasının dedesi ise Gümölcine müftüsüydü.² Sabih Bey, 1927'de devlet bursuyla mühendislik okumak amacıyla Almanya'nın Chemnitz şehrine gitmiştir.³ Annesi Hilda Kohlschmidt ile Sabih Bey Chemnitz'de tanışıp, orada 1930 yılında evlenmişlerdir.⁴ 1931 yılında ağabeyi Kaya Chemnitz'de, ablası Şermin 1937'de İstanbul doğmuştur.⁵ Protestan kültürüyle büyümüş olan Hilda Hanım, Chemnitz dışına ilk kez lise yıllarında katıldığı bir Bavyera gezisinde çıkmıştır. Koyu bir Alman milliyetçisi olan Hilda Hanım, Türkiye'de hiç mutlu olamamış ve daima bir vatan hasreti içerisinde yaşamıştır.⁶ Yüksek mühendis olarak Türkiye'ye dönen Sabih Duralı'nın, oldukça renkli bir meslek hayatı vardır. Genelkurmay Başkanlığı, başta olmak üzere, Kayseri'de uçak, Eskişehir'de tank, Kırıkkale'de silah fabrikalarında çalışmış ve Türkiye'nin önde gelen iki termik santralinden birisi kabul edilen Zonguldak Kozlu'ya görevlendirilmiştir. Bunlara ek olarak, 1954'te Demokrat Parti'den Zonguldak milletvekili seçilerek mecliste görev yapmıştır.⁷

İlkokulu Zonguldak'ta ortaokul ve liseyi TED Ankara Kolejinde, üniversite eğitimini de İstanbul'da tamamladı.⁸ İstanbul Üniversitesinde felsefe ve biyoloji eğitimi aldı.⁹ Duralı karısı Piyeret ile 1971'de evlenmiştir. Söz konusu evlilikten Deniz ve Elif

---

¹Ali Değirmenci, *Öyle Geçer Ki Zaman*, ed. Ayşe Yılmaz (İstanbul: Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık A. Ş, 2021), 491.

²Ali Değirmenci, *Öyle Geçer Ki Zaman*, 21-22.

³Ş. Teoman Duralı, "Prof. Dr. Teoman Duralı İle Konuşmalar", *Gerçek Hayat Kültür Yayınları* 1075 (Ocak 2022), 107.

⁴Ali Değirmenci, *Öyle Geçer Ki Zaman*, 24; "Teoman Duralı'nın Hayatı, 24 Tv Portre Programı, Zeynep", haz. Okumayolu Sami Saimoğlu.

⁵Ali Değirmenci, *Öyle Geçer Ki Zaman*, 36.

⁶Ali Değirmenci, *Öyle Geçer Ki Zaman*, 28, 477-481.

⁷Duralı, "Prof. Dr. Teoman Duralı İle Konuşmalar", 108; Güngör GÖÇER, "Şaban Teoman Duralı'nın Türkiye Notları", *Gazi Türkiyat* 32 (2023), 4.

⁸Şaban Teoman Duralı, "Mürşid 1" 103 (Ekim 2010), 32-34; Duralı, "Prof. Dr. Teoman Duralı İle Konuşmalar", 108.

⁹Ali Değirmenci, *Öyle Geçer Ki Zaman*, 305.

adında iki çocuğu bulunmaktadır.¹⁰ 1973 yılında İÜ felsefe bölümünden mezun olan Duralı, 1975 yılında İÜ asistan olarak görev aldı. Akademik sahada eğitimini aldığı felsefe ve biyoloji alanları üzerine çalıştı. Mayıs 1977’de “Biyoloji Felsefesi” üzerine yazdığı doktora tezi çalışmasıyla Türkiye’de bir ilki gerçekleştirdi.¹¹ Prof. Dr. Mermi Uygur’un yönetmiş olduğu bahsi geçen doktora çalışması, “Canlılar Sorununa Giriş” isimlendirmesiyle 1987 yılında yayımlandı. Biyoloji felsefesi alanında yoğunlaşarak çalıştığı tezle 1982 yılında Doçent unvanını alan Duralı, 1985’te ABD Pennsylvania State University’de tamamladığı *Kant’ın A Priori Bilgi İstidâdı* başlıklı çalışmasının ardından, 1988 yılında profesör oldu.¹²

1985’te Penn State Üniversitesi’nde (ABD) “Kant’ın A Priori Bilgi İstidâdı” temalı konferans verdi. 1992-1993 yılları arasında misafir öğretim üyesi olarak ISTAC Kuala Lumpur/Malezya’da, 1994 yılındaysa Viyana Üniversitesi, Bilim Felsefesi bölümünde dersler verdi. Buna ek olarak, ayrıca Sudan ve Avusturya’da misafir öğretim üyeliği yaptı. 1996-2006 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Araştırma Fonunun maddi desteğiyle akademik hayatının yoğunluğuna rağmen Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine¹³ araştırma gezilerine çıktı.¹⁴

Yurt içinde de çeşitli üniversitelere misafir oldu; biyoloji, felsefe, bilim, dil, medeniyet ve kültür gibi çeşitli alanlarda dersler ve seminerler verdi. İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü, Felsefe Tarihi Anabilim Dalı başkanlığı gibi görevler aldı. 2009-2015 yılları arasında Kırklareli Üniversitesi’nde dekanlık görevi yapan Duralı, Fen-Edebiyat Fakültesi’nde felsefe-bilim bölümünün kuruculuğunu yaptı. İstanbul Üniversite’sinin yanı sıra İbn Haldun Üniversitesi ve İstanbul Medeniyet Üniversitesi gibi çeşitli üniversitelerde dersler ve konuşmalar gerçekleştirdi.¹⁵

---

¹⁰Ali Değirmenci, *Öyle Geçer Ki Zaman*, 102; Şaban Teoman Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*. (İstanbul : Zeytinburnu Belediyesi, 2022), 372-374,390-391.

¹¹Ali Değirmenci, *Öyle Geçer Ki Zaman*, 383-389.

¹²Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 12; Ali Değirmenci, *Öyle Geçer Ki Zaman*, 491.

¹³Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan, Bulgaristan, Makedonya, Kosova, Bosna ve Pakistan’a araştırma faaliyetinde bulundu.

¹⁴Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 12; Ali Değirmenci, *Öyle Geçer Ki Zaman*, 492.

¹⁵Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 12; Ali Değirmenci, *Öyle Geçer Ki Zaman*, 492-493.

Felsefe-bilimi bütüsellik çerçevesinde değerlendiren Duralı, Felsefe-bilim Nedir, Felsefe-Bilime Giriş, Felsefe Bilimin Doğuşu gibi eserlerinde söz konusu bütüsellik fikriyatını ortaya koymaktadır. Aklın Anatomisi çalışmasında Immanuel Kant'ın *Salt Aklın Eleştirisi*'ni derinlemesine incelemektedir. Çağdaş Küresel Medeniyet eseri ise çağdaş medeniyete yöneltilmiş eleştirel bir konumda yer almaktadır. Duralı'nın felsefe ve biyolojinin yanı sıra matematik, kuantum fiziği, tarih, siyaset, kültür, medeniyet ve dil sahalarına da hâkimdir.¹⁶Kendisini Türkiye'de Türkçeyi en iyi bilen ve kullananlardan biri olarak gören Duralı,'nın yabancı dillere olan merakı onu İngilizce, Fransızca, Almanca, Arapça, Rusça, Farsça, Latince, Yunanca, Portekizce, İtalyanca, İspanyolca, Felemenkçe, Danca ve Malayca dillerini öğrenmeye sevk etmiştir.¹⁷ Türkçe, İngilizce ve çeviri makaleleri pek çok dergi ve gazetelerde yayımlanmıştır. Ayrıca *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*'nin yayın yönetmenliğini de yapmıştır.¹⁸

Duralı'nın felsefe-bilim topluluğuna sunduğu önemli katkılardan biri de Kutadgu Bilig felsefe-bilim araştırma dergisidir. Duralı, çeşitli çalışmalarında ödüller almış: Bülent Ecevit Üniversitesi senatosunun 2016 yılında aldığı karar uyarınca Teoman Duralı' ya verilen fahrî doktorluk unvanına¹⁹, Çağdaş Küresel İngiliz-Yahudi Medeniyeti adlı çalışması ile Türkiye Yazarlar Birliği İnceleme Ödülünü, 2017 yılında “Necip Fazıl Saygı Ödülü” ne ve 2021 yılında ise bilim-kültür alanında “Cumhurbaşkanlığı Bilim ve Sanat Büyük Ödülü” nü layık görülmüştür. Duralı, tüm eğitimini Türkiye'de tamamlamış olmasına rağmen Aristoteles ve Kant hakkındaki çalışmalarıyla yurtdışında talep görüp konferanslara davet edilmesini, en büyük başarısı olarak görmekteydi.²⁰

Duralı vefatından kısa bir süre öncesine kadar TRT 2 ekranlarında *Felsefe Söyleşileri* başlıklı bir programı yapmaktaydı.²¹ İçinde yetiştiği Türk kültürüne ve İslam medeniyetine yabancılaşmayan, Türkiye'nin önemli bir değeri olarak görülen Teoman Duralı 6 Aralık 2021'de İstanbul' da ki evinde kanser sebebiyle vefat etmiştir. 7 Aralık

---

¹⁶Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 13; Ali Değirmenci, *Öyle Geçer Ki Zaman*, 493.

¹⁷Duralı, “Prof. Dr. Teoman Duralı İle Konuşmalar”, 109.

¹⁸Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 13.

¹⁹Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 12.

²⁰Ali Değirmenci, *Öyle Geçer Ki Zaman*, 484.

²¹Duralı, Teoman, “Felsefe Söyleşileri- TRT 2” (07 Aralık 2021).

2021 tarihinde Fatih Camii'nde ikinci vaktinde kılınan cenaze namazının ardından, Aşiyen Mezarlığı'ndaki aile kabristanına defnedilmiştir.²²

1.2. Düşünce Tarihi Çalışmaları

Bu bölümde Duralı'nın düşüncesinde felsefe, tarih ve sanata dair eserlerine kısaca yer verilecektir.

1.2.1. Felsefeye Dair Çalışmaları

1.2.1.1. Aklın Anatomisi Salt Aklın Eleştirisi

Söz konusu çalışmada Duralı, Kant'ın eserini derinlemesine bir incelemeye sokmaktadır. Anlaşılabilirliği düşük ve içerik olarak çetrefilli olan eseri ilk önce tercüme ederek, yer yer açıklamalarda bulunmaktadır. Çalışmada amaçlanan Kant'ın hayatını ve felsefi fikriyatını detaylı bir inceleme sonrası tanıtmaktır. Kant'ın bahsi geçen eserde felsefenin anlaşılması ve yapılabilmesi için ortaya koyduğu şemalandırma ve açıklamalar eserin aktarılmasının önemini açıkça belirtmektedir. Kant'ın felsefesi doğa araştırmalarını konu edinen Aristoteles ve onun fikriyatına mensup olanların ortaya koyduğu felsefeyi anlamlandırma uğraşındadır. Duralı'nın esas gayesi Kant'ın 'transandantal akıl' sınırları içerisinde yer alan felsefesini ve onun merkezi olan metafiziğini incelemektir.²³

1.2.1.2. Sorun Nedir?

Teoman Duralı, varoluşun temelindeki bilgeliğin dünyaya dair yoğun kaygı olduğunu belirterek kaygıyı gidermenin ya da önlem alınmasının ancak felsefeyle mümkün olduğunu düşünmüş ve 'Sorun nedir?' kitabında bu konu üzerinde ayrıntılı bir biçimde durmuştur.²⁴

Duralı bahsi geçen eserinde 'Sorun'un, 'Soru'dan geldiğini belirtmektedir. Ona göre sormanın felsefeye konu olmuş ve işlem görmüş biçimine sorun denmektedir. Bir diğer ifadeyle, yaşamımız da çoğu olay ya da durumda 'bu nedir?' sorusu yer almaktadır.

---

²²“TÜBA Üyesi Prof. Dr. Şaban Teoman Vefat Etti | Türkiye Bilimler Akademisi”, ts. (Erişim 30 Aralık 2023).

²³Şaban Teoman Duralı, *Aklın Anatomisi : Salt Aklın Eleştirisinin Teşrihi*. (İstanbul : Dergah Yayınları, 2010), 9-11.

²⁴Şaban Teoman Duralı, *Sorun Çağının Anatomisi : Çağımızın Felsefeye Teşhiri*. (İstanbul : Şule Yayınları, 2009), 15.

Zaman içerisinde yaşa ve tecrübeye bağlı olarak söz konusu soru biçimi ‘bu ne demektir?’ sorusuna dönüşür. İlk soru yönelimi olağan duruma karşı görünürde bir sorgulamayı içerirken, ikinci soru biçimi görünenden çok görünmeyen konuları yani felsefeye yönelik ‘anlam’ sorusunu oluşturur. Anlama dair sorular soyuttur ve bu nedenle kavrama bilgilenme amacıyla yöneltilmiş meselelerdir. Bu kısımda bir nesneye karşı yöneltilen soru, onun eşya biçiminden somut ya da kavram yönünden soyut olarak mı değerlendirileceğini belirler.²⁵

‘*Bu nedir?*’ sorusuna verilen yanıt cevaptır. Fakat bir kavramda ki anlam sorulduğunda ‘*mesele*’ ya da ‘*sorun*’ a getirilen yanıt ‘*çare*’ yahut ‘*çözüm*’ olur. O halde denilebilir ki, somut alandan uzaklaşmış bir meseleyi ancak akıl yürütme ve mantık düzeni çerçevesinde çözüme ulaştırabiliriz.²⁶ Felsefenin asli görevi bu çerçeveyi kullanarak kavramların ‘*anlamı nedir?*’ sorusuna eleştirel bir çözüm üretmektir.²⁷ Sonuç olarak Duralı, sorun olarak kabul gören kavramların ve soruların felsefi bir varlık zeminine oturmuş olması gerektiğini ancak bu şekilde felsefenin konu alanına gireceğini ifade etmektedir. Ona göre her alanın, felsefenin konusu sayılabilecek soru ve sorunları bulunmaktadır. Örneğin ‘Omurgasızlaştırılmış Türklük’ kitabında yok olmaya yüz tutmuş Türklükten, varlığının nedenselliği ve anlamı üzerindeki temel sorunlardan bahsetmiştir.²⁸

1.2.1.3. Canlılar Sorununa Giriş Biyoloji Felsefesiyle İlgili Araştırma

Teoman Duralı bu eserinde, insan gerçekliğini üç temel gruba ayırmaktadır: Birincisi canlı olmayan/inorganik evrenle, ikincisi canlı olan yeryüzünü doğayla paylaşan, üçüncüsü paylaşılmayan kendisinde saklı olarak bulunan öz ve manevi alandır. Bilim ruhi ya da manevi alana dâhil edilmediğinden kişinin manevi ve kültür alanı bilimin dışında değerlendirilmektedir. Duralı bu çalışmasında, varlıksal açıdan canlılık evrime dâhil edilmediği sürece açıklamaların yetersiz olacağını ifade etmektedir. Ona göre, canlı olmanın gerektirdiği oluşum ve süreçleri içeren bazı sorular cevaplanmaz ise biyokimya, biyofizik, genetik gibi bilimlerin ortaya koyduğu çalışmalar yüzeysel kalacaktır. Sonuç

²⁵Şaban Teoman Duralı, *Sorun Nedir* (İstanbul : Dergâh Yayınları, 2006), 28,37.

²⁶Duralı, *Sorun Nedir*, 38; Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 77.

²⁷Duralı, *Sorun Nedir*, 39.

²⁸Mehmet Sabri Genç (ed.), *Sorun Çağının Anatomisi : Çağımızın Felsefeye Teşrihi* (İstanbul : Şule Yayınları, 2009), 16.

olarak Duralı evrimi, canlının tür olması ve tarihsel bir süreç kazandırması yönüyle kullandığını ortaya koymaktadır. O, evrimde, birey açısından iradenin var olduğunu bunun da hürlik sağladığını, fakat canlı olanın varlığının hür olmanın dışında olduğunu ve canlı olmayan gibi mekanik bir oluşumla ya da kuralla da açıklanamayacağını belirtmektedir.²⁹ Elâzığ'da yazdığı iki kitaptan biridir. Önce fakülte, daha sonra Remzi yayınevi tarafından basılmıştır.³⁰

1.2.1.4. Biyoloji Felsefesi

Duralı, Biyoloji felsefesi kitabını eleştirirken, en öne çıkan problem olarak evrimi ele alış biçiminin çapının genişliğinden bahsetmektedir. Biyolojiyin felsefesini ideolojiler üzerinde ki çelişkilerini ele alan Duralı, evrimcilik ve evolüsyonizm ortaya çıkardığı yan etkileri ifade etmeyi amaçlamaktadır. Kitabının üzerinde 30 yıl gibi bir süre çalıştığını dile getirirken, içerisinde yer alan bilgilerin bilim açısından değerinin zayıfladığını belirtmektedir. Sürekli değişim gösteren biyoloji ve moleküler genetik alanlarında ki değişimleri de kitabına dâhil etmek istese de hastalığı sebebiyle kitabından uzaklaştığını ifade etmektedir.³¹

Şaban Teoman Duralı, temelde kavramları ve kelimeleri Türkçeleştirme uğraşı içerisinde bulunduğundan Biyolojiyi 'Canlılar Bilimi' olarak kullanmaktadır. 'Biyoloji' bir bilim şeklinde ele alındığında, hakikat boyutunun olmadığını ve yalnızca belli bir çerçevedeki gerçekliği kapsadığını ifade etmektedir. Söz konusu gerçeklikte ise zaman ve mekân konumunun kapsadığı olayları içerdiğini belirtmektedir. Felsefede olay, 'vaka' ve 'vakıa' olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Çerçevenin içerisine, zaman ve mekân kavramları dâhil edildiğinde oluşan özel konuma vakıa denilmektedir. Vakıalar yinelenebilir ve sınanabilirken, vakalar tek seferlik meydana gelen, bu sebeple de denetlenemeyen olaylardır.³² Bilim, bu bakımdan değerlendirilirse, nesnel dünyadaki

---

²⁹Genç, *Sorun çağının anatomisi*, 104-105; Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 41; Şaban Teoman Duralı, *Canlılar Sorununa Giriş : Biyoloji Felsefesiyle İlgili Araştırma*. (İstanbul : Remzi Kitabevi, 1987), 5-18; Süleyman Hayri Bolay, "Canlılar Sorununa Giriş", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28/1-4 (01 Ağustos 1986), 1-5; Ahmet Çapku, "Şaban Teoman Duralı Düşüncesinde Temel Meseleler", *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi* 17 (14 Haziran 2022), 7-9.

³⁰Ali Değirmenci, *Öyle Geçer Ki Zaman*, 482.

³¹Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 380; Duralı, *Canlılar sorununa giriş*, 1987, 66-72, 110-112.

³²Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 107.

olguların³³ belli bir kısmında yer alan gerçeklik ile ilgilenmektedir. Konu bir başka örnekle destelenecek olursa, ‘can’ Farsçada ‘ruh’ yahut ‘nefs’³⁴ manasına gelmekle birlikte, ikisi arasında fark gözetilmemektedir. Bu sebeple ‘ruh’ yahut ‘nefs’ konuları bilimin o belirli alanına dâhil olmayan kısımda yer almaktadırlar.³⁵

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere ‘canlı’, nefsi olan varlıkken, ‘nefs’te hakikatin gerçeklik kısmı bulunmaz. O halde ya bilimin alanını genişletmek ya da biyolojiden ‘canlı’ kısmını çıkarmak gerekmektedir. Bilim temelli biyolojinin kurucusu Aristoteles’tir.³⁶ Onun çizgisinde ilerleyen öğrencileri³⁷ ve yolunu izleyen felsefeciler³⁸ için de bu durum devam etmiştir. Felsefe-Bilim, İslam’dan Yeniçağ dindışı Avrupa medeniyetine geçtiğinde 1500 ler de devrim olmuş ve İtalyan filozof Galileo Galileo (1564-1642), bilimi canlı- olmayanlar gibi yeni esaslar üstüne kurma uğraşında bulunmuştur. Duralı’ya göre, Yeniçağ dindışı Batı Avrupa medeniyetinden önceki bütün kültür çevrelerinde, Hint, Çin, Eski Çağ Ege ve hatta İslam’da³⁹ dâhil olmak üzere net bir canlı –cansız ayrımı yoktur. Ona göre canlılık insanı, ilahiyata yönlendirir. Canlı olmayan madde de bilimin alanı içerisine dâhil edilir. Böylece, canlının ortaya çıkışı için bir öz ya da yoktan var olma gerekliliği olmamıştır. Yeniçağ Batı Avrupa medeniyetinde, din, ilk defa uzun bir süreçten sonra kültürün ve medeniyetin temeli olmaktan çıkmıştır.⁴⁰ Canlılık, ilahiyata -dine- yönlendirmesi sebebi ile bir kenara kaldırılmıştır. Sonuç olarak inorganik madde, bilimin araştırma konusu ve Galileo’nun varlık alanının, hareket noktası olmuştur.⁴¹

---

³³Hakikat

³⁴Nefs, zaman ve mekân bağıntısı içerisinde yer edinmeyen, duylara doğrudan dâhil olmayan fakat onlara yön veren, hareket sağlayan bir durum ya da haldir.

³⁵Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 108; Ş. Teoman Duralı, “Canlılar Bilimi ve Evrim Sorununun Teşrihi”, *İstanbul University Journal of Sociology* 3/22 (14 Ekim 2011), 2.

³⁶Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 108; Duralı, *Canlılar Sorununa Giriş*, 1987, 22; Ş Teoman Duralı, “Metinler Işığında Aristoteles’in Canlıyla ve Canlının Evrimiyle İlgili Düşüncelerine Problematik Yaklaşım”, *Felsefe Arkivi* 24 (1984), 2-11.

³⁷Kendisinden sonra gelen öğrencisi Theofrastos.

³⁸Ünlü biyolog ve hekim Galenos, Meşşâiyûn adı verilen İslam Felsefesi çerçevesinde olan filozoflar. .

³⁹Bu duruma şu ayeti örnek veriyor, “Dağlara, taşlara sorduk siz bu sorumluluğu üstlenir misiniz?”. Hocaya göre, demek ki dağların da belli bir iradesi var ki soruya karşılık bir cevap bekliyor.

⁴⁰Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*. , 156.

⁴¹Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 109; Duralı, *Canlılar Sorununa Giriş*, 1987, 25; Duralı, “Canlılar Bilimi ve Evrim Sorununun Teşrihi”, 3.

Duralı'ya göre, canlının en çok öne çıkan özelliği, bir hedefi olmasıdır. Biyoloji felsefesinde bu 'gaye' şeklinde tanımlanır. Canlıya 'gaye'si sebebiyle niçin sorusu sorulur. Aristoteles bilime üç temel soru sormaktadır: Neden? , Nasıl? , Niçin? . Bu noktada 'neden' sorusu, olayı gerçekleştiren etkenlere, 'nasıl' sorusu olayın nasıl gerçekleştiğine ve 'niçin' sorusu olayın yöneldiği gayenin ne olduğuna yöneliktir.⁴² Galileo, 'niçin' sorusunu kaldırmış. Diğer iki sorunun bilimi oluşturduğunu ifade etmiştir. Galileo, 'neden'i denel düzlemde teorik yapı şeklinde, 'nasıl'ı ise vakıa çeşidinden olayın olup bitme kısmını soruşturur. Buradan elde edilen sonuç tasvir⁴³ olunabilen bir açıklamadır. Neden ise açıklamayı yapanı zamanda geriye götürür. Olaya sebep olan şeyler araştırılır ve olayın gerçekleştiği andan uzaklaşılır. Neden sorusuna getirilen açıklama 'nasıl'a verilen tasvir cevabı gibi vakıa yüklü ve canlı yani tasavvur içerikli değildir. Daha soyuttur. Neden sorusunun cevabı 'nasıl'ın tersine tarif çeşidinden bir açıklamadır. 'Tarif' kavramlaşmış dil değerleri ile örülü bir ifadedir. Bu değerler tek bir anlam ifade eder duruma geldiğinde bunlara 'ıstılah', yahut 'terim' denilir. Tek anlamlı bu söz değerlerinin çizgisel anlatımı formüldür.⁴⁴

Teoman Duralı, İbn-i Sina'nın (980-1037) çekim yasasını gayeliliğe örnek verir. Ona göre, var olanlar, canlılar arasında kendisi gibi olana meyleder. Canlılıkta canlı, insan merkezilikte ise insan odak noktasıdır. Canlılık nasıl ki beşerî anlamda insana dair nitelikleri karşılayabiliyor ise, insan merkezilikte canlıya has olan etmenlerin, beşerde de benzer şekilde yer aldığını görebiliriz.⁴⁵ Canlı olmamız sebebi ile diğer canlılar ile duygudaşlık⁴⁶ kurulabiliriz. Yeniçağ dindışı Batı Medeniyeti arka planına dayalı bilim, İnsan merkeziliği reddetmektedir. Neredeyse tüm dinler, yeryüzünü insanın yurdu olması sebebiyle kutsal görmektedir. Duralı, özellikle Hristiyanlıkta, Hz. İsa'nın Tanrının bir parçası olarak görülmesi ve yeryüzüne tekrar dönüp orayı, arındıracağı inanişinde kutsallığın ne kadar öne çıktığını belirtmektedir.⁴⁷ Bu kutsallık inanişinin İslâm da dâhil olmak üzere, diğer dinlerde üzerinde durmaktadır. Duralı'ya göre, filozoflar açısından

---

⁴²Teoman Duralı, *Aristoteles'te Bilim ve Canlılar Sorunu* (İstanbul : Çantay Kitabevi, 1995), 111-120.

⁴³'Tasvir' olayın gerçekleştiği anda olup bitenin sözle yahut çizgiyle aktarılması, resmedilmesidir.

⁴⁴Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 110; Şaban Teoman Duralı, "Türkçenin Felsefe-Bilim Sözlüğü", *Kutadgubilig Felsefe - Bilim Araştırmaları Dergisi* 20 (Ekim 2011), 463; Duralı, "Canlılar Bilimi ve Evrim Sorununun Teşrihi", 4-5.

⁴⁵Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 237-238.

⁴⁶Bir konuda duyguları birbiriyle özdeş olan (lardan her biri), başkasıyla duyguları birleşen, aynı duyguları paylaşan (kimse).

⁴⁷Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 194.

konuya bakılacak olursa içlerinde en dindar olarak kabul edilecek kişi şüphesiz Eflatun'dur. Buna, onun 'Hangi taş kaldırılrsa, altından Tanrı ile din çıkar.' ya da "Bütün gök cisimleri içerisinde en tez, en parlak, en şerefli olan yeryüzüdür. Bundan dolayı yeryüzünün konumu bambaşkadır."⁴⁸ Şeklinde konuşma ve tanımlamalarından ulaşılmaktadır. Sonrasında, Aristoteles (M. Ö. 384-322), Leibnitz (1646-1716) gibi filozoflar bu tanımlamaları tekrarlamışlardır. Katolik kilisesi Aristoteles üzerinden gelen bu Eflatuncu önermeyi temel kabul etmiştir.⁴⁹

Duralı'ya göre, Galileo 'güneş merkezdir' önermesini yalnızca fiziki merkezlik anlamında kullanmamıştır. Nitekim Copernicus (1473-1543) güneşi merkez alıp yeryüzünü onun etrafında döndürdüğünde dönemin Papasının sesinin çıkmamasının sebebi, onun zaten bilinen bir olay olması ve okuyan her ilim ehlinin bunu zaten biliyor olmasıydı şeklinde yorumlamaktadır. Ancak yeryüzünün manevi konumu, gün yüzüne gelmeye başladığında Galileo önermesi nedeniyle kilisenin karşısında suçlu duruma düşmüştür. Duralı, dönemin şartları gereği kiliseye yahut Papaya bu durumdan dolayı karşı gelmek mümkün değildi fakat ona göre Galileo görüşleri ve önermeleri ile var olan sistemi karmakarışık bir duruma sokmuştur. Zira yeryüzünün, tabiatı ile birlikte insan da merkez olmaktan çıkmaktadır. Dinde kutsallık basamakları bulunur ve bunlar reddedildiğinde, dindışılığa geçiş ile Batı Avrupa dinsiz mi olmuştur? Ona göre, bu sorunun cevabı hayırdır. O günden bugüne dek hala dine bağlı bir sürü insan bulunmaktadır. Burada anlatmak istediği kurumsal anlamda dinin medeniyetin temelinden çekilmesidir. Bilimin yapılması ile dindışı görüş, toplum hayatına ve kurumlara işlemeye başlamıştır. Netice itibariyle, dindışı görüşle ilerleyen bilimde canlı artık önemsiz ve üzerinde konuşulan bir konu olmaktan çıkarılmıştır. Artık canlı olmayan -inorganik- varlık alanı gündem olmaya başlamıştır. İnorganik varlık alanının incelenmesi 'nasıl' sorusunda saklıdır. 'Nasıl' sorusu bir olayın yahut durumun gerçekleşme biçimini ortaya koyar. İnsan da tasvir ile bu oluşumu açıklamaya çalışır. İnsan, doğayı da bu şekilde algılayabildiği ve anlayabildiği ölçüde tasvir eder.⁵⁰

---

⁴⁸Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 111; Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 81-82,220.

⁴⁹Duralı, *Sorun Çağının Anatomisi*, 112; Duralı, "Canlılar Bilimi ve Evrim Sorununun Teşrihi", 4-5.

⁵⁰Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 112-113; Duralı, "Canlılar Bilimi ve Evrim Sorununun Teşrihi", 5-6.

Bilimin esası, açıklama gücü ile yönünün tasvire dayanmasıdır. Tasvir, ölçme üzerine inşa edilir. Olayları bilimin, gerekliliklerine uygun biçimde ele almak Yeniçağ felsefe-bilimde ‘nesnel’ olarak ifade edilmektedir. Her olay bilimin nesnesi olamayacağına göre nesnesi olması için *ölçülebilen nesne* olması gerekmektedir. Yeniçağ bilimi, canlı olmayan var olanı konu edinir ve bu yönüyle mekanik bir işlerlik alanına dâhil olur. Bilim tasavvuru açısından düşünüldüğünde ‘*Mekanisizm*’ Türkçe ifade edilecek olursa ‘*Mekanikçilik*’ denilmektedir. Duralı’ya göre, bu Yeniçağ biliminden Galileo-Newton⁵¹ klasik mekanik tasavvurundan etkilenerak dünyaya yayılan ‘Mekanikçilik’ tir. Mekanik işlerlik açısından esas yapı unsuru olan ‘madde’ zaman ile mekân arasında var olanın zeminini oluşturmaktadır. Madde, duyu organları ya da onların da bir parçası konumunda olan teleskop, mikroskop gibi aletler ile algılanıp, anlamlandırılabilir temel birimdir.⁵² Yeniçağ Fransız filozoflarından Julien Offroy de Lamettrie (1709-1751) maddeyi çağdaş anlamda ilk kez tarif etmiştir. Yunanca da *hüle* ya da *stoikheion* ‘madde’ olarak tercüme edilmiş fakat bu kavram hali hazırdaki dünyada, özellikle de bilimde anlaşılır durumda değildir.⁵³

Lamettrie’nin tanımı farklıdır. Eflatun, ‘*hüle*’⁵⁴ ile varlıksızlığı yani hiçsizliği tanımlamaya çalışmıştır. Ona göre, hiçlik varlığın, varolmanın, düzenlenmişliğin, aydınlığın zıddıdır. Eflatun’a göre Tanrı, biçimsizlik-karanlıktan, biçimlilik-aydınlığı yaratmıştır. O halde düzenlenmişlik, biçimlenmişlik-aydınlanmışlık kavramlarının tümü ‘*kozmos*’ dur. Özetlenecek olunursa, Tanrı âlemi ‘*kozmos*’ bir hiçlik⁵⁵ten yaratmıştır.⁵⁶

Araştırma alanları içinde hangisi klasik mekaniğe yakınlaşıyorsa, orası has bilim olarak nitelendirilmektedir. Bir diğer ifadeyle, klasik mekaniğin işlerlik aşamalarından uzaklaşıldığında ‘bilim-olma’ niteliğini yitirmektedir. Canlıyı ele alan bilimler açısından

---

⁵¹Yeniçağ bilimin başlangıcı Galileo Galilei (1564-1642) olup, 1600’lerin sonlarında Isaac Newton ile (1642-1727) olgunlaşmıştır.

⁵²Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 25; Teoman Duralı, *Canlı ve Kültür (bio-kültür) Sorunlarını Araştırma Alanı : Biyoloji Felsefesi*. (Ankara : Akçağ Basım Yayım Pazarlama A. Ş. , 1992), 159-162.

⁵³Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 113; Ş. Teoman Duralı, “Rastlantı ile Zorunluk Açısından Canlılar Bilimi”, *Felsefe Arkivi* 27 (1990), 25-27,28-30.

⁵⁴Duralı, “Türkçenin Felsefe-Bilim Sözlüğü”, 459-460.

⁵⁵Buradaki ‘hiçlik’ hüledir. Aristoteles mantığı ile Parmenidesci gelenek, varlık öğretisi gereğince varlık dışına çıkmak imkânsızdır. O halde, ‘hiçlik’, düşünmenin uzanamadığı kesin, anlaşılabilir ve kavranılamazlıktır.

⁵⁶Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 114; Duralı, “Canlılar Bilimi ve Evrim Sorununun Teşrihi”, 6-7.

da söz konusu durum geçerlilik gösterse de göze batacak noktada bir çelişki ortaya çıkarmaktadır. Nesne durumundaki var olanın ya da sürecin ‘canlı-olma’ özelliği bakımından takibinde bulunulup incelenirse, az önceki sebeplerden dolayı bilimsellik çelişkisi oluşur. Klasik mekaniğin bilimsellik yönünden ödün vermeyeceğiz denilirse, bu takdirde incelenen konuyu yani nesneyi canlı-olma niteliğinden ayırmak gerekmektedir. Sonuç olarak mekaniğin maddeci-mekanikçi tasavvuru bakımından araştırma alanı, öncelikle biyokimya, moleküler genetik ve çağdaş biyoloji nesnesi, canlı-olmayan varlık alanını inceleme yönelimindedir.⁵⁷

Teoman Duralı’ya göre, canlı olsun veya olmasın her var olan bir süreç içinde yer almaktadır. Canlı olmayan, aslını değiştirmemeye gayret gösterilerek sürecin dışına çıkarılıp, sonrasında tekrar sürece dâhil edilebilir. Fakat canlı-olanı süreç dışına çıkarmak ya da konumunu değiştirmek onun canlı-olma vasfını yok eder. Sürecin durdurulması ya da işlevsizleştirilmeden, ona bağlı olan var olanların incelenmesi veya araştırılması mümkün değildir. Bu durumda, yalnızca canlı-olmayan sürecin, moleküler alanları, klasik ve çağdaş fizik-kimya gerekleri uygulanarak incelenebilir. Biyoloji, fizik-kimya çatısı altında örneklerin farklı bir türü olarak kabul edilir ya da yalnızca kendine has, bağımsız bir araştırma alanı olarak görülebilir.⁵⁸

Charles Darwin (1809-1882) tarafından 1858’de ileri sürülen Evrim hipotezi, bilim dünyasına ‘canlılar’ konusunu fizik-kimya-dışı olma vasfı kazandırmıştır. Canlı, geçmişi olan ve yapısında taşıdığı genetik donanımlı genel yapısı itibariyle biriciktir. Diğer bireyler ile genetik ve fizyolojik bakımdan benzerlik gösterir. Bütün canlılar, asıl genetik, işleyiş, karakter ile fiziksel şekil özelliklerini türünden alır.⁵⁹ Ancak onlar, türün diğer örnekleri ile farklılık gösterse de, asıl türün özelliğini birlikte taşırlar. Bu ayırım noktasını klasik fizik-kimya alanlarıyla açıklamak ve anlamlandırmak mümkün değildir. Darwin’in, canlıların yeryüzündeki oluşum ve yayılışlarını Maddeci-Mekanik anlayış çerçevesinde açıklama ve anlamlandırma çalışması, ters bir etki oluşturmuş ve canlının

---

⁵⁷Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 115; Duralı, *Canlılar Sorununa Giriş*, 1987, 61-63; Duralı, “Rastlantı ile Zorunluk Açısından Canlılar Bilimi”, 18.

⁵⁸Duralı, *Sorun Nedir*, 116.

⁵⁹Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 116; Duralı, *Canlı ve kültür (bio-kültür) Sorunlarını Araştırma Alanı*, 1992, 169-174.

bütünüyle fizik-kimya alanı ile açıklanamayacağı gerçeğini ortaya çıkarmıştır. Sonuç olarak burada canlıya mahsus ‘canlı’ ya da ‘organik’ varlık alanı belirmiştir.⁶⁰

Teoman Duralı’ya göre, Darwin’in bize getirdiği iki açıklama modeli bulunur. Biri, kalıtım özellikleri ile işlerliğin köklü değişimi, diğeri de ‘doğal ayıklanma⁶¹’dır. Darwin’in bilim anlayışında, anlamlandırmaya çalıştığı tabiatta, doğa dışı bir kudretin tercihte bulunması söz konusu değildir. Çünkü bilimde, ortaya konan düşünceyi mantık-matematik alanları çerçevesinde ispatlamak, deney yönüyle de gerekçelendirme zorunluluğu bulunur. Ama tabiatta, söz konusu kudret merciinin varlığının ya da yokluğunun, ispat veya gerekçelendirilmesi mümkün değildir. O halde denilebilir ki, kudret mercii, bilimin inceleme ve araştırma sınırlarının ötesinde, imanımızın meselesidir.⁶²

Duralı, bireyler ve ebeveynleri arasında fiziksel ya da yapısal bakımdan farklılık görülebileceğinden bahseder. Genetik anlamda bu farklar bireylerin çoğalmasını sağlayacak ölçüde azdır. Bu fark arttığında, çoğalma imkânı ortadan kalkar. Farklılığı oluşturan etmen tam olarak bilinmemekle birlikte, köklü kalıtsal değişim ya da mutasyonların zamanı ya da nasıl oluştuğu tespit edilemediğinden tesadüfi olarak gerçekleştiği kabul edilir. Tesadüfi olarak ortaya çıkan yeni çeşidin, tür halini alabilmesi bir zorunluluğa bağlanılmış ve Darwin bunun adını ‘doğal ayıklama’ adını vermiştir. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için Teoman Duralı, değişime maruz kalmış birey, ortamına uyum sağlamak amacıyla var olma çabası içerisinde, başarılı olup çoğalma şartını yerine getirebiliyorsa, yaşamının sürdürebilir. Doğrusal anlamda benzer değişime uğramış bireylerin, çoğalmaları sonucu yeni bir çeşit oluşur. Ebeveyn türden farklılık bakımında uzaklaştıkça yeni oluşan çeşit, değişik bir türün habercisidir.⁶³

Duralı’ya göre, bu yeni oluşumların var olma evreleri, nesiller boyu aktarılmış köklü değişikliklerin ve genetik işleyişlerin sonucudur. Bu birikim zaman içerisinde

---

⁶⁰Duralı, *Sorun Çağının Anatomisi*, 117.

⁶¹Duralı, “Türkçenin Felsefe-Bilim Sözlüğü”, 466-467; Duralı, *Canlı ve Kültür (bio-kültür) Sorunlarını Araştırma Alanı*, 1992, 31,37. ‘Tabii seleksiyon’, ‘ayıklama, ayıklanma’ anlamına gelen, kendi kendine yürüyen bir düzen ya da olay olarak tanımlıyor. ‘Eleksiyon’ iradi bir seçme işiyken, seçme hakkı bulunmayıp doğal olarak gerçekleşmesi ise ‘Seleksiyon’ denilmektedir.

⁶²Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 122-123; Duralı, *Canlılar Sorununa Giriş*, 1987, 68,112-114,116; Teoman Duralı, “Biyoloji Sorunu”, *Felsefe Arkivi* 28 (1991), 43,46,48.

⁶³Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 123; Duralı, *Canlılar Sorununa Giriş*, 1987, 68,112-114.

patlama noktasına gelir ve bireyleri Darwin'in deyimiyle 'nitel değişikliğe' uğratar. Darwin'in bu görüşünü Karl Marx (1818-1883), toplumlara uygulamış ve Batı Avrupalıların siyasi-iktisadi gelişmelerini açıklamakta, temel almıştır. Darwin'in evrim görüşünde 'nitel patlama', 'mutasyon'⁶⁴ olarak görülürken, Marksçı görüşte, 'devrim' biçiminde tanımlanmıştır.⁶⁵

Duralı eserinde, evrim göz önüne alınmadan biyolojik açıklamalar yapılamayacağını belirtmektedir. Ona göre, canlının birey ya da tür oluşunu 'nasıl' ve 'neden-etki bağıntısı' tarihi süreç hesaba katılmadan verilemez. Bu nedenle evrim, biyolojinin ayrılmaz bir parçası gibidir. Duralı, aynı zaman da evrimin tehlikeli bir alan olduğunu, bilim çerçevesinin dışına çıkmaya çok müsait bir konumda bulunduğunu açıkça ifade eder.⁶⁶Duralı bu çalışmasında evrimin 19. yy sonu, 20. yy ideolojilerine alet edildiğini ve o dönemde Yeniçağ dindışı Avrupa medeniyetinde oluşmuş ideolojilerce kullanıldığını belirtmektedir. Bu ideolojilerin başında sermayecilik/kapitalizm, toplumculuk/sosyalizm milli toplumculuk/nasyonel sosyalizm ve ortak mülkçülük/faşizm gelmektedir.⁶⁷

Darwin'in evrim şemasını toplum araştırmalarına uygulayan İngiliz toplum filozofu, *Herbert Spencer (1820-1903)* üzerinden Sermayecilik ve Milli toplumculuk evrime yönelmiştir. Ortak mülkçülük de *Charles Darwin*'i ve *Jean Lamarck*'ı esas almıştır. Lamarck, Darwin'in aksine evrimde belirli bir yönelişin, gayenin bulunduğunu savunan bilim insanıdır. Canlı türleri, bireylere dayanır ve yaşam için caba harcarlar. Duralı eserinde Darwin'e göre, bireyin değişen şartlara uyum sağlama ya da sağlamamaya yönelik bir girişimi olmadığını belirtir. Ona göre kalıtımda köklü değişim, canlıda kendiliğinden meydana gelir. Ortak mülkçülük, Lamarck'ın görüşünü ideolojik anlamda ele alarak 'beni çevrem etkilediği gibi, ben de çevremi etkilerim, çevreme meydan da okurum, çevreme direnebilirim' gibi önermeler üretmişlerdir. Bu durum yalnızca, teorik kısımda kalmayıp uygulanma çabası içerisine girildiğinde asıl felaket denilebilecek senaryolar baş göstermiştir. Stalin (1878 - 1953) Rusya'sında, genetikçi ve bitkibilimci olan *Trofim Denisoviç Lisenko (1897-1967)* , bilim ve fen alanında

⁶⁴Duralı, *Canlı ve Kültür (bio-kültür) Sorunlarını Araştırma Alanı*, 1992, 225-233.

⁶⁵Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 124; Duralı, "Biyoloji Sorunu", 47-48.

⁶⁶Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 125; Duralı, *Canlılar Sorununa Giriş*, 1987, 114-117.

⁶⁷Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 416-417.

Lamarck'ın teorisini dar çerçeve de tarıma uygulamak, geniş anlamda ise evrimi açıklamak üzere kullanmıştır. Bu denemeler 1938 ve 1947 olmak üzere iki kere gerçekleşmiştir. Denemeler sonucunda Sovyetler Birliği'nin tahıl mahsulü önemli ölçüde düşmüştür.⁶⁸

Duralı bu eserinde, 20. yy ideolojileri sebebiyle kötü kullanıma maruz kalan evrimi suçlamanın doğru olmadığını ifade eder. O, bilimde geçen diğer varsayım ve teoriler gibi, evrimin de ahlâki yön ile değerlendirilebileceğini savunmakta ve kullanım amacı ve bağlamları bakımından değerlendirebilecek ahlâki bir mesele olabileceği üzerinde durmaktadır. Duralı bu eserinde, felsefe ve bilimin kapısının ahlâk olduğunu vurgular. Filozof-bilim adamı, bir konunun inceleyicisi ve araştırmacısı olmasının yanında, yeni yetişen bilginlerin eğiticisi ve öğreticisi olmalıdır. Ona göre eğitimin aslını, kişinin kendisine çalışılan konu bağlamında soruşturma zorunluluğunu devamlı olarak hatırlatması ile adalet duygusu ve konuyu felsefe-bilim yönüyle değerlendirmesi oluşturmaktadır.⁶⁹

Yeniçağ biliminin, sistemcisi olan *Rene Descartes(1596-1650)*'in bunlardan biri, “res cogitans”⁷⁰ diğeri “res extensa”⁷¹ olarak adlandırdığı ve “ ruhumuzun dışında kalan ne varsa, madde dünyasında” diyerek açıkladığı inceleme alanı fizyolojidir. “Res cogitans” iç, maneviyat, ruh, bilinç. . . âlemi bilime konu olamayan kısımken; “res extensa” dış, beden, cisimlilik, maddiyat... dünyası olarak adlandırılır ve bilimlerin araştırma alanlarına dahil edilmiştir. Söz konusu “res extensa” nın incelendiği alana fizyoloji denilmektedir. Ona göre canlı hatta beşer yönümüz bile bu alanın içinde yer alır. Descartes ile ‘ruh’ veya ‘nefs’ kavramları tümünden kaldırılmış ve ölçülebilen fizyolojik alanın konusu olmayan hiçbir şey dâhil edilmemiştir. Tartışmaya bile kapalı olan söz

---

⁶⁸Genç, *Sorun çağının anatomisi*, 126; Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 251-252; Duralı, *Canlılar sorununa giriş*, 1987, 40-41; Ş Teoman Duralı, “Charles Darwin ve Yüzyılımıza Damgasını Vuran Çağdaş Evrim Düşüncesinin Doğuşu”, *Felsefe Arkivi* 25 (1984), 1-17; Esra Kartal Soysal, “Teoman Duralı'nın Darvinci Evrim ve Darwinizm Eleştirisi”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (24 Haziran 2023), 13-18.

⁶⁹Genç, *Sorun çağının anatomisi*, 127; Zafer Çaylı - Hüseyin Adem Tülüce, “Modern Batı Düşüncesi Bağlamında Ş. Teoman Duralı'nın İnsan Tasavvuru Anlayışına Eleştirel Bir Bakış”, *Külliyet TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN 100. YILI ÖZEL SAYISI* (30 Ekim 2023), 8-9.

⁷⁰Duralı, “Türkçenin Felsefe-Bilim Sözlüğü”, 461; Duralı, *Canlı ve Kültür (bio-kültür) Sorunlarını Araştırma Alanı*, 1992, 15.

⁷¹Duralı, “Türkçenin Felsefe-Bilim Sözlüğü”, 461; Duralı, *Canlı ve Kültür (bio-kültür) Sorunlarını Araştırma Alanı*, 1992, 15.

konusu durum, canlının biçimsel manada incelemesi olan morfoloji ve onun işleyişi olan fizyolojiye kalır. Fakat canlının, morfoloji ve fizyoloji alanlarında ‘Nasıl’ sorusu cevaplandırılrsa da ‘neden’ ya da etki bağıntısı oluşturulamamıştır. Bunun sebebi ‘canlı’da aslında ‘canlı-olmayanda’ görülmeyen bir özelliğe sahiptir. Canlının ‘içi’ ve ‘dışı’ bulunur. Canlı-olmayan dışarıdan etki alır ve aldığı etkiye göre şekillenir. Canlı olan ise, dışarıdan etki alır ama iradesi ölçüsünce kabul veya reddeder. Mesela, nefes alıp verirken, farkında olmadan oksijeni karbondioksitten ayırıyor ve hangisini kullanmamız gerektiğini doğal olarak biliyoruz. Yalnızca bize ait olmayan, hücreden itibaren bütün canlılar, organizmalar bu seçimi yapıyorlar.⁷²

Canlı iç ve dış arasında belirgin bir sınır çiziyor. Hayvan ve bitki hücrelerinde bu çok net görülebilir. Hücreyi çeviren bir zar var, o dışarıdan gelen etkiyi kendi ihtiyacına ve seçimine göre alıp almayacağını karar veriyor. Seçimini, canlının genetik temelli taşıdığı ve hazır bulundurduğu sisteminin işlerliğine göre belirliyor. Kalıtım canlının üç temel görevini belirler; ‘büyüme’, ‘üreme’ ve ‘beslenme’. Tüm canlılar da bu üç özellik bulunur. Büyüme iki çeşittir. Birincisi hacmi genişletmek anlamında büyüme olup, bitki, hayvan, hücre gibi tüm canlıları kapsar. İkinci çeşit büyüme de hareket özelliği gerekir ki buda hayvanlarda bulunur.⁷³

Sonuç olarak Duralı bu eserinde, canlılar âleminin temelini bireyin meydana getirdiğini belirterek bireyin işleyişini ve mekanizmasını tasvir eden bilimin fizyoloji olduğunu açıklar. Bu bilimin desteği, dayanağı kalıtımı inceleyen genetikdir. Neden-etki bağıntısı kurarak genetiği anlaşılır kılan ise evrimdir. Fizyoloji, morfoloji, genetik, paleontoloji, canlılar coğrafyası ve çevrebilim biyolojinin alt dallarını oluştururlar. Yeniçağ dindışı Batı Avrupa medeniyeti canlı-olmayan varlık sahasını mekanik kısmıyla değerlendirme amacıyla olduğunu belirten Duralı, bunun canlıyı bütünüyle incelemek ve açıklamak için yeterli olmadığını belirtir. Zira canlı olmayana oranla canlının örgün bir inşası bulunur. Bu anlamda canlı olmayana oranla yapıcı daha karmaşıktır. Bunun temel sebeplerinden biri canlının geçmişli bir varlık olmasıdır. Mekanik, çizgi-zaman dengesi

---

⁷²Duralı, *Sorun Çağının Anatomisi*, 117; Duralı, *Canlılar Sorununa Giriş*, 1987, 29-31,131-143; Duralı, “Biyoloji Sorunu”, 28; Duralı, “Rastlantı ile Zorunluk Açısından Canlılar Bilimi”, 15-17; Duralı, “Canlılar Bilimi ve Evrim Sorununun Teşrihi”, 9-10; Şaban Teoman Duralı, *Hayatın Anatomisi: Canlılar Bilimi Felsefesi Evrim ve Ötesi*. (İstanbul : Dergâh Yayınları, 2018), 152-158.

⁷³Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 118; Duralı, *Canlılar Sorununa Giriş*, 1987, 119-120; Duralı, “Biyoloji Sorunu”, 28-29; Şaban Teoman Duralı, “Biyolojinin Bilim Teorisi”, *Felsefe Arkivi* 28 (1991), 6-8.

kuran, tekrarlanabilir vakıa alanlarını araştırma konusu içerisine alır. Burada olaylar için aranan tekrarlanabilirlik pek de mümkün değildir, zira dün olan bir olay bugün yeniden oluşturulsa bile doğal ortamını aynı durumla ayarlamak mümkün değildir. Tekrarlanabilirlik için doğal ortamını yapay bir ortamda oluşturma uğraşı verilebilir ki bu ortama laboratuvar denilir.⁷⁴

1.2.1.5. Kutadgubilig Türkçenin Felsefe-Bilim Sözlüğü

Teoman Duralı'nın söz konusu eseri, felsefede önemli bir boşluğu doldurması yönüyle önemli bir çalışma olarak görülmektedir. Kutadgubilig Dergisi'nde yayınlanan A, B, C, Ç ve daha sonra bunlara eklenen kavramların incelenmesinden oluşturulan bir sözlüktür. Çalışmanın içerik sıralaması şu şekildedir; sözcüklerin anlamları, tanımları ve son olarak da ansiklopedik bilgi.

Bu çalışmayı sadece sözlük olarak ifade etmek, çok da doğru bir tanımlama sayılmamaktadır. Duralı çalışma da, felsefe ya da çalışma yapmanın inceliklerini ve bu incelikleri gösterirken kullanılması gereken dili de aktarma uğraşı edinmektedir. Bu aktarım başka bilimlerle uğraşan cenahında faydalanabileceği bir çalışma olmasını sağlamaktadır. Söz konusu çalışmanın bilimler açısından kapsam alanının genişliği, içerisinde yer alan terimlerin çeşitli dillerde anlamlarının yer almasındandır.

Çalışmanın “sözbaşı” kısmında Duralı bu çalışmayı yapma amacını şu şekilde ifade eder: “Varlık öğretisi, bilgi öğretisi, bilim felsefesi, mantık, anlam, ahlâk ile din felsefeleri gibi felsefe ile bilimlere (biyoloji, coğrafya, fizik, kimya, matematik, toplum ile insan araştırmaları) ait Türçedeki belli başlı terimler sıralanarak bunların anlamlarını tarif etmek; ayrıca Arapça, Farsça, Yunanca, Latince, Fransızca, İtalyanca, İspanyolca, İngilizce, Almanca, Felemenkçe, Danca ile Rusça, zaman zaman da Osmanlı Türkçesi gibi dünyanın başta gelen büyük kültür dillerindeki karşılıklarını vermektir.”⁷⁵

---

⁷⁴Genç, *Sorun çağının anatomisi*, 120; Teoman Duralı, *Canlı ve Kültür (bio-kültür) Sorunlarını Araştırma Alanı : Biyoloji Felsefesi*. (Ankara : Akçağ Basım Yayım Pazarlama A.Ş., 1992), 1-350; Gülhan Şerbetçi, “Ş. Teoman Duralı'nın Biyoloji Felsefesi Anlayışı İçerisinde İnsanın İki Boyutu”, *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 20 (31 Aralık 2023), 4-16.

⁷⁵Şaban Teoman Duralı, *Kutadgubilig Türkçenin Felsefe - Bilim Sözlüğü* (İstanbul : Dergâh Yayınları, 2013), 13.

Duralı çalışmanın girişinde, dilin önemi, nitelikleri, kültürle bağından bahseder. Çalışmada sözlük kısmından önce, dilin insanlar için nasıl bir karşılıklı konuşma yani bildirişme biçimi bulunduğu bahseder. Duralı'ya göre, düşüncenin kaynağı ve kültürün aynası dildir. İnsanın bireylilik kazanması ile daha geniş bir kitle olan topluma geçişi ve kültür haline gelme süreci dilin üzerine oturtulmuş bir sistemdir. Dilde gerçekleşen herhangi bir değişim, onunla etkileşimi bulunan insanı, toplumu ve kültürü doğrudan etkilemektedir. Duralı, söz konusu çalışmada dilin önemini, inceliklerini ve bakış açısını birey temelli etkileşim-iletişim-bildirişme kavramları etrafında incelemektedir. Beşerden, insana geçiş sürecinde en önemli etken olan dili, canlılık, düşünce ve yazı etrafında kavram incelemesi yapılması çalışmanın önemi ve özgünlüğünü açıkça ortaya koymaktadır. Duralı, Türkler çerçevesinde, yazının genel gelişimi, Türkçenin farklı nitelikleri ve değişimi felsefe-bilim çerçevesinde kavramlarla dilin gerekliliği aktarılmaktadır.⁷⁶

1.2.2. Tarihe Dair Çalışmaları

1.2.2.1.Yeniçağ Avrupa Medeniyetinden Çağdaş İngiliz- Yahudi Medeniyetine

Duralı, 1922 yılında Kuala Lumpurda İslam Düşüncesi ve Medeniyeti kurumunda görev yaparken, İslam Üniversitesinde ders veren Ahmet Davutoğlu ile medeniyet sohbeti İngiliz-Yahudi Medeniyeti kitabının başlangıcı olmuştur. Sohbet sonrası Davutoğlu'nun daveti üzerine İslam Üniversitesinde her Cuma yapılan ve sekiz ay sürecek medeniyet tarihi ve tarifi üzerine konuşma yapmaya başlar. Malezya'nın kaynak açısından oldukça zengin bir içeriğe sahip olması Duralı açısından büyük bir kolaylık sağlamıştır. Konuşmalar sürecinde ülkeyi de gezen Duralı günümüz medeniyetinin ilk kez orada “İngiliz-Yahudi Küresel Medeniyeti” olarak tanımlamıştır. Kitabı Malezya'da bitirmiş olsa da, Avrupa da İngilizce olarak basılmıştır. Bahsi geçen kitap, Türkiye'de de İbn Haldun üniversitesi tarafından basılmıştır.

---

⁷⁶Duralı, *Kutadgubilig Türkçenin Felsefe - Bilim Sözlüğü*, 19-29,35-40,48-63; Elife Kılıç, “Teoman Duralı'nın Dil Anlayışı ve Sözlük Çalışmaları Üzerine Bir Deneme”, *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* Ö13 (23 Ekim 2023), 5-6; Şerbetçi, “Ş. Teoman Duralı'nın Biyoloji Felsefesi Anlayışı İçerisinde İnsanın İki Boyutu”, 14.

Çağdaş Küresel İngiliz-Yahudi Medeniyeti çevresel yönden en çok tepki çeken eseri olarak görülmektedir.⁷⁷

1.2.2.2. Gılgamış Destanı

Teoman Duralı Gılgamış Destanı'nın ilgisini çektiğini, çok yüksek bir hayal gücü ve anlatımla olayların aktarılmasından ne kadar etkilendiğinden öncelikle bahsetmektedir. Medeniyetleri Doğu ve Batı olarak ayırdığımızda Gılgamış destanı Sümer'de batı medeniyetinin anayasası durumunda yer almaktadır. Destan, bu medeniyetlerin değer algısının özünü göstermektedir. Duralı, eseri doğrudan Sümerce'den çevirmemiştir.⁷⁸

1.2.2.3. Omurgasızlaştırılmış Türklük

Duralı, '*Omurgasızlaştırılmış Türklük*' kitabında yok olmaya yüz tutmuş Türklükten, onun varlığının nedenselliği ve anlamı üzerindeki temel sorunlardan bahseder.⁷⁹ Medeniyet sahibi bir toplumun varlığının devamı, bilincinin temelini oluşturan yazıyla doğrudan ilintilidir. Toplumun, bilinçli varlık alanı ve tarihsel anlamda ki tecrübi yaşanmışlık sahası, yazı ile iç içedir. Bu sebeple yazının değişimi Duralı'ya göre toplumun tarihini de etkileyen bir durumdur. Duralı yazının söz konusu değişimini, "*Sekiz asırlık tarih birden yok oldu*" ifadesiyle de pekiştirmektedir. Dolayısıyla o, toplumun bilinçlenmesinde tarihin etkisinden net bir şekilde bahsetmektedir. Nitekim ona göre yazının değişmesi, medeniyetin zirvesi olan felsefe sistemi oluşturma fikrinin de yitirilmesine sebebiyet vermiştir. 1890'larda felsefi bir sistem oluşturulmaya neredeyse çok az kalmış olsa da, bahsi geçen fırsat kaçırılmıştır. Fakat Duralı eserinde, o an kaçırılmış olan söz konusu ortamın zaman içerisinde yeniden kurulabileceği olasılığına kapı aralamaktan vazgeçmemektedir.⁸⁰ İngiliz Yahudi Medeniyeti kitabı sonrası yazdığı bir kitaptır ve en az onun kadar iddialı bulunmuştur.⁸¹

---

⁷⁷Ali Değirmenci, *Öyle Geçer Ki Zaman*, 482-483; Şaban Teoman Duralı, *Yeniçağ Avrupa Medeniyetinden Çağdaş İngiliz-Yahudi Medeniyetine* (İstanbul : İz Yayıncılık, 1996), 1-151.

⁷⁸Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 49-50; *Gılgamış Destanı*, çev. Ş. Teoman Duralı (İstanbul : Çantay Kitabevi, ts.) (Erişim 04 Ocak 2024), 1-87.

⁷⁹Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 16.

⁸⁰Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 17.

⁸¹Ali Değirmenci, *Öyle Geçer Ki Zaman*, 485; Şaban Teoman Duralı, *Omurgasızlaştırılmış Türklük*. (İstanbul : Dergâh Yayınları, 2010), 1-226.

1.2.2.4. Çağdaş Küresel Medeniyet

Teoman Duralı bu çalışmasında, teknolojinin kitleleri ele geçiren bir uyuşturucu gibi insanlar üzerinde etkisi bulunduğunu sıkça ifade ederek telefon, bilgisayar oyunları ve televizyonlar gibi teknoloji araçlarının, beyin fonksiyonlarının kişinin kendisine ve dışarıya olan algısını ne denli değiştirdiğinden ve bilinçsiz hale getirdiği üzerinde durmaktadır. Duralı, kişinin kendisi ile sohbetinin ve kendine ait zamanlarının olmasının gerekliliği üzerinde durur. Ayrıca insanın kendisinden üstün olan bir varlıkla bahsi geçen konuların muhasebesini yapmasının önemini belirtir. Fakat zamanın dahi kıymetinin yitirildiği bu teknoloji çağında kişinin kendi ile yalnız kalmaktan korkar olduğunu, onu düşündürecek hallerden kaçtığını, büyük bir günah işlemişçesine O'ndan başka diğer her şeyle ilgilenerek oyalandığını dile getiriyor.⁸²

Nitekim Duralı, söz konusu düşüncelerden hareketle Aristoteles'in özdeşlik ilkesini, doğru düşünmenin şartı olarak kabul eder. Ona göre kişinin kendi olması, kendisi ile bütünleşmesi özdeşliktir. Duralı'ya göre kişi, olduğu kişiden bir başkası olamaz, fakat bulunduğumuz çağda kapsam açısından insan hem kendisi hem başkası konumunda bulunuyor. Teknoloji kişinin kapsam alanını, bulunduğu konum haricine taşıyabildiği için, kişinin bir mekânda bulunma halini yok saymakta ve maalesef bugün bu ilke geçerliliğini yitirmiş durumdadır.⁸³ Teoman Duralı '*Küreselleşme*'yi de bu duruma benzetmekte ve kişinin bulunduğu konumdan, bir sebepten dolayı mahrum kalması olarak ifade etmektedir. Burada ki sebebi '*özdeğer*' yani kişinin kendinde bulunandan yola çıkarak, kendinde bulunmayı değerlendirmesi olarak tanımlıyor. Örneğin anadilini bilmeyen bir kişinin, başka bir dili öğrenmesinin mümkün olması gibi.⁸⁴

1.2.3. Sanata Dair Çalışmaları

1.2.3.1. Deniz ve Kâşiflik

Duralı'nın Deniz ve Kâşiflik adlı bu eserinin oluşumu 12-19 Mart 2017 tarihleri arasında Salzburg Felsefe Topluluğu'nun daveti üzerine verdiği konferanslar sonrası

---

⁸²Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 23.

⁸³Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 86.

⁸⁴Genç, *Sorun çağının anatomisi*, 24; Şaban Teoman Duralı, *Çağdaş Küresel Medeniyet : Çağdaş Küreselleştirilen İngiliz-Yahudi Medeniyeti Anlamı, Gelişimi Konumu* (İstanbul : Dergah Yayınları, 2003), 1-248; Elife Kılıç, "Teoman Duralı'da Mekân, Kültürel Seyyahlık ve Medeniyet İlişkisi", *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 36 (21 Ekim 2023), 1-11.

Avusturya seyahati sırasında gerçekleşmiştir. Söz konusu bu eser, Duralı'nın Mehmet Sabri Genç'e Salzburg'dan Viyana'ya seyahat ettikleri sırada emanet ettiği şiirleri ve hatıralarından meydana gelmektedir. Kitabın ilk bölümünü Duralı'nın yaşamı sürecince yazmış olduğu şiirleri, ikinci bölümünü ise Geçmiş Zaman Olur Ki, Hayali Cihan'a Değer başlığı altında hatıraları yer almaktadır. Kitap Duralı'nın kendine özgü dil bilgisi çerçevesinde okuyucuya sunulmaktadır. Duralı'nın hayata bakış açısını tanıma fırsatı veren kitap, onun iki temel tutkusu olan deniz ve kâşiflik adı altında okuyucuya cihanı gezmiş bir gezginin bakış açısını sunmaktadır.⁸⁵

Duralı'ya göre mistiklik nasıl ki dinin doruğu ise şiirde duyguların doruğudur. Ona göre duygular, düşüncelerin süzgecinden geçerek anlatılabilir hale gelirler. Duralı'ya göre şiirde önemli olan düşünceden duyguya aktarımda duygunun ağırlığını ortaya koyabilmektir. O, şiirin oluşumu bakımında gelenekler arasında farklılık bulunmadığını, farklılık olarak görülenin şairde ortaya çıkan duygu durumundan ve kullanım tekniğinden oluştuğunu ifade eder. Teknik yönden ise, iki aşaması vardır: Dil ve dilin içeriği -vezin, kafiye- dir.⁸⁶ Teoman Duralı şiir diye bir olgunun bulunmadığını, zira ona göre şiir için üstün bir dil, dil duyusu ve tasavvur gücü gerektiğini düşünmektedir.⁸⁷

Felsefileşmiş kültür inşâasına katkıda bulunmak iddiasını taşıyan Duralı'nın, belli başlı eserleri bu bölümde içerik bakımından ele alınmaya çalışıldı. Duralı'nın Uluslararası 36, Ulusal 38 ve Tercüme ettiği 2 makalesi bulunmaktadır.

---

⁸⁵Şaban Teoman Duralı, *Deniz ve Kâşiflik*, ed. Mehmet Sabri Genç (İstanbul: Şule Yayınları, 2011), 9-11.

⁸⁶Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 286-287.

⁸⁷Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 29.

İKİNCİ BÖLÜM

ŞABAN TEOMAN DURALI'NIN DÜŞÜNCESİNDE KAVRAMLAR

2.1. Felsefe-Bilim

'*Felsefe nedir?*'⁸⁸ sorusu, felsefe-bilimin M. Ö. dördüncü yüzyılda Yunanda kuruluşundan bu yana Batı –Eskiçağ Ege, İslam, Ortaçağ Hıristiyan, Yeniçağ dindışı Avrupa ile Çağdaş İngiliz-Yahudi küresel- medeniyetleri arasında düşünce tarihinin değişmeyen maddesi olarak ortaya çıkar. Soruya yönelik cevaplar da genel manada felsefenin 'ne olduğu' değil 'ne olmadığı' olmuştur. Zira felsefe, eleştirici düşünme sürecini sınırlayacak, dogma ya da saplantıyı kendine konu edinmez.⁸⁹

Teoman Duralı, '*Felsefe nedir*' sorusundaki '*nedir?*' in felsefenin bilincini oluşturan metafiziğin özünden geldiğini belirtir. Ona göre, gündelik yaşamın '*niçin?*' inden, deneysel bilimin '*nasıl?*' ı ile teorik olanın '*neden?*' inden tamamıyla ayrı bir alanı oluşturan '*nedir?*'i, tecrübi bir imkân ve ihtimalinin üstünde yer alan '*öz*' ü irdelediğini ifade etmektedir. Bu sebeple de metafizik alanın içerisinde değerlendirilir. Duralı'ya göre, '*nedir?*' anlaşılmaz, fakat kavranılır türden bir sorudur. Deney ötesi âlem, '*nedir?*' in kavranılması noktasında anahtar görevi üstlenir. Kavrama yönünden algılayamaması onu, '*nasıl?*', '*neden?*', '*niçin?*' sorularının yerine kullanır. Teoman hocaya göre, 'felsefe nedir?' sorusu, 'insan nedir?' sorusu ile birbirine denktir.⁹⁰

Ona göre, şeyler, var olandan varlığa/kavrama, bir diğer deyişle somuttan soyuta ilerledikçe 'tanınmak' tan, 'bilinmeye' doğru bir akış gerçekleşir. Tanıma da birey-birey arasında duyuşal bağlantı varken, 'bilme'de birey-varlık bağıntısı, duyuşallık alanından

---

⁸⁸Doğu -Çin, Hint, İslam öncesi İran- medeniyetleri bakımından bilgelik yönüyle kimi, ara süreçlerde felsefe-bilime yakınlaşmış olsa da o seviyeye ulaşamamış; aksine Taoculuk, Konfüçyüçüslük, Burkancılık gibi, dini yönleri evrilmiştir. Doğuya dair bilgelikler, biçim ve ülkesel yönden birbirlerine değişkenlik gösterirler. Çinli bilginler, daha çok dışa dönük, toplum yaşamının felsefesi üzerine ilerlemiş, iç yaşantıya pek yer vermemişlerdir. Aristoteles'in bilincinde yetişip, Batı'da serpiildiği görülen felsefe-bilimin belkemiği kabul edilen ve doğru düşünme kurallarının belirlendiği mantığa Çin düşüncesinde Yirminci yüzyıl başlarına dek rastlanılmaz.

⁸⁹Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 161; Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 268.

⁹⁰Genç, *Sorun çağının anatomisi*, 164; Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 269; Ahmet Çapku, "Şaban Teoman Duralı Düşüncesinde Temel Meseleler", *Temaşa Felsefe Dergisi* 17 (Haziran 2022), 10.

giderek uzaklaşır ve kavramsal-düşünsel düzleme geçer. Duralı'ya göre, kavramsal-düşünsel alanın son kısmındaki bilme-bilgi düzleminde en geniş çerçeveli yapı olan sistem oluşur. Kant'a göre, bu yapılanmalar aşkınlık-transandantal- yapıda ve daha alt katlardaki bütün tanıma-bilme-bilgi basamaklarını boyutları ile kuruluşları açısından ifade eder. Ona göre, bunlar ilk belirlenim ve son oluşum bakımından danışma mevkidirler. O, bu mevkilerin bilgisine tarif ile ulaşılacağını belirtir. Örneğin armut, elma, çam vs. 'ağaçların', ortak değeri görünürlüğü bulunmayan ağaçlıklardır. Bir var olanın 'ağaç' olduğunu bildirmek için, 'ağaçlık'⁹¹ tarifine ya da bilgisine sahip olmak gerekir. Teoman Duralı'ya göre, kavramlar için var olanların tek tek tasviri icap eder. Karşılaşılanı tasvir edebilmek için, var olanla duyusal bağıntı kurmak kadar, onun kavram bilgisine ya da tarifine sahip olmak zorunluluğu içerir. 'Ağaç nedir?' sorusuna yanıt verilemiyorsa, onun görünürdeki çeşitlerini-çınar, ıhlamur, köknar, çam- duyulan fakat algılanmayan bir seviyede kalması dolayısıyla tanınmaması sebebiyle kavranılamaz.⁹²

Ona göre, tanıma bilgiye dayanma zorunluluğundadır. Mantık- matematik ve dini-ahlâki alanlar dışında kalanları, bilgisel açıdan tanınmalar ile temellendirilmesi gerekir. Bu temellendirmeler, felsefe düzleminde yer edinirler. Ona göre, bu sebeple çok az toplum ya da millet felsefe uğraşında bulunmuştur. O, tamda bu kısımda bizde olan felsefi sistemin yanlışlığına değinmektedir; felsefeyi metafizik dairede hakiki manada kavramak yerine, psikolojik, sosyolojik hatta en kötü olarak nitelendirdiği ideolojik düşünceler çerçevesinde irdeleme uğraşında olmaları olarak görmektedir.⁹³

Duyup, düşündüklerimizi yazıya aktarmaya çalıştığımızda ne kadar çabuk yok olduklarının fark ederiz. Aslında ne kadar azı gelecek kuşaklara iletilir. Bunu görev bilinci ile en güzel biçimde iletmeyi başaranların bile, ne kadarını açığa çıkarılabildiği meçhuldür. Tabii ki hayatını ilme vakfeden saygın kimseler için bu görünenden çok daha fazlasıdır. Bu görev bilincini üstlenenler sayesinde 'kültür' dediğimiz kavram geleceğe aktarılabilmiş olsa da ortak bir kazanım olarak tüm insanlık olarak sahiplenilir. 'İnsan' kavramını ele alacak olursak, içeriği ve kapsamı bakımından

⁹¹Duralı, "Türkçenin Felsefe-Bilim Sözlüğü", 460.

⁹²Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 165; Duralı, *Aklın Anatomisi*, 92-93; Duralı, *Sorun Nedir*, 102.

⁹³Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 166.

çeşitlilik gösterir. Bu kavram altında var olanların tümünü ifade edebilmek pek de mümkün değildir. Fakat temelde akıl erdirmeye ve ölçümleme yapabilmesi bakımından diğer tüm varlıklardan ayrılır. Duralı, “‘kültür’ oluşturma işinde aslî görev üstlenen bildirişme⁹⁴ aracı olarak ‘kavramlı dil’⁹⁵ ve ‘kavramlı dille akıl yürütme’ bir varlığı ‘insan’ yapan ana vasıftır. ” der. Örnek verilecek olursa, âmâ olan biri hayatında hiç ‘masa’ görmemiş olsa da sözünü duyduğunda pekâlâ anlayabilir. Kafasında ‘masa’ düşüncesi oluşmayacak olsa da anlam olarak, zaman içerisinde cisim yönüyle bakıldığından ‘masa’ düşünmesine gerek kalmaz.⁹⁶

Duralı’ya göre, kavramlı dil, düşünme ile ters orantılı bir durum içindedir. Düşünme karmaşıklaşıp inceldiği oranda dilin doğru kullanımı da artar. Bu sebeple ikisi birbirini aşar. Gerçeklik âleminde karşı karşıya kalan ifadeler, yeni türeyenler dildeki yerini alırlar. Var olan ifadelerin kavram haline gelmesi dile kabulleri durumunda olup bu zihinde gerçekleşir. Yeni olanı anımsatması yönüyle var olmayan bir isim koyulur, sonrasında isim tanımlanır ve ona yakın olanlar arasında bir bağıntı kurulur. Bunun sonucunda gerçek âlemde var olmayan kavramsal ifadeler oluşur. Bütünüyle düşünce dünyasında teorik bir biçimde kalan belirli kıstaslar ile o alanda yayınlanmış çalışmaları içine alan ortak bir isme dönüşür. Gerçekliğe zamanla yabancılaşan bu ifadeler, içinde bulunduğu süreç ve benzer yapıdakiler zorlaştıkça dil de doğru orantılı olarak anlaşılması güç duruma gelir. Bireysel ya da toplumsal ayırt etmeksizin tümü için aynı durum geçerlidir. Algılama ve düşünüş biçimi kişinin dil çizgisinin yönünü belirler.⁹⁷

Duralı, gündelik yaşamdaki tecrübeleri fazla önemseyip düşünen kimsenin, buldukları itibarıyla olguya nasıl yabancılaştığının gözlemlenebildiğinden bahseder. O, bu sebeple elde edilen olguların kavranılmasının zor olmasını buna bağlar ve var olan âlemde onları somut bir biçimde belgelemenin mümkün olmadığını dile getirir. Ona göre, bu durum onların düşsel idrakini zorlaştırır. Fakat süreklilik ve kalıcılık sağlamak amacıyla akıl yürütme işlemi kullanılabilir. Bu işlemde, var olan âlemde direkt yanıtı olmayan olgular ve bunların bağıntılı neticeleri ile dayanakları arasındaki uyuma bakılır.

⁹⁴Duralı, *Canlı ve Kültür (bio-kültür) Sorunlarını Araştırma Alanı*, 1992, 213-217.

⁹⁵Duralı, *Canlı ve Kültür (bio-kültür) Sorunlarını Araştırma Alanı*, 1992, 234-243.

⁹⁶Şaban Teoman Duralı, *Felsefe-Bilim Nedir* (İstanbul : Dergâh Yayınları, 2006), 47; Şaban Teoman Duralı, “Bize Gelenler”, *Felsefe Arkivi* 26 (1987), 298.

⁹⁷Kültürlü/Aydın olma potansiyeli yalnızca dil ile taşınmaz.

Bu neticenin çelişmeyen uyumu felsefe sistemini, yani akıl etmenin en üst basamağını gösterir. Bu sistem, ele aldığı bilimi, buna bağlı olan benzer mevzuların bilgilerini, bunlara dayalı tecrübeleri ayrıca bunları kapsayan tüm maddi ve manevi alanı tümlük içinde anlamlandırma gayretindedir. Bu sistemi, etik ve kurumsal açıdan tutarlı biçimde yaşamsal alanına dâhil etmiş olana felsefileşmiş medeniyet denir.⁹⁸

Duralı'ya göre, var olan düzen sınırları içinde yaşayan kişi, düzenin işleyişinden ve sorumluluğundan haberdar değildir. Örneğin çamaşırcı bir kadının Kant'ın ödev ahlâkını kullanarak iş yapması veya bir park tasarımcısının, Descartes'in geometri sistemini kullanması, onları tanıdıkları veya sistemlerini bildikleri manasına gelmez. Sistem kurucu ve çığır açıcı filozofların çoğu, önemli araştırmalarda bulunmuş bilim adamıdır. ⁹⁹ Duralı bu açıdan felsefe tarihini, keskin sınırlarla bilimden ayrı düşünmek ve çelişkiler bulmak mümkün olmadığını ifade eder. Üç bin yıllık bir geçmişe sahip olan felsefe-bilim¹⁰⁰ problemleri belli bir bakış açısı çerçevesinde sürdürülmüştür. Felsefeye dair anlama gayreti içinde olan kişi, metotları ve problemlere yönelik cevaplar için geçmişi de incelemelidir. Ona göre, bu işlemi asrımıza öncülük eden felsefecilerden Jose Ortegay Gasset(1883-1955) üstlenmektedir.¹⁰¹

Duralı, diğer bilim dallarına oranla felsefeyi, akıl edilebilen tüm bilgi çeşitleri ve problemleriyle ilgilenmesi dolayısıyla, genel anlamda çoğunluğun felsefeye dair belli seviye bir alt yapısının olduğuna dikkat çeker. Ona göre felsefe, içeriği itibariyle tüm bilgi çeşitlerini kapsıyor olsa da, tamamını inceleme alanına dâhil etmez. Yalnızca belli bir alana yönelik problemi ve onun çözüm önerilerini mantık çerçevesinde araştırma alanına dâhil eder. Bir örnekle ifade edilecek olursa, sara hastalığı, onun nedeni ve tedavisine yönelik konular tıp alanına dâhildir. Fakat söz konusu hastalığın nedenlerinin nasıl teşhis edileceği, tedavisinin kavram çizgisinin nasıl belirleneceği, hastalığa yönelik öne sürülen

---

⁹⁸Duralı, *Felsefe-Bilim Nedir*, 49.

⁹⁹Duralı, *Canlılar Sorununa Giriş*, 1987, 32. Hippokrates, Aristoteles, Teofrastos, Galenos, Ibn Sina, El Câhez, Jean Lamarck, Charles Darwin, 'canlılarla ilgili araştırmalarıyla'; Copernicus, Kepler, Galilei, Newton, Kant, Einstein, Heisenberg, 'fizik evren üzerine çalışmalarıyla'; Descartes, Pascal, Leibniz, Whitehead, Russell 'matematikteki başarılarıyla öne çıkmışlardır.

¹⁰⁰Ş. Teoman Duralı, "Felsefe-Bilim Çıkışı, Gelişmesi, Anlamca Sınırları", *Ondokuz Mayıs University Journal of Education Faculty* 1/1 (1986), 1-18.

¹⁰¹Duralı, *Felsefe-Bilim Nedir*, 50; Duralı, *Aristoteles'te Bilim ve Canlılar Sorunu*, 39-40.

çözümlerin bilim açısından yerinin ne olduğu ve bahsi geçen konunun ahlâki tarafının nasıl kararlaştırılacağı soruları felsefenin sorun alanında yer alır.¹⁰²

Duralı'nın: "*Felsefeye konu olan sorular özelleri de çözüme kavuşturan genellerdir. Ancak bir sorunun salt genel oluşu onun felsefeye ait olduğu anlamına gelmez.*" şeklindeki söylemi, her genel kabul gören konunun felsefenin alanına dâhil olamayacağını ifade etmektedir. Bu sebeple, çam familyası haricindeki ağaçların neden güzün yapraklarını döktükleri, kürkü kalın olan hayvanların neden soğuk bölgelerde yaşıyor olduğu ya da kalabalık bir toplulukta yaşlılar ve kadınlara yer vermenin neden gelenek haline geldiği soruları genele yayılmış sorular olsa da felsefe sorusu sayılmazlar. Duralı'ya göre, felsefe doğrudan ya da dolaylı olarak 'anlamı nedir' sorusundan ortaya çıkar.¹⁰³

Netice itibariyle, 'sara hastalığının anlamı nedir' biçimindeki soru anlam kapsamında gibi görülse de tek bir türe özgü bir durumu belirtmesi sebebiyle felsefenin konu alanına dâhil edilmez. Zira tek bir türe yahut birkaç türe has anlamlar ile tek tek bilim dalları veya zanaatlar ilgilenir. Ele alınan kavramları, benzerliklerine göre sınıflandırarak gerek bir araya toplama ile gerekse bunlar arasında ilişki bağlamını genişleterek kavramlara, yasalara ve teorilere ulaşılır. Fakat söz konusu oluşan kavram sınıflamalarına, yasalara ve teorilere ortaya çıktıkları veya yerleştirildiği kısım itibariyle yöneltilen 'anlamı nedir' sorusu bir felsefeci tarafından yöneltilir. Duralı'ya göre, bir tıp uzmanının hastalıkla ilgili yönelttiği 'anlamı nedir' sorusu hastalığın gidişatına yönelik sorduğu bir sorudur. Bu sebeple Duralı, soru inceleme alanında, alana dair okuyan herhangi bir kişi yahut başka alandaki bir uzman dahi yalnızca bu türe özgü olmayan durumun bir hastalık olduğunu bileceğini ifade eder.¹⁰⁴

Duralı'ya göre bir uzmanın, tanı koymadaki yöntemi -hastalıklar arasındaki benzerlik ya da farklılıklara göre değerlendirmesi- vakıalar üzerinde çalıştığını, buradan da zihin etkinlikleri ile birlikte algılarını da kullandığı sonucuna ulaşabileceğini belirtir. Teorik araştırmacı ise 'sara', 'verem', 'kuduz', 'tetanos', 'kızamık', gibi benzer ortak bir yön barındıran vakıalardaki parçadan yararlanarak genel manada kapsamlı

---

¹⁰²Duralı, *Felsefe-Bilim Nedir*, 50-51.

¹⁰³Duralı, *Felsefe-Bilim Nedir*, 51.

¹⁰⁴Duralı, *Felsefe-Bilim Nedir*, 51.

'bulaşıcı hastalık' kavramını elde eder. Duralı, direkt olarak olaylar üzerinden inceleme yapan uzmanın aksine, felsefecinin teorik alanda kavramların anlamları ile ilgili üst düzey bir inceleme yürütmesi dolayısıyla aralarındaki ayrımı ortaya koyar. Söz konusu ayrım biraz açılacak olursa, bulaşıcı hastalığın anlamı sorulduğunda, kapsamı dâhilindeki verem, sara veya frengi gibi hastalıkların tarifleri ya da tanımları da yer alır. Zira bu hastalıklar tek tek değerlendirilse de ortak olan yanları bulaşıcı olmalarıdır. Felsefeci -biyoloji ya da tıp felsefeci- bu hastalıkların tarif ve tanımlarını kavramsal açıdan bilgisine sahip olsa da tedavi ve teşhis vakıalar alanında olduğundan bu kısma girmez. Felsefeci, hastalığın genel manada tarifini yaptığında hastalık kapsamında değerlendirilebilecek olanların da tarifini yapmış olur. Duralı'ya göre, bu kapsama giren hastalıklar -frengi, verem, kızamık- tek başına kavram sayılmadıkları için tarif edilemese de tasviri yapılabilir. Nitekim bir kavramın kapsadığı vakıalar zeminine yakınlığı onun, ne kadar zengin bir düşünce içeriğine sahip olduğunu gösterir. Bu nedenle de tariften çok tasvire uygundur. Vakıalar zemininden uzaklaşan ve düşünce içeriği daralan kavramın tasviri zorlaşır. Söz konusu durumdaki kavramın tarifi bir türe özgü olan alt kavramlarının özelliklerini de içerir. Sonuç olarak, 'genel kavram' olarak bahsedilen 'hastalık', bir türe özgü olan 'alt kavram' konumundaki 'bulaşıcı hastalığı' ve onun içerisinde değerlendirilebilecek olan hastalıkları -kızamık, frengi, verem, sıtma- tarifçe içerisinde barındırır. O halde üst kısımda da sözü geçen vaka ya da vakıa türüne özgü gereçler bilim dallarının görev alanını kapsarken, bunların -vaka, vakıa- birleştirimleme, soyutlama, genelleme ve üst düzey kavram haline getirme uygulamaları -metafizik, mantık, bilgi teorisi ve ahlâk- felsefede gerçekleşir. Netice itibarıyla, belli bir türe özgü kavramların anlamını sormak, felsefenin görevi değilken, vakıa zemininin üstünde yer alan genel kavramlar -hastalık, canlılık, madde, insan, varoluş- düşünce kapsamı dar olması nedeniyle saf kavramlar olduklarından, yalnızca tarif edilebilirler.¹⁰⁵

Duralı'ya göre, kavramlar felsefenin çeşitli dallarının konularıdır ve ruh veya varlık gibi en saf olanlar zihinde canlandırılmazlar. Bunlar, doğaüstü niteliğe sahip ve bu sebeple yalnızca düşünce yoluyla idrak edilebilen, metafizik alanın konusudur. Ona göre, felsefe araştırmaları iki önemli anlama biçimi ile uygulanır. Birincisi deneysel araştırma alanları ve bunlara bağlı olan incelemeler. İkincisi ise kurgusal felsefe,

---

¹⁰⁵Duralı, *Felsefe-Bilim Nedir*, 52.

metafiziktir. İlkini metafizik alanını inceleyen filozof, hastalığın ya da canlılığın anlamına biyolojiden, maddenin veya enerjinin anlamına ise fizik-kimya bilimlerinden faydalanarak ulaşmaya çalışır. Kurgusal olmayan metafiziğin belirgin yönü sorulara verilen yanıtlardır ve sonuçları da sürekli değişkenlik gösterebilir. Sonucun kesin ve net çözümünden bahsedilememesi, gelişime ve değişime açık olması sebebiyledir.¹⁰⁶

Duralı'ya göre, Türkiye'de felsefe geleneğine sahip olunmamasını ve bu nedenle hocaların nerede yetişmişlerse ve hangi kültür dünyasından geliyorlarsa onu öğretmelerini bu sebebe bağlar. Ona göre, Boğaziçi Üniversitesi Felsefe Bölümünde İngiliz-Amerikan çizgisi; İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümünde ise üniversite yeniden yapılandırılması (ıslahatı) sırasında gelmiş olan Alman filozoflarının etkisiyle hâlâ Alman geleneğinin ve metafiziğinin hâkim olduğunu düşünmektedir. O, böyle daha bir sürü örnek verilebileceğini, düşünce dünyamızın bu sebeple çok fazla sınırlandığını sonuç olarak yapılanın yalnızca Avrupa'da belirmiş felsefe geleneklerini tekrarlanmasından ibaret olduğunu dile getirir.¹⁰⁷

Duralı, ülkenin neredeyse bütün üniversitelerinde Felsefe eğitiminin yapıldığını ama buna gerek olmadığını ve sınırlandırılması gerektiğini savunur. O, bu durumun plansız ve programsız bir sistem olduğunu ve bu üniversitelerin hiçbirinde daha önce sisteme hiç dâhil edilmeyen Doğu, Çin ya da Hint düşüncesinin okutulmamasını, akademisyenlerin tamamına yakınının var olan öğrenimleri dışına çıkmamalarına bağlar. İslam felsefesinin tamamlanmamış bir biçimde kalması da ona göre benzer sebeplerin bir sonucudur O, İslam'ın son zamanlardaki yükselişini, Komünizmin çöküşünden sonraki dönemde, Avrupa-Amerika'nın saldıracağı bir hedef bulamadığında, yeni bir hedef edinmesi olarak görür. Söz konusu durumun, Türkiye'de de İslam'ın talep görmesini ve kimilerinde ise kendi müslümanlığını yeniden fark etmeleri şeklinde etkiler sergilediğini ifade etmesi veya durumun bir problem haline gelmesi ile içerisinde bulunmasa dahi bir merak unsuru olarak ne olduğuna bakılması yönüyle bir hareketlilik oluşur. Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren kültürümüz ve düşünce dünyamızın işleyemeyen bir biçimde kalması son derece rahatsızlık veren bir soru haline gelmiştir. Duralı, söz konusu sorunun

---

¹⁰⁶Duralı, *Felsefe-Bilim Nedir*, 53.

¹⁰⁷Genç, *Sorun çağının anatomisi*, 39-40, 171; Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 109-110; Çapku, "Şaban Teoman Duralı Düşüncesinde Temel Meseleler", 14 Haziran 2022, 10.

temelini, dönemsel süreçler içerisinde yaşanan kültür kırılmalarını, toplumun eğitim ve öğretim yönünden akılsızlaştırma faaliyetlerinin varlığına yormaktadır.¹⁰⁸

Bu durumu temelde Osmanlının son dönemlerinden itibaren yaşanan kültür kırılmalarını, eğitim ve öğretim kısmında güdük kalmak olarak ifade eder. Felsefe- bilim geleneği bakımından İslam Felsefesinin, Türk, İran, Arap felsefeleri şeklinde ayrılmamasına bağlı ümmet kavrayışı, kavmiyetçi bakışı bastırmıştır. Duralı, İslam medeniyetinin hâkim olduğu dönemde felsefe-bilim yazıları Arapça yazılması sebebiyle, yazılanların Arap felsefesi olarak adlandırılmaya çalışılmasının doğru olmadığını, günümüzde yapılan çalışmaların neredeyse bütüne yakın kısmının İngilizce olduğunu ve bu sebeple yazılanların da İngiliz felsefesi şeklinde ifade edilmemesi gerektiğini bu örnekle ortaya koymaktadır. O, felsefe-bilimin milli dilde yazılması ve aktarılmasının gerekliliğini bu bölümde açıkça ortaya koymaya çalışmaktadır.¹⁰⁹

Duralı Türk felsefesi olarak nitelendirilebilecek bir felsefeden bahsedilebilmesi için kurumsallaşmış bir felsefe geleneği oluşturulmuş olması gerektiği üzerinde durmaktadır. Ona göre, bir gün bizim de felsefe geleneğimiz ya da felsefemiz öğrenilip tanıtılacak. Nitekim Farabi de döneminde fazla tanınmayan bir filozofken, onu felsefe dünyasına *İbn Sina* (980-1030) tanıtmıştır.¹¹⁰Duralı bir felsefe temelini 4 düşünürün okunmasıyla elde edileceğini savunur. Bahsi geçen düşünürler, Aristo, Descartes, Kant¹¹¹ ve Gazali¹¹², dir.¹¹³

2.2. Metafizik

Tüm meslekler için ‘bilgi’ araç olarak kullanılır. Fakat felsefe insana has bir bilim olması sebebiyle bilgiyi amaç olarak görür. Bilgi, duyu verilerinden kaynaklanan tecrübe ve temel inanç olmak üzere ikiye ayrılır. Başlangıçta duyu verileri tecrübeyle sabit düşünülür ama veriler arasında çelişki olduğu fark edildiğinde üzerine tekrar düşünölmeye başlanır ve felsefenin hareket noktası ve en üst düşünme olan ‘şüphe’ ye

¹⁰⁸Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 172.

¹⁰⁹Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 40-41,172-173.

¹¹⁰Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 41-42,172-174.

¹¹¹Duralı, *Akıl Anatomisi*.

¹¹²Ş. Teoman Duralı, “Felsefe-Bilim Geleneğimizin Nirengi Noktası Ebûhâmit Gazâlî”, *Kutadgubilig Felsefe - Bilim Araştırmaları Dergisi* 20 (Ekim 2011), 17-40.

¹¹³Duralı, “Prof. Dr. Teoman Duralı İle Konuşmalar”, 60.

ulaşılır. Şöyle bir örnek verilecek olunursa; suyun içerisine batırılan bir değnek yukarıdan bakıldığında kırık görünürken sudan çıkarıldığında bütündür, tamdır. Peki, gerçekte değnek hangi durumdadır? Bir başka durum da rüya için düşünülür. Rüya esnasında gerçek olduğu düşünülen görüntünün uyanıldığında öyle olmadığı ortaya çıkar. Rüyadayken görüleni gerçektışı, uyanıkken görüleni de gerçek kabul ederiz. Mutasavvıflara göre, ölümden sonraki hayatımızdan öncekine baktığımızda, birincisi açısından ikincisi rüyadır. Aslında uyanıkken yaşanan ânlar her zaman aynı gerçeklik değerini mi taşır? Yaşanmış anlar, yaşananlardan geriye doğru uzaklaştıkça ‘rüya yaşantılar’ olmaz mı? Yaşanmış olanlar ve yaşanması muhtemel veya şu an için ihtimal olarak görülen imgeler teknolojiyle görünüm olarak oluşturulabilir. Yapay olan bu teknoloji kullanılarak yapılan görünüme ‘sanal gerçeklik’ denir. O halde gerçeklik denilen kavramın belirleyicisi nedir?¹¹⁴

Var olan şeylerin tümünün, duyular ile algılanır olmasına olay, diğerlerinden ayıran aşikâr olan sınırlar içerisinde açık bir dil ve mantık birimleri aracılığıyla ortaya konulması ise bilgidir. Gerçeklik denilen kavramın, henüz herhangi değişmez bir esasa oturmadığı görülür. Bu sebeple ‘gerçeklik ’ten türetilen bilgi de sağlam ve güvenilir değildir. Bu durumda toplum ya da birey fark etmeksizin yaşamda güvenilir ve sağlam bir yön nasıl bulunur? Felsefenin Eflatun’dan beri çözülmeye çalışılan en temel sorunu budur. Eğer gerçeklik, duyulara konu olanlar ve algılardan oluşanlar şeklinde düşünülürse, göreliliğe mahkûm olunur. Görelilik, gerçeklikte ayrılamaz bir bütün gibidir. Eğer gerçeklik ve ona bağlı olan bilgiler çıkarılmak istenirse bu durum görelidir, değil midir? Duyular aracılığıyla elde edilen bilgilerin gerçeklikte olduğu gibi göreliliği zorunludur. Duyu verilerinin göreliliğinde var olan durum gelip geçici bir gerçekliktir. O halde bu durum kalıcı ve devamlı olan bir gerçeklik biçimi ihtimalini ortadan kaldırır.¹¹⁵

Bir durumdan anlamlı bir biçimde bahsedebilmek için o durumun dışına çıkmak şarttır. Bu ortaya koyulmuş ya da verilmiş olanı üst seviyelerden seyretme, bakma tutumuna ‘theoria’ adını veren ve bu duruma ilk dikkat çeken *Eflatun*’dur. Her üst seviyenin bir üstü vardır o halde bütün üstlerin bir en üstünü var denilebilir. Bu,

---

¹¹⁴Duralı, *Felsefe-Bilim Nedir*, 57.

¹¹⁵Duralı, *Felsefe-Bilim Nedir*, 58; Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetler*, 228.

‘gerçeklik’ tabakalarının esası; ilkelerin ilkesi, birinci ilkedir. Duyumlanabilir dünyanın gerçekliğine fizik denir. Fiziğin gerçeklik alanı ve dünyanın gerçeklik alanı bir ve aynı şeydir. Şu durumda, duyumlanır olan, aslında, gerçeklik dünyasındandır. Duyularımıza konu olması yönüyle bu dünya görelidir; oluşmaya ve bozulmaya açıktır. Bu seviyenin üstünde bir gerçeklik yani oluş, bozulmuş söz konusu olamaz zira duyumlanabilir dünyanın dışında gerçeklikten bahsetmek mümkün değildir. ¹¹⁶

Duyularla elde edilen tecrübeler de soyutlama ve genelleme yoluyla gerçekliğin kendisini aşmış bilgilerdir. Söz konusu durumda fizik gerçekliğinin açıkça ortaya koyamadığı konular da vardır. Fizik gerçekliğinin açıkça bize aktaramadığı bu yapıya ‘inanç’ denir. Kişi inançlar sayesinde duyu verilerini yorumlayıp, anlamlandırabilir ve daha sonra bunlar önce tecrübeye ve daha sonra da bilgiye dönüştürülebilir. İnsana ait kısmında yaşamın, duyulara mevzu olmayan bir tarafı da vardır. Söz konusu yaşamın duyumlanamaz, duyular dışında kalan tarafı, duygularımıza açıktır. Duyular, var olan yaşamsal mekanizmaların, dış dünyamızdaki durumlarla karşılaşmaları neticesiyle ortaya çıkan birimlerdir. Bu birimleri, yaşamsal alanda ya da dış dünyada saptamak mümkündür. Somut olan kısmında denel bilim(deneysel) ile fen sahası, gündelik yaşamda ise akıl yürütmeye dayalı tümevarım ve tümdengelim yöntemleri sayesinde kurulan birimsel bağlantılardan elde edilen veriler kullanılır. Örneğin yenilebilir bir bitkinin bizi beslediğini belirlemek somuttur. İşlevini fark ettikten sonraki tüm yetiştirme ve çoğalma aşamaları sonrası devamlı tüketilebilir hale gelmesi ‘sanat’ tır. O halde sanat bir varlığı kendilikten çıkarıp, yeni bir şekle dönüştürme işlemidir. Tabiatıta var olan şekliyle bulunan her şey somuttur. Var olan şeklin insani amaçlarla değiştirilmesi sonucunda ortaya çıkan yeni şeye yapma ya da suni denmektedir. Var olana yeni bir şekil vermek sanat iken, o şekle getirme yöntemi soyutlamadır. Bu soyutlama işlemi var olanın saflığında bir değişime sebep olduğundan bu duyu verileri ile yürütülen deneysel bir çalışma olmayıp salt zihin işlemi olur. ¹¹⁷

Duralı, metafizik kavramını felsefede gerçekliğin oluşma safhalarını, ona bağlı kavramların işlendiği ve tecrübi yol aracılığıyla teorileri ve buna bağlı sistemleri

---

¹¹⁶Duralı, *Felsefe-Bilim Nedir*, 58; Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 220.

¹¹⁷Duralı, *Felsefe-Bilim Nedir*, 59.

oluşturan saha olarak tanımlamaktadır. Gerçek üstü bir seviyeden, var olan gerçekliğe bir bakış felsefenin, metafizik alanının sınırları içerisinde yer almaktadır. ¹¹⁸

Tanrının dışındaki tüm varlıkların cevher ve araz şeklinde konumu ile var olanların kuvve-fiil-gaye biçiminde ortaya çıkması felsefenin tabiri yerindeyse kalbi olan metafiziğin ‘varlık öğretisi’dir. Hakikatin inceliğini keşfetmek için gerekli olan onu tefekkür etmektir. “Tefekkür”, ‘salt düşünme’ manasına gelir. Gerçekliğin aşkın olması sebebiyle, ‘hakikat’ muhakemesinde, tecrübi yola başvurulamaz. Zira söz konusu durumda, tüm tecrübi düşünceler bırakılmalı ve düşünme, tefekkür etme olmalıdır. Tefekkürün doğruluğunu belirleme işini mantık yürütür. Mantığı esas alan tefekkür ise metafiziğin görevidir. Mantığın aşkın tefekkür bölümünde metafizik de yeterli gelmez ve cevap mistik alanda aranır. Duralı’ya göre, bu konuda sonuca ilk ulaşan düşünür Gazali (1058-1111) olsa da sistemleştiren düşünür Kant’tır. ¹¹⁹

Ona göre, metafizik alana salt akıl vasıtası ile ulaşır. Deneylenen, fikir edilebilen ve düşlenebilen her şey varlık âlemi içerisinde ‘hakikat’ ile uyuşur. Henüz ortaya çıkmamış bir olay karşısında, olması muhtemel bir duruma yönelik değerlendirmede hata olup olmadığı olayın gerçekleşmesi ile meydana çıkar. ¹²⁰ Metafizik ile teorik bilimde bu iş, mantık çerçevesinde akıl, fizikteyse, akıl bağlamında ‘tecrübe’ -deney- yoluyla ilerletilir. Kurama dönüştürme noktasında mantık zemininde akıl yürütmenin sınırları, felsefe-bilimin alanını belirler. ¹²¹ Bu sınırların ötesi, sezginin gerçek manası olan Allah’ın tebliği vahyin alanıdır. Felsefe-bilim içerisinde felsefe alanının özellikle ahlâk ve metafizik bölümleri dinden etkilenir fakat onun alanında yer almazlar. Eğer bir kez bile olsa esinlenme sezgi ile olursa felsefe-bilimin geriye kalan tüm alanlarında görüldüğü üzere ahlâk ve metafizik bile akıl yürütmeye başlar. Metafizik, din ile içeriden birlikte yürütülen bir bağlantı ve otonom bir çalışma alanıdır. ¹²²

---

¹¹⁸Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 97, 179.

¹¹⁹Duralı, *Akıl Anatomisi*, 63-64, 71-73.

¹²⁰Duralı, *Felsefe-Bilim Nedir*, 72; Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 221.

¹²¹Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 278.

¹²²Duralı, *Felsefe-Bilim Nedir*, 72; Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 221.

2.3. Varlık

Şey' ile 'varlık' anlamca örtüşürler. 'Şey' günlük dilde kullanılır, 'varlık' ise felsefenin metafizik alanının ürünüdür. 'Varlığın' konu alanı, metafiziğin dallarından olan 'varlık öğretisi'dir.¹²³

İncelemek, araştırmak maksadıyla seçilen bir 'var olan', dikkat odağı kılınarak, 'nesne' durumuna sokulmuş olur. Bilimde olaylar değil, olgular 'nesne' sayılırlar. Olaylar, tekrarlanamaz türden olduklarından, denetlenemez, kanıtlanamaz, konuyla ilgilenenlerin değerlendirmesine sunulamazlar. Tümüyle gözlemlenemez, denetlenemez, kanıtlanamaz ve tekrarlanamaz çeşitten olanlar ise 'ruhî' olarak vasıflandırılır.¹²⁴

Evrende ya da düşüncede var olan, algılanabilen, gösterilebilen her şey varlıktır. Yok olanın bile bir varlığı, bahsedilebilirliği vardır. Yok, geçmişte bir varlık alanına sahip olmuş olandır. Örneğin bir markete 'Ekmek var mı?' demek ve 'yok' yanıtını almak anın içinde olmadığını ama öncesindeki varlığını belirtir. Varlık alanını felsefenin temeli durumuna getiren, Aristoteles'tir.¹²⁵ Bu duruma benzer biçimde Kant için de hakikatin muhtevası varlıktır. Aristoteles gibi Kant da hakikatte varlık ötesi durumun olup olmadığı sorusunu anlamlı bulmaz. Nitekim Duralı da bu duruma yönelik bir şeyi anlamlandırma işinin sınırlarını varlık alanı belirler şeklinde ifade eder.¹²⁶

Varlık, var olanların tümü ve hakikatin kurucu unsurudur. Yalnızca var olanlarla gerçeklik ilgilenir. Tüm var olanlar, varlığın kendisinden pay almakla ve ona geri dönmekle bağımsızlaşır. Birey olmanın kaynağı ve aslı var olanlığından oluşur. Kişinin kendiliği, onun özüdür. Öz var olanın var olduğu koşula bağlamak sadece tecrübeyle anlaşılabilir. Tecrübe bilgisi, var olanın özünde yalnızca düşünceyle anlaşılır. Öz, varlığın doğasıdır. Varlık doğası gereği bağıntılı olduğu varlık sınıfının mührünü taşır. Duralı, varlığın düşünme yani tefekkürünü transandantal¹²⁷ idealizm alanında değerlendirir. Ona göre, metafiziğin diğer bir yönünü de salt ahlâk oluşturur. Denilebilir ki varlık ve ahlâk

¹²³Duralı, *Felsefe-Bilim Nedir*, 63.

¹²⁴Duralı, *Felsefe-Bilim Nedir*, 65.

¹²⁵Duralı, *Felsefe-Bilim Nedir*, 62.

¹²⁶Duralı, *Akıl Anatomisi*, 63.

¹²⁷Transandantal idealizm, 18. Yüzyılda Alman filozof Immanuel Kant tarafından kurulan felsefi bir sistemdir. Kant'ın epistemolojik programı, Saf Akılın Eleştirisi'nde bulunur. Duralı, *Akıl Anatomisi*, 78-80.

birbirlerine koşul oluştururlar. Söz konusu iki alanda hakikate mâl edilir. Duralı'ya göre, ahlâk ya da varlık var olan âlemde algılanamazlar ve bu sebeple onlar gerçek ötesi olarak kabul edilir.¹²⁸

Genel kabulde varlığın gerçeklikte algılanabilmesinin gerekçesi olarak var olanları gösterilir. Fakat var olanlardan varlığa aktarım, aşırı soyutlama ve genellemedir. David Hume gibi İngiliz empiristler¹²⁹ de var olanların birleştirilmesinden varlığa ulaşılacağını ifade etmişlerdir. Diğer taraftan, Eflatun'un takipçileri David Hume'un birleştirminden bir sonuca ulaşamayacağı çıkarımında bulunmuşlardır. Var olanlardan hareketle varlığa ulaşamayacağını ve söz konusu durumun saçma olduğunu aksine varlıktan, var olanlara erişilebilirliğin anlamlı olduğunu savunmuşlardır. İki ayrı uç arasında orta yolu takip eden Aristoteles ve Kant gibi düşünürlerde bu düşünce vardır. Onlara göre ortak yargı yani düşünme zeminini var olanlar ve algılamamız oluştururken, aynı zamanda varlığın var olduğuna inanç da gereklidir. Bu, temel de sağlam bir yere bağlanmalıdır. Zira algılanabilen varlığın benim var olmam dışında bir temele dayanması gerekir ki, ben olmadığım anda da varlığı kabul görsün. Ancak bir fark vardır, o da ilkece algıya dâhil edilemeyecek alan hakkında söz sahibi olunamayışıdır. Anlatılmak istenen, algılanan var olanlarının değişmeyeceğine yönelik kabullenilmiş özüdür. Söz konusu konu algılanamamasına rağmen varmış gibi kabullenilir. Bu, algımın konusu olan sürekli değişkenlerin başka bir biçimde kavranılamaması sebebiyle olur. Kant burada Aristoteles'ten devraldığı mirası sistemli hale getirerek kendi tabiri ile varlığa yönelik bir mimari yapı oluşturmuştur.¹³⁰

Varlık iki şekildedir; biricisi akledilebilir her şey, ikincisi tecrübe edilebilir her şey yani âlemdir. Tecrübe edilebilen ve şekil bakımından benzer olanlar sınıfına Aristoteles 'tür' demiştir. Tüm türleri kapsayan varlık alanı 'cins' olarak tanımlanır. İki seçenek itibariyle de varlık tüm var olanların 'cevher'idir. Değişmeyen gerçeklik ve varlığı kendisinde mevcut demek olan cevher, var olanın özünü belirler. Varoluşun tecrübe olunan tüm değişkenlerine, var olanın kendiliğine ve ne olduğuna düşüncede karar veren özün, kendisini belirleyen cevher gibi değişkenleri yoktur. Aristoteles'in

---

¹²⁸Duralı, *Aklın Anatomisi*, 63-64.

¹²⁹Deneycilik

¹³⁰Duralı, *Aklın Anatomisi*, 64-66.

varlık öğretisi, sınırsızca eleştirdiği Eflatun'un idea öğretisini anımsatır. Burada gözden kaçırılmaması gereken önemli nokta, Eflatun'un düşüncesinde ideanın gerçek olduğuyken, Aristoteles'te düşüncede var olan belirleyici kavram oluşudur.¹³¹

Teoman Duralı: “*Dâhî denilen kişide üç veçhe tesbît olunabilir: Birincisi, olağanüstü zengin bir çağrışımlar dizisinin de içinde bulunduğu geniş bir hâyalgücü. İkincisi, müthiş bir sezîş ve sezgi verisinden hareketle çelişkiye düşülmeksizin akıl yürütme yetisi. Üçüncüsü, muazzam sabır ve buna bağlı çalışma arzusu ile kudreti. Saydığımız bu üç veçhenin de Immanuel Kant'ta bulunduğunu görüyoruz.*”^{der.}¹³²

Bahsi geçen konu itibariyle Duralı, konuşma içerisinde değerlendirilebilecek her şeyin varlık olduğunu ve bu nedenle varlığın konuşma olarak ortaya çıkabileceğini belirtir. Bilindiği üzere konuşmanın zemini sözdür. Söz ise, belirli bir şeyi ifade etmek amacıyla bir araya getirilmiş ses topluluğundan oluşur. Duralı, bu oluşumların, geçmiş toplumların belirlediği mantık kuralları çerçevesinde meydana gelmediğini, eğer bu şekilde oluşsaydı insanlığın yalnızca bir dili olacağını ifade eder. Sözcükler, toplumlarda seslerin rastgele bir araya gelmesi ile oluşmuştur. Duralı'ya göre, bu sebeple sözün oluşumu tesadüfidir. Bir söz ortaya çıktığı toplumda ana dili olarak kullanılmaya başlanırsa, kendisini rastgele oluşmuş olmaktan çıkarıp, taşıdığı anlam itibariyle zorunlu bir benimsetme içerisine dâhil eder. Yan ve ikincil anlamları değişiklik gösterse de anlam esası değişmez. Duralı, söz konusu esasa kaynaklık eden ‘kavram’ olarak ifade eder. Bu sebeple bu kavramları araştırma ve inceleme görevinin felsefenin transandantal alanı olan metafizik alana dâhil olduğunu belirtir. Metafizikçi, transandantal aklı ile kavramı bulur ve akıl yürütme yolları vasıtasıyla varolan âlemdeki yerini bulmayı amaçlar. Bilim insanı ise bu akıl yürütme öncesine zemin hazırlayan kısımda yer alır. Metafizik alanın görevi, kavramın işlendiği yer olan beyindir.¹³³

Duralı'ya göre kavram, beyinde, hakikat âlemini meydana getiren varlığın karşılığı ve izdüşümüdür. Varlığın gerçeklik alanındaki kısmen de olsa karşılığı ve iz düşümü ise var olandır. Duralı'ya göre, beyin ürünü olan kavramın, gerçeklik bilgisi olan var olanla birleşiminden bilgi meydana gelir. O, keşif niteliğindeki söz konusu durumun

¹³¹Duralı, *Felsefe-Bilim Nedir*, 62-63.

¹³²Duralı, *Aklın Anatomisi*, 9.

¹³³Duralı, *Aklın Anatomisi*, 65.

zeminini Eflatun oluştururken bu duruma üst bir felsefi yapı niteliği kazandıranın Kant olduğunu dile getirir. Buradan da anlaşılacağı üzere beyin, gerçeklik aşkın bir alan olmakla birlikte insanın en önemli niteliği konumundadır. Duralı, bu niteliği dolayısıyla insanın, aşkınlık bir varlık olduğunu ifade eder. Aşkınlık, tanrı ve tanrısallıkla ilgili bağıntıyı inceleyen ilahiyattır. Ona göre, insan da aşkınlık bir varlık olduğuna göre, insanı bu yönden inceleyen araştırmalar da ilahiyatın bir kolu olmalıdır.¹³⁴

İnsanın gerçekliği üç ana kola ayrılmaktadır: Birincisi canlı-olmayan/inorganik-fizik, ikincisi canlı-olan/organik-kültürel, üçüncüsü de kültürel, manevi âlemdir.¹³⁵ Bilim açısından değerlendirildiğinde, ilk ikisi için bir belirlenim söz konusudur fakat üçüncüsü bilinçdışı bir alanı kapsamaması sebebiyle bilimin dışında kalmaktadır. Duralı, canlının varlık sebebinin evrime dayandırılmaktadır. Bilim alanına dâhil olsun ya da olmasın evrim konusu dâhil edilmedikçe geriye kalan tüm biyolojik etmenler yetersiz kalmaktadır. Zira ona göre canlı, öncelikle bireydir ve bir sürece bağlıdır. Canlının birey oluşu ya da bir türe olan bağlılığının ne zaman, nasıl, nerede oluştuğuna yönelik sorular bilim alanları açısından yeterli bir cevap niteliği taşıyamazlar. Canlının evrime bağlı yönü onun, tarihsel bir varlık alanı içerisinde değerlendirmesi yönüyle ele alınmaktadır. Duralı'ya göre, evrim bütünüyle belli bir iradenin dışında işlenir fakat bireyler iradeli ve bu sebeple de sorumlu var olanlarken, canlı için irade söz konusu değildir o halde canlıya sorumluluk da yüklenilemez.¹³⁶

2.4. Bilgi

İnsan, diğer canlılardan farklı olarak dirimsel¹³⁷ bir yaşama sahip olup aynı zamanda toplum-kültür bağlamı içerisinde bir süreci kapsamaktadır. İnsanın yaşamını, kendi elleri ile inşa etme sürecine hayat denilmektedir. Duralı'ya göre, insan bu yaşamı bilgi edinme içerisinde geçirmelidir. Ona göre bilgi, “zorunlu ihtiyaçların giderilmesini sağlayan, araçların tayîn, seçim, imâl ile kullanma yetisi ve sanattır.” Temel bilgi, insanın doğayla iç içe yaşamını sürdürmesi ve onu işlemesi sonucu elde edilen üretimidir.

¹³⁴Duralı, *Aklın Anatomisi*, 66.

¹³⁵Duralı, “Türkçenin Felsefe-Bilim Sözlüğü”, 461-462.

¹³⁶Genç, *Sorun çağının anatomisi*, 104-105; Duralı, “Bize Gelenler”, 297-299; Şaban Teoman Duralı, “Evrime İle Tarih”, *Bilgi ve Değer: Muğla Üniversitesi Felsefe Bölümü Sempozyum Bildirileri*, (2002), 1-7.

¹³⁷Hayatla ilgili ve hayata bağlı olan, hayati anlamına gelir.

Duralı'ya göre, üretim insanı, özünde bir değişim yaşamaması ve dışa ait bir yönelimde bulunmaması sebebiyle, ruhsal bir sıkıntı haline girmemektedir. Zira ona göre ruhsal sıkıntı ve bunalımın asıl nedeni, insanın emeksizliği yani üretime ve ürettiği şeylere uzak kalması durumudur. İnsan ürettiğinde kendini bulur ve kimliğini oluşturmaktadır. Ona göre, emekçiliğin aslı, rençberlik, zanaatkârlık ve fikir işçiliğidir.¹³⁸

Bilgi, doğa ile paralel durumda olmalıdır, zira uzaklaştıkça zaruri ihtiyaçları anlamlandırma durumu olmaktan çıkar. Bu ihtiyaçların üstünde, etkisini hissettiğimiz fakat kendisini göremediğimiz manevi bir etki gücü bulunmaktadır. Zaman ve mekân çerçevesinde algılanıp biçimlendirilebilen etkenler kadar manevi olanları da anlamlandırmanın ilk ilkesi bilgidir.¹³⁹

Duralı, bilginin oluşması için en önemli gerekçe olarak cüzi süreci içeren, etkeni ortaya koymaktadır. Fakat cüzi tek başına değil tümeliyle bilinmektedir. Cüziden hareketle genelleme ve soyutlama sonucunda elde edilen tümel, bilgiyi oluşturur.¹⁴⁰ Tümel, varlık-kavram ikiliği olarak ortaya çıkmaktadır. Tümeller, yaşam alanı içerisinde doğrudan bulunmazlar, onlara cüzilerin aracılığı ile ulaşılır. Cüzi, tümelin açıklanmasında kullanılırken, tümelde cüzinin tanımlanmasında kullanılmaktadır. Ona göre, cümleyi oluşturan kavramlar, öncelikle tarif olunur, sonrasında kendilerine uygun olan olay ya da varolanlar aracılığı ile tasvir edilmektedir. Bu sebeple cüzinin açıklanması ya da tanıtılması tasvir, tümelin bilinebilir hale getirilmesi ise tarif olmaktadır. İnsanın gerçekliği, bu kavramları biçimlendirme yoluyla oluşturulmaktadır.¹⁴¹

Duralı'ya göre, yaşamın varolan akışı içerisinde ilerleyen bir kimse, kendi deyimiyle '*şeylerin kendilerini sunuşları*' na kanaat eder. Bu kimsenin, edindiği bilgiyi irdemesi yahut üzerine düşünmesi ona göre çok az rastlanan bir durumdur. Bu sebeple edinilen bilgiler genelde edinildiği biçimde kalır. Ona göre, felsefe-biliminin '*âmentüsü*'¹⁴² karşılaşılanın irdelenmesi yahut sorgulanmasıdır. Bu kısımda sorgulama

---

¹³⁸Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 95; Duralı, Teoman, "Felsefe Söyleşileri- TRT 2" (07 Aralık 2021). (5,11-Bölüm)

¹³⁹Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 96.

¹⁴⁰Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 102.

¹⁴¹Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 103-104.

¹⁴²Bir oluş, düşünce ya da ideolojinin değer yargılarının temelini oluşturan, yaratıcıya yönelik inanç kapsamıdır.

var olan alanın dışındaki alana yönelik olmalıdır. Çubuk örneğinde olduğu gibi, görünür olan kadar, onu algılayan da devamlı bir değişim gösterir. Çubuk suyun içinde kırık dışında ise bütündür. Hangi görüntü çubuğun kendiliğine, karşılık gelir? O halde, denilebilir ki bir nesnenin var olan görünüşü, onun varlığına dair bir bilgi edindirmez. Bu anlamda bilgi algılanabilen ve düşünülebilen şeydir. Düşünülebilenlerin üstünde olanlar hakkında, görüntü ile bilgiye ulaşamaz. Duralı, ancak görünür âlemin üstünde yer alan kısmın irdelenmesi ve merakı içerisinde olanları felsefe-bilim bakımından kâşif olarak vasıflandırır. *Eflatun* söz konusu vasıflandırmayı ‘*temaşaperver*’ yani görünür âlemin üstünde bir görme gayreti biçiminde ifade etmiştir. Görünür olanı olduğu gibi görmek, sağduyu gereğidir fakat bu akliselim değildir. Duralı’ya göre, felsefe-bilim uğraşı, akliselim olmakla doğru orantıda ilerler. O, aklın duyular ve duyguları biçimlendirmesi durumunu akliselim olarak tanımlar. Duyuların var olduğu biçim yönünde ilerleyen yaşam süreci, sağduyu çizgisinde yol alır. Bu yol alma süreci, beşerin duyumlamasına elverişlidir. İşte bilgi bu duyumlama gereği, var olan gerçekliğin kişilere göre algılanmasıdır. Aklın gözetimi ve yol göstericiliğinde gerçekliğin bana, sana ya da ona göre değişim göstermemesi durumu akliselimliklidir. Ona göre, bu biçimde hazırlanmış geniş çaplı fikir işleyişine sistem denir. Duralı’ya göre bu sistemi oluşturan, Yeniçağ dindışı Avrupa medeniyeti¹⁴³dir.¹⁴⁴

Görünüş ve oluş bakımından algılanabilir mevcudiyetlerin tümü ‘var olan’dır. Bunun devamlı meydana gelmesine ‘vaka’ tekrarlanamayan bir defalık olup bitmiş olana ‘vaka’ denir. Bu iki kavram olayın çeşididir. Yinelenebilir olması yahut olmaması fark etmeksizin olmuş ve bitmiş her şey olaydır. Duralı’ya göre, evlenme bir olaydır; onuncu kez de gerçekleşse vakadır; ama nikâh memuru vakıadır. Ruhsal anlamda hiçbir evlilik öncekinin yinelenmesi değildir. ‘Ben’ evlenme olayının içindeyken, nikah memuru dışındadır. Olaylara öznellik katmaz, bu sebeple onlar algılayabileceği nesnel manada gerçekleşir. Çiftler arasında tercihte bulunmadığı için işi itibariyle duyuları ve algıları onu duygulandırmaz. Ona göre, bir din adamı aynı işi yaptığında durum tamamen değişirdi. Tanrı-insan ve insanların kendi aralarındaki bağ nesnel olmadığı gibi öznel de değildir. Burada öznel arası bir ilişkiden yani birbiriyle ilintili duygu durumlarından söz

¹⁴³Kaynağını, salt akıl bilimi, *Galilei-Descartes-Gassendi-Newton* matematik ifadeli fizik, yani klasik mekanikten alır.

¹⁴⁴Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 167-168.

edilebilir. Tanrısallığın bulunduğu doğal durumlar ya da insana dair tüm durumlar fark etmeksizin ilişkidir. Nesneler duyulanmayı, özneller duygulanmayı, ilişkiler ise her bakımdan birleşmeyi hemhal olmayı yani duyulanma, duygulanma ve sezme koşuluna bağlıdır. Bu durum insan olmanın manasını kazandığı olgunluk aşamasını kapsar. Duralı'ya göre, bu aşama felsefenin meydana geldiği bilgelik olsa da görev bakımından alanı dışında kalır. Sonuç olarak bilgelik ilahiliğin irdelendiği ilahiyat ve felsefe arasında bir geçiştir. Ağırlık merkezi sezgi olan bilgelik, felsefe gibi şekilsel olmadığından öğrenilen ya da öğretilen bir alan değildir. Kişi onu yaşayabilen bir örnekten yine yaşayarak öğrenilebilecek yeteneğe sahipse öğretebilir de. Bilgelik felsefenin aksine yapılan değil yaşanandır.¹⁴⁵

2.5. Sanat

Duralı'ya göre, şiir üstün bir dil, dil duyusu ve tasavvur gücüne ihtiyaç duyar. Bu sebeple o, şiirin dil ve bir kültür yaşamı içinde bulunması gerektiğini düşünür. Diğer açıdan Duralı, bugün tasavvur edilecek bir kültür bulunmadığını, ancak çağın dışında düşünebilen bir kişinin gerçek bir şiir yazabileceğini belirtir. Ona göre bugünün şiiri denilebilecek bir durum söz konusu değildir.¹⁴⁶

Şiirde de olsa bir kimse var olan sisteme, geleneğe ve kurumlara karşı bir başkaldırı yahut meydan okuma durumu içinde bulunabilir. Ona göre ne olduğunu iyi bilmediğin bir konu için meydan okuma, bilinç dışı bir davranış olması sebebiyle altı boş bir fikir beyanından öteye gidemez. Duralı, Fazıl Hüsni Dağlarca ile bir konuşmasında, şiir için gerekli olanın temelde kabiliyet, sonrasında şairin şiir okulunda öğrenim görmesi şartı olduğunu belirtir. O, kültüre göre şiir öğrenimin değiştiğini, örneğin Türk edebiyatında şiir yazabilmek için aruz vezninin sevilmesine de bilinmesi gerekliliğini savunur.¹⁴⁷

Duralı, edebiyat ile felsefeyi buluşturan en önemli etkenin dil olduğunu düşünür. Ona göre dil, diğer birçok alan için ana kaynak konumundadır. O, edebiyatı kullanılan kavramların sınırlarını belirlemeye çalışan ya da kavram çözümlmelerine gitmeyen bir

---

¹⁴⁵Duralı, *Felsefe-Bilim Nedir*, 64.

¹⁴⁶Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 29.

¹⁴⁷Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 30.

alan olmakla felsefeden ayırır. Konusu itibariyle bireyi ve onun ilişkilerine ele alan edebiyat, ona göre bir sanattır ve dolayısıyla güzelliği ortaya çıkartan bir alandır.¹⁴⁸Duralı bir kişinin mesleği farketmeksizin edebiyat bilgisine sahip olması gerektiğini belirtmiştir. Ona göre edebiyat insanın en güzel dil yapıtıdır.¹⁴⁹

Duralı insanı anlayabilmenin en önemli sebebi olarak edebiyatı görür. İnsanın bilimlerle anlaşılamayacağını düşünür ve bu nedenle psikoloji, sosyoloji ve antropolojiyi bilim olarak görmez.¹⁵⁰ Söz konusu edebiyatla anlatmak istediği roman, tiyatro ve biyografidir türü eserlerdir. Beğendiği biyografi eserleri arasında en önemlisi Mahatma Gandhi'nin “ Hayat yolundaki Tecrübeleri” adlı kitabıdır. Ona göre, kişi ancak bu tür kitaplar okuyarak ve Itri, Bach, Hammâmîzâde gibi müzisyenlerin eserlerini dinledikten sonra insan olmanın ve ilahi gücün farkına varacağını savunur. Duralı, Rus edebiyatını olan hayranlığının Tolstoy’ un “Yeniden Dirilişi”, “Tanrıyı Ararken” eserlerini okumasıyla başladığını ifade eder.¹⁵¹

2.6. Medeniyet

Duralı, Medeniyeti, “Devlet kuran toplumun kültür hayatı veya devletleşmiş toplumun kültür hayatı manasına gelir. ” şeklinde tanımlar.¹⁵² O, ‘Medeniyet’ kavramını Malezyalı İslâm Filozofu Syed Muhammed Naquib el Attas (1931)’ın tanımı üzerinden şöyle değerlendirmektedir:

“Kültür sayesinde yontulmuş, inceltilmiş... İmdi, din kavramından türetilmiş ve bütün şu sıraladığımız kanun, nizâm, adâlet, yetki ve toplum ile kültür içinde incelmışliği içerir anlamları taşıyan mefhum, kanunla, nizâmla, adaletle, yetki ve toplum ile kültür çerçevesinde incelmışliğe göre öylesine olağan addolunacak bir eyleme tarzı yahut varolma hâlidir ki, sonuçta, örften âdetten sayılır bir durumu yansıtır olur. İşte buradan da türetilmiş örf, âdet, meleke ile doğal eğilim biçiminde ‘din’ kavramına bağlı öteki başta gelen manânın arkasında yatan mantığı rahatça görebiliriz...”¹⁵³

¹⁴⁸Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 31-32.

¹⁴⁹Duralı, “Prof. Dr. Teoman Duralı İle Konuşmalar”, 89.

¹⁵⁰Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 253-255.

¹⁵¹Duralı, “Prof. Dr. Teoman Duralı İle Konuşmalar”, 110.

¹⁵²Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 34, 180-181.

¹⁵³Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 28.

Duralı, bir milletin ulaşabileceği en üst onurun felsefileşmiş medeniyet basamağı olduğunu belirtir. Ona göre Türkler¹⁵⁴, İslam medeniyeti çizgisinde bu basamağa ulaşmışlardır. Duralı'ya göre, İslâm'ın kendine has yapısı itibarıyla Türk, Acem veya Arap milletlerine ait bir felsefe söz konusu olmamakla birlikte, bunlar İslâm felsefesinin genel kapsamı içerisinde bulunmaktadır.¹⁵⁵

Duralı, İslam'ın hem dine hem de ondan türetilmiş olan medeniyete işaret etmesi sebebiyle felsefeyi sorunlu bir kavram olarak görür. O, bugün mevcut bir İslam Medeniyeti bulunmadığını bu sebeple Müslümanlıktan bahsedilse de İslam filozoflarından bahsetmenin pek mümkün olmadığını belirtir. Ona göre, o medeniyetin kültürüyle yetişmiş bir kimseden bahsedilmesi söz konusu olamaz. Duralı, Müslümanlığa dair bazı unsurlardan bahsedilebilir fakat İslam medeniyetinden çıkmış bir Müslüman kültürü hakkında konuşulmasının bu nedenle pek de mümkün olmadığını söyler ve günümüzde yeni ufuklar aralayacak bir felsefe-bilim sisteminin bulunmamasını bu duruma bağlar.¹⁵⁶

Duralı, İslam dini ile İslam medeniyetinin farklı şeyler olduğunu, birinin inanç düzeyi, diğersinin ise yaşama biçimi, dünyaya bakış ve algılayış şekli olduğunu belirtir. Esasen Duralı burada dini yaşamak ile onun gerektirdiği kültürü ortaya koymak arasında farkı vurgulamaktadır. O, dinin, her yerde yaşanabileceğini fakat günümüzde İslam'ın gerektirdiği kültürü ortaya koymanın mümkün olmadığını ifade eder.¹⁵⁷

Duralı'ya göre, İslam medeniyetinin yaşadığı ortam Dârü'l İslâm olarak bilinir, bir coğrafyanın bu ismi taşıması için İslami bakımdan siyasi ve iktisadi bir düzenin kurulması gerekmektedir. Bu sebeple ona göre, çağımızın sorunları için günümüzde kendini Müslüman kabul eden filozof yahut felsefecilerin ortaya koyacakları çözümler dışında, medeniyet olarak kabul gören bir İslâm'dan çözüm beklemek boşunadır.¹⁵⁸

---

¹⁵⁴ Şaban Teoman Duralı, "Toplum-Devlet Ülküsü Olarak Tarihte Türklüğün Oluşması", *Türkler I* (2002), 335-349.

¹⁵⁵ Genç, *Sorun çağının anatomisi*, 27; Şaban Teoman Duralı, "Medeniyet Tarihinde Türklüğün Konumu", *Üçüncü Bin Yılın Eşiğinde Türk Uygarlığı: Dünü- Bugünü-Yarını, Kongre Bildirileri, 2-3 Ekim 2000, Bişkek*, (2003), 13-22.

¹⁵⁶ Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 36.

¹⁵⁷ Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 37.

¹⁵⁸ Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 38.

Ona göre, Osmanlı Devleti'nin çöküşü ile düşünce yeteneğinin yitirilmesi birbiri ile ilintilidir. Söz konusu durumların öncelikli olarak etkilenme ve etkileme durumunun hangisi olduğu net bir biçimde bilinmemektedir. Fakat gerçekleşen netice itibariyle, bu yalnızca bir çöküş olamamakla birlikte medeniyete dair bir kayıptır. Zira Duralı'ya göre, bir medeniyete ait düşünme aracı olan dil, araçlarını da bir arada bulundurur. O halde denilebilir ki dağılmış bir medeniyet, düşünmenin zirvesini de beraberinde sürükler. Netice itibariyle, Duralı'ya göre, bizde de görüldüğü üzere, gerçek işlevini yerine getiremeyecek bir dil ile günlük konuşma ve düşünme seviyesinin üzerine çıkılamaz. Bu bağlamda düşünce ürünü de gerekli görülmez. Duralı, burada düşünme ile tefekkür boyutuna ulaşmış bir durumdan söz eder. Ona göre, salt düşünme ya da katlanarak düşünmenin gerçekleşmediği bir durumda, düşünce ya da felsefe gereklilik dâhilinde değildir.¹⁵⁹

Felsefi bir düşünce ortaya koyabilmek medeniyetin zirvesine ulaşmış, yerleşim bakımından devlet halini almış insan için temel ihtiyaç durumundadır. Felsefe-bilim ile uğraşan kimse görünür âlemden uzaklaşmaya başlar. Var olan biyolojik etmenler antropolojik manada ehemmiyetini kaybetmiştir. İnsan doğduktan sonraki sürecinde içgüdüsel açıdan kendini koruyacak güce sahip değildir. O halde denilebilir ki insan, baştan varolan bir belirlenmişlik hali içerisinde doğar. Var olan bu düzen içerisinde doğru, sağlam bir bağ ve işleyiş oturtmak o boşluğun inanç sistemiyle doldurulmasına bağlıdır. Yaşam içerisinde maddi ve manevi değer yargılarının tümüne kültür-inanç sistemi- denir. Kültür olmadan var olabilen bir topluluk düşünülemez. Zira kültür, toplum düzeni ile doğrudan ilişkilidir aynı zamanda insanın bir durum karşısında sınırlarını belirleyip, hükümler bildirir. Dolayısıyla kültür ve topluluk birbiriyle ortak bir paydada birleşen ve ayrı düşünülemeyen iki unsurdur.¹⁶⁰

Duralı'ya göre toplum, var olanlarla yetinmemeye başladığında elindekileri kullanarak yeni şeyler keşfetmeye, değiştirmeye ve dönüştürmeye meyletmiş demektir. İnsanlığın yurt dediği bu benlik arayışında yer edindiği mekânda manevi imkânlar kullanarak, maddi bir saha oluşturmuştur. Bu aşama insanlığın edinmiş olduğu yurtta,

---

¹⁵⁹Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 170.

¹⁶⁰Duralı, *Felsefe-Bilim Nedir*, 101; Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 251.

medeniyet denilen aşamaya erişmesidir. Kişinin yurdunda yahut yurdu dışında kendi olma arayışı ona evreni anlamlandırma ve değerlendirme sorumluluğu verir. Toplum ile uyumlu ilerlemesi kişinin geçmişten aktarılmış tecrübe ve bunların sanatına dair bilgi edinme gereksinimini doğurur, bu da yazı¹⁶¹ sayesinde olur. Beşerî yaşam içerisinde farklı alanlara yönelik yeni keşifler eklendikçe, sözlü kültürün eksik kaldığı ya da aktarılanın zaman içerisinde bozulmaya uğradığı görülür. Toplumsal açıdan yazıya geçirilmiş bazı kuralların yaptırım gücü oluşturulmuş bunlara ‘kanun’ denilmiştir. Yazıya aktarılmaları sayesinde sapma veya bozulmasının önüne geçilmiştir. Bu kurallar kutsal ve manevi niteliklerini kaybetmeleri durumunda koşul ve mekâna bağlı olarak değişebilirlik kazanmıştır.¹⁶²

Konuları sebebiyle benzerlik gösteren kanunlar arasındaki geniş içerikli ilişkiler, toplumun devletleşmesinde hâlihazırdaki durumu koruyan hukuk düzenini oluşturur. Benzer özelliklere sahip, yurt edinmiş ve devletleşmiş topluma millet denir. Bu düzenlerden herhangi birinin zaman içerisinde yeterli gelmemesi ya da belli sınırlar içinde kalması gibi sebeplerle alınabilecek en üst önlem, medeniyetin var olduğu temelde açık tartışma ortamıdır. Zaruriyet noktasında maddi ve manevi gereksinimleri tedarik edilen toplum bu aşamaya ulaşır. Bu ortamı oluşturan toplum var olan düzene bağlı kalmayıp duruma göre değişebilen koşul ve mekânlara uyum sağlayabilir, yerine göre de sıfırdan kurallar koyabilir hale gelir. Bu tip toplum, dayatılan kurallar karşısında kendini koruyabildiği gibi, aynı zamanda kendi kurallarını diğer toplumlara sahiplendirme yeteneğine sahiptir. Bu medenileşmiş toplum, felsefileşmiş medeniyetin konu olan tarihine ve ona dair olan alana etki etme potansiyeli içindedir.¹⁶³

Açık tartışma ortamına biraz genişletilerek tekrar değinilecek olursa, tartışmanın konu alanı yaşama dair yönelim veren inançlar ve onlara bağlı ilerleyen sistemlerdir. İnanç ve ona bağlı yönelimlerin hem iç alanda hem de dış alanda bağıntı ilgisi bulunur. Maddi ya da manevi değer alanına bağlı unsurlar mantıkla ilişkilendirilirken, çevresiyle olan uyumu fiziğin inceleme alanına girmektedir. Mantığa bağlı yapıcı unsurlar arasında herhangi bir uyumsuzluk var ise uyumsuz olan kısmın yerini alabilecek başka bir parça

---

¹⁶¹Yaklaşık M.Ö. 3500’lerde geliştirilen tek anlamlı karşılıklı konuşma sistemidir. Tavra ya da söze dayalı nesiller arası ilişkide kullanılır.

¹⁶²Duralı, *Felsefe-Bilim Nedir*, 102.

¹⁶³Duralı, *Felsefe-Bilim Nedir*, 102-103.

oluşturulur ve sonrasında bütünlük tekrar gözden geçirilir. Bu manada parça ile bütün arasında değişim ve uyum gözetilerek, analiz ve sentezle bilgi oluşturulur. Süreklilik ve kalıcılık kazandırılmış her inanç bir varsayımken, bunların ispatına gidilebilen varsayımlar bilgidir. Duralı'ya göre, tüm ispatlı varsayımsal bilgiler geçerli sayılamayacağı gibi, geçerlik kazananlar da zaman içerisinde değerini yitirebilir. Bu açıdan hiçbir bilgi sonsuz bir gerçeklik ve geçerlik değeri barındırmaz. İnanç sisteminde asla varsayım sayılamayacak ve bir sebebe dayandırılmayan konular bulunmaktadır. Bir sebebe bağlı gerçeklik kabulü sağlayan bir zemine oturan inançlar ile bunlara sahip olmayanlarla yeni bir mana ve temel kazandırılmalıdır. Tüm bunlardan korunmuş bu temel inançlar, yaşamda din alanında 'iman', felsefe-bilim kısmında ise 'aksiyom' olarak kabul görmüştür. İman vasfına sahip inançlar tartışmaya kapalıdır. Fakat aksiyomlar sayesinde, mantık çerçevesinde anlamlandırılabilir ya da deney yoluyla temellendirilebilir. Bunlar akıl yürütmenin esasıdır ve imanın aksine, aksiyom insana dair bir oluşumdur.¹⁶⁴

Duralı'ya göre, birbiriyle konu-bağlam itibariyle benzerlik taşıyan bilgiler, bir ya da birkaç aksiyom etrafında toplanıp sistemleşmesiyle, bütüncül bir bakış olan 'bilim'i oluşturur. Felsefe de doğa bilimleri alanında yapılan çalışmalar da belirli bir aksiyom sistemine konu olanın mantığı ve orada bulunan tecrübi bilgilerin sistem içindeki konumu ele alınır. Burada anlatılmak istenen bilgiler, verilmek istenen aksiyom ile paralel mi ya da oluşan durum karşısında vermek istenilen mesajı taşıyabilir şekilde mi kontrol edilir. Filozofun amacı var olan sistem içerisinde belirtilmek istenenin analiz ve sentezini yaparak aralarında tamlık elde etmektir. Hali hazırda bulunan aksiyom sisteminin değiştirilmesi mümkün olmadığı gibi, bu tarz bir değişim yalnızca bilim kısmına değil aynı zamanda varolan devrin düşünce sisteminde yoğun bir etki yaratır. Bilimsel anlamda gerçekleştirilen tüm hareketler, onları bir araya toplayan kurumsal anlamda neticelerini yorumlayan felsefe-bilimi bütünüyle tesir eder. Ona göre, bu sebeple felsefe-bilimin, bilgi teorisi, mantık ve bilhassa kurgusal olmayan metafizik alanda 'gelişme görüldüğü' fikri yanlıştır. Durumun aksine, bu alanlar bilimdeki ufak çaplı gelişmelerden doğrudan etkilendikleri gibi, eleştirici ve buna yönlendiren tavırlarıyla bilimlerin mantık alanını

---

¹⁶⁴Duralı, *Felsefe-Bilim Nedir*, 103; Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 85,165; Duralı, *Canlılar Sorununa Giriş*, 1987, 79-80; Duralı, "Rastlantı ile Zorunluk Açısından Canlılar Bilimi", 6-7.

detaylı bir biçimde eleştirebilirler. Dolayısıyla, bilimlerin teorik yapıda bu alanlarla birlikte, vakalar evreninde duyu algıları ile devamlı bir etkileşim içinde bulunmaları mecburidir.¹⁶⁵

Felsefe M. Ö 5. yüzyıldan 20. yüzyılın başlarına kadar ham anlamda mantık, bilgi teorisi, kurgusal olmayan metafizik ve ahlâk alanlarında özünde fark yaratacak bir değişiklik yaşamamıştır. Bahsi geçen durumda, felsefe-bilim değişen doğa bilimlerinin ortaya koyduğu teorik bilgileri yüksek düzeyde çalışıp sistemleştirme çabasında olmuştur. Felsefeye bağlı ve ondan doğmuş bilimler, süreç içinde sınanmadan kabul edilen fakat bir öğreti kabulü almamış sistemler değişim göstermişlerdir. Böylesi bilim alanlarının başında, toplumda var olan ortak sınırları düzenleyen ahlâk gelmektedir. Genel itibariyle filozoflar bilimlerin doğrudan tarih veya toplum konularını ele almamış olsalar da ahlâk konularını az da olsa çalışma mecburiyetinde olmuşlardır. Zira onlar, süreç içerisinde, bilgi sistemlerinin tarihten ve toplumdan bağımsız olmadıkları ve kültürün birikimli olarak bir süreç içinde oluşmasının göz ardı edilerek felsefe-bilim yapılamayacağı farkındalığı içindedirler. Duralı'ya göre, filozoflar çalıştığı bilimin aksiyom sistemini anlamaya çaba gösterdiği gibi, tarih boyunca değişen yahut değişmeyen gizli değerleri yani temel inanışları bulmayı ve anlamlandırmayı, ayrıca bunları topluma, kültürel ve ahlâki anlamda kazandırmayı amaçlarlar. Ona göre, bu biçimde şuurla faaliyet gösteren toplum, kendine dair özgün bir sistem oluşturur ve felsefi düşünme tutumu medeniyet düzleminde ilerleme kaydeder.¹⁶⁶

Duralı, yukarıda bahsi geçen durum itibariyle felsefe-bilimin arasındaki bağlamı yadsımıyor. Ancak o, günümüzde felsefenin varlığının, maalesef bir ortamının artık bulunmadığını belirtiyor. O *Kierkegaard*, *Heidegger*, *Jaspers* gibi felsefe düşünürlerinin artık olmamasına iç geçirmektedir. Duralı, söz konusu düşünürlerin ve felsefe-bilim geleneğinin olmamasını temelde harf ve dil inkılabına bağlamaktadır.¹⁶⁷

Duralı, Çin, Hint ve İslam öncesi İran arasındaki birtakım ortak yönler bakımından, bunların Doğu Medeniyetleri olarak belirlediğinden bahseder.¹⁶⁸ Ona göre,

---

¹⁶⁵Duralı, *Felsefe-Bilim Nedir*, 104; Duralı, "Rastlantı ile Zorunluk Açısından Canlılar Bilimi", 17-18.

¹⁶⁶Duralı, *Felsefe-Bilim Nedir*, 105.

¹⁶⁷Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 26,180-181.

¹⁶⁸Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 155.

bu ortak yönlerden biri Yangtze Irmığı'nın denize döküldüğü kısımda, beşinci binde başlanan pirinç ekimidir. Diğer bir ifadeyle, Mezopotamya, Anadolu, Doğu Akdeniz, Mısır medeniyetlerinin temel besinleri, Lut gölü yakınlarındaki Ceriko ile İranın güneyinde Zağros Dağları ile Basra körfezi kıyısı arasında kalan Elam ülkesinde sekizinci binde yetiştirilen buğdaydır.¹⁶⁹

Diğer bir açıdan, Doğu ile Batı medeniyetlerinin ana örnekleri bakımından, bir şeyin nasıl üretileceği konusunda örnekler arasında İki binli yıllara dek göze çarpan bir fark görülmemiştir. Hz. İbrahim'e, özellikle de Hz. Musa'ya indirildiğine inanılan ilahi tebliğle birlikte yeni bir durumla karşılaşmış ve bu, Duralı'nın tabiri ile '*su ayırım çizgisi*' ortaya çıkarmıştır. Ortaya çıkan tek tanrılı vahiy dini, Birinci binin başlarından itibaren İndus Irmağı'nın batısından Atlas okyanusuna dek Batı Asya'da, Anadolu'da, Kuzey Afrika ile Avrupa'da sahneye çıkan ve çıkacak medeniyetleri doğrudan doğruya ya da azar azar dolaylı olarak etkilemiş ve şekillendirmiştir. En çok öne çıkan iki değişiklikten biri, eskiye uzanan dairevi zaman anlayışının yerine, düz çizgi zaman anlayışının geçmesidir. Diğeri de örfün yerini ahlâkın almasıdır.¹⁷⁰

Duralı'ya göre, boğuk ve kapalı bir âlem görüşü yerini, yaradan ve yaratılanın keskin ayrımını içeren açık bir bakış açısına bırakmıştır. Her sürecin bir başı ve sonu bulunur ki özellikle canlı, var olanlar âleminde olanın tekrarı ya da ondan dönülmesi mümkün değildir. Bu genel kural insanlar için de geçerlidir. İnsanın belli bir süreç içerisinde yaşaması, ne kadar sınırlı bir varlık olduğunun göstergesidir. Dolayısıyla insan yaşam süresince geçirdiği her bir anın sorumluluğunu, ilk olarak niyetleri, davranışları ve yaptıklarının neticesini zaman-mekân bakımından ahirette vereceği inancı, -örneğin Kitabı Mukaddeste geçen on emir nevinden- bazı kurallar ve ilkeleri evrensel anlamda geçerli hale getirmiştir. Duralı'ya göre, söz konusu kurallar hem içten hem de dıştan bağlayıcılığa sahip olması yönüyle duygusal yönden bile ihlal edilemez. Kişi, sorumluluk noktasında karar verme aşamasında özgürdür. Zira kişi, verdiği kararın sorumluluğunu düşünebilen, irdeleyebilen bir akıl ve özbilince sahiptir.¹⁷¹

---

¹⁶⁹Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 153; Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 63-155.

¹⁷⁰Duralı, *Sorun Çağının Anatomisi*, 153.

¹⁷¹Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 154.

Duralı'ya göre, tek tanrılı vahiy dininin hedef alanı bireydir. Haram-helal yahut hak-ödev sistemi bireyin üzerine kuruludur. Bu sistem öncesi kültürlerin, bireyi umursamayan toplum yaşayışları değişmiştir. Söz konusu durum dini ve hukuki alanlara da yansımış ve birey temelli bir sorumluluk ilkesi yürütülmeye başlanmıştır. Dini bakımdan özden hür olarak meydana gelen insan, yaşamsal ya da toplumsal bakımdan serbest olmayabilir. O halde hürlük ve serbestlik aynı şeyler değildirler. Ona göre, birey, hür yaratılmış olmanın bilincinde ise serbest kalma uğraşında olur. Birinci binden itibaren Batı medeniyetleri topluluklarına bağlı medeniyetler kültürlerinde serbestleşme iradesi göstermiş olsa da söz konusu iradenin bazılarında zayıf bazılarında kuvvetli olduğu görülür.¹⁷² İki kültür açısından da serbestleşme süreci başı çekmiş ve siyasi bir anlam kazanmıştır. *Kleisthenes*'in (M. Ö. 570-508) hazırladığı 510 da yürürlüğe giren *Solon* 'unkinden sonraki anayasada geçtiği üzere, Atina'da buna *halk idaresi-demokratia*-denilmektedir. İngiltere'de halk iradesinin gün yüzüne çıkmaya başladığı tarih 15 Haziran 1215 yılındaki *Magna Carta*'dır. Bu ikisi bütünüyle, birer medeniyetin kurucu kültürü olmuştur. Atina, Eskiçağ Egenin, İngiliz kültürüyse Çağdaş küresel İngiliz-Yahudi medeniyetinin belirleyicisidirler.¹⁷³

Duralı'ya göre, Eskiçağ Ege medeniyeti iki ayrı uç arasında çekişmenin hüküm sürdüğü bir yerdir. Bir tarafta M. Ö. 4. yüzyılda artık insan yerine koyulan köleler kadınların yanı sıra serbestçe düşünen, konuşan, sivil erkeklerin Atinası ile müttefikleri; diğer yanda insafsız köleci ve geleneksel savaşçı düzenin Duralı'nın tabiri ile baş düşmanı Sparta ile taraftarları. Ona göre, söz konusu Eskiçağ Ege medeniyetinin tek tanrılı vahiy dininden sonra, Batı medeniyetleri topluluklarının diğer bir yeni yol başlatan yeniliği Atina kültür kökenli ve merkezli olarak burada boy göstermiştir.¹⁷⁴ Felsefe-bilim de Eskiçağ Ege medeniyetinin en üst eseri olmakla birlikte, siyaset, iktisat, tiyatro ve spor gibi başka alanlarda da, uzak diyarlara yelken açmış ya eşine çok az rastlanan ya da hiç rastlanmayan yerlerde yeni yollar başlatmıştır.¹⁷⁵

---

¹⁷²Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 43,119.

¹⁷³Genç, *Sorun çağının anatomisi*, 155; Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 407; Çaylı - Tülüce, "Modern Batı Düşüncesi Bağlamında Ş. Teoman Duralı'nın İnsan Tasavvuru Anlayışına Eleştirel Bir Bakış", 8-11.

¹⁷⁴Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 181-188.

¹⁷⁵Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 158-159; Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 115,155, 190-191,400.

Duralı'ya göre medenileşen insan, tabiatla arasına çit çekmeye başlamaktadır. Bir yeri yurt yapan insandır.¹⁷⁶Duralı'ya göre insan biyolojik yönlerini kaybetmiştir. Kültür adı verilen yeni sınırlarla yaşamaktadır. Bir kültürü, ortaya çıkararak ve egemen hale getiren onun bağlı olduğu medeniyettir.¹⁷⁷

Duralı'ya göre, medeniyetle üç ana kurum ortaya çıkar bunlar: Siyaset, iktisat ve hukuktur. Bu kurumların tümünü bir araya toplayabilen insana bilge denilmektedir. Duralı'nın bilge insanla anlatmak istediği akıllı kimsedir. Ona göre, öğreti akıllı insanın bir toplumun ana kurumlarını kullanarak idare etme biçimidir. Medeniyetleşme ile insan toplulukları, toplum halini almıştır. Topluluklar, gelenek ve görenek temelli yazılı olmayan kurallar içerirken, medeniyetle birlikte toplumlar hukuk, siyaset ve iktisat temelli kanunlar ortaya koymaya başlamıştır.¹⁷⁸

2.7. Kültür

Duralı, medeniyeti kültürü merkeze alan bir durum olarak aktarır. Medeniyet, daha sınırlı bir olayken, kültür tüm insanlığı kucaklayan bir kavramdır. İnsan, geniş açıdan düşünürse toplum kültürle uyumlu bir bütünlük içerisinde bulunur.¹⁷⁹ Duralı, kültürü üç temel ilke üzerine oturtur, bunlar; Zanaat, din ve dildir. Söz konusu ilkeler olmadan kültürü anlamlandırmak ve anlaşılır hale getirmek mümkün değildir. İnsan, içkin olarak yaşama dair varlığını toplum içerisinde, ilk olarak anne ile devam ettirebilir. Yaşama dair, ihtiyaçların gereçlerini teknik yönden şekillendirilmesi durumuna zanaat denilir. Ona göre, her kültür zanaatı bulunur ve tüm zanaatlarda ham olan bir değişime veya dönüşüme uğratarak ürün ortaya koyulur. Duralı'ya göre söz konusu duru kültür açısından da benzerlik gösterir, çevreyi değiştirmeyen bir kültürden söz edilemez.¹⁸⁰

Duralı'ya göre din olarak İslam emek temellidir. Emek insandan çıkarıldığında, din gereklilik olmaktan çıkıyor. Emeğe saygı göstermek kişinin, yaşama dair sermayesi konumundadır. İslami açıdan da emeğinin geçmediği şeye uzanmamak gereklidir. Duralı

---

¹⁷⁶Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 67.

¹⁷⁷Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 72.

¹⁷⁸Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 73-74; Şaban Teoman Duralı, "Medeniyet Nedir? Medeniyetin Gelişmesi ve Anlamının Tarihi", *İstanbul University Journal of Sociology* 3/19 (10 Ocak 2011), 1-35.

¹⁷⁹Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 236.

¹⁸⁰Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 50-51,209,236,242-243,402.

'ya göre söz konusu emek ahlâki düzenin kişi üzerinde ki yansıması biçiminde kendisini gösterir. Duralı 'ya göre İslam'ın en önemli esası utanmaktır. ¹⁸¹Duralı dini, görünenleri idame ettiren, üst bir merciidir. Ona göre, dinlerin tamamı maneviyatçıdır. Dinlerin temel görevinin adaleti sağlamak olduğunu İslam'ın da bu yöntem üzere olduğunu ifade eder. Duralı, insanlığa faydalılığın merkez edinilmesinin gerekliliği üzerinde durur ve bu nedenle, eşitlik değil de adalet kavramının önemszenmesinden bahseder. ¹⁸²

Duralı'ya göre, bir ya da birkaç merkez inanç (iman) çerçevesinde, tutarlı bir düzleme oturtulabilecek inanç toplulukları, belli bir kültürü oluşturur. Söz konusu merkez inançların dayandığı temel inanç ya da başka inançlardan türemiş inanç toplulukları, benzer olan ya da daha üst bir konumda bulunanlar ile oluşturulmuş kapsayıcı yüksek kültür topluluğuna 'medeniyet' denilmektedir. İnsan olarak hayatımızı biçimlendiren kültür seviyeleri, değer kümeleri anlamına gelen inanç ilmekleri ile örülür. Söz konusu, inançların içerisine doğudur. Diğer bir deyişle, yaşamsal ve fiziksel manada çevre de toplum-kültür ortamı da hazır bulunur. O halde denilebilir ki, bir şeyi hazır bulmak o şeyin benden önceki varlığının kanıtı durumundadır. Toplum-kültür bağlamında hazır bulunmuş her şey geçmiş temellidir. Gelenek, görenek, adet çeşitlilikleri, toplum-kültür varlığını anlamlandıran, kişide fiziksel ve ruhi manada benliği ile çevresini değerlendirme potansiyeli barındırmaktadırlar. ¹⁸³

Duralı'ya göre, yaşamı gereği insanın fizyolojik ve metafizik ihtiyaçları olduğunu, bu ihtiyaçları karşılamak amacıyla araç ve tasarım çalışmaları ortaya koyduğunu belirtmektedir. İnsan fizyolojik ihtiyaçlarını karşılamak bakımından yetersiz kalmaya başladığında, bu alanın dışına çıkarak bir şeyin doğada bulunduğu halini kullanıp, kendine ait bir üretim içerisine girmektedir. Kültür, insanın bu kendine ait üretim alanını kapsamaktadır. Üretim kısmında yetenekli olan ülkeler, gelişim alanında diğerlerinin önüne geçmiştirler. Ona göre, üretim temelli toplumlar, hukuk, iktisat, siyaset alanlarında kurumsallaşmış ve hali hazırdaki kültürlerini, medeniyet seviyesine çıkarma çabası içinde

---

¹⁸¹Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 54.

¹⁸²Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 56-57,233.

¹⁸³Genç, *Sorun çağının anatomisi*, 131; Ş Teoman Duralı, "Tarihin Dayanılmaz Ağırlığı" 40/2-3 (1999), 118; Çaylı - Tülüce, "Modern Batı Düşüncesi Bağlamında Ş. Teoman Duralı'nın İnsan Tasavvuru Anlayışına Eleştirel Bir Bakış", 11-17.

bulunmuşlardır. Bu seviyeye ulaşabilmek için bir fikre ideolojiye ve buna bağlı bir felsefe sistemine sahip olmak gerekmektedir.¹⁸⁴

Duralı, kültür değerlerini, bir toplumun ve onun oluşturduğu çevrenin ortaya çıkardığı bütün maddi ve manevi üretimleri olarak tanımlamaktadır. Tüm toplumlar için kültür o toplumun bir ürünüdür. Kültür sayesinde toplumlar kendilerinde bulunmayan biyolojik şartların boşluğunu, oluşturduğu ürünle doldurmaktadır. O, birbirine benzeyen kültürlerin, örnek bir ortak tema çerçevesinde değerlendirebileceğini belirtmektedir. Bu durum, küreselleşme gibi görülse de daha çok evrenselleşme eğilimi göstermektedir.¹⁸⁵

Duralı'ya göre, büyük kültür değerlerini ortaya koymuş olsalar dahi, evrenselleşmemiş medeniyetler de bulunmaktadır. Hint ve Çin medeniyetleri bu medeniyetlere örnek teşkil etmektedir. Çin medeniyeti, farklı kültürler ile karışmadan belirli bir kültür ile medeniyet seviyesine ulaşırken, Hint medeniyeti ise iki farklı kültürün¹⁸⁶ birbiriyle harmanlanması sonucu oluşmuştur. Söz konusu medeniyetler, evrensellik açısından değerlendirildiğinde Hint medeniyeti, Çin medeniyetine göre daha çok öne çıkmaktadır. Duralı'ya göre evrensellik, tüm insanlar için geçerli maddi nitelikler ve manevi değerlerden oluşmaktadır. Bu nedenle manevi yönüyle insanın, Allah'ın nefesinden çıktığı görüşü ilk akla gelmektedir.¹⁸⁷

Duralı, küreselliği, “(...) belli bir kültürün kendi özelliğini, maddi ile manevi değerlerini başkalarına doğrudan yahut dolaylı biçimde benimsetilmesi keyfiyetidir. ” şeklinde tanımlar. Küresellik, parasal yönden sermayecilikle ve iktisadi düşüncelerin temelinde yer almaktadır. Tanımdan da anlaşılacağı üzere Duralı, evrensellik ve küresellik kavramları arasındaki farkı yukarıda açık bir biçimde belirtmektedir.¹⁸⁸

Duralı'ya göre küreselleşme, karşısına çıkabilecek her türlü ideolojiyi- İslam, Komünizm, Faşizm- kendisine düşman olarak tanımlayan ve tek tipten oluşacak, kendine ait bir düzen kurmayı amaçlayan durumdadır. Medeniyetlerin temelde kendilerine ait

---

¹⁸⁴Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 94-95; Duralı, Teoman, “Felsefe Söyleşileri- TRT 2” (07 Aralık 2021). (5. Bölüm)

¹⁸⁵Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 83.

¹⁸⁶Hint yarımadasında yaşamakta olan Dravitler, Avrupa milletleri ile İranlı Medler ve Perslerin atası olan Ari boylarıdır.

¹⁸⁷Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 84.

¹⁸⁸Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 85-86.

değer yargıları, düşünce biçimleri ve inançları bulunmaktadır. Duralı, bugün İslam'a dair yeni bir medeniyet algısı oluşturmak istenirse, yapılması gerekenin temelde geçmiş ile bugün arasında bir fikir dengesi tutturmak olduğunu ifade etmektedir. O, İslam'ın temelinde toplumsal adaletin ve kul hakkının olduğunu, ibadetlerin de sınırları korumak amacıyla yapıldığından bahsetmektedir.¹⁸⁹ Küresel medeniyetin amacı, teknolojiyi kullanarak, kişinin aklını kullanamaz ve düşünemez duruma getirmek bir nevi onu uyuşturmadır. Medeniyetlerin bu şekil verme durumunu başta okullarda, sonrasında da basın-yayın organları aracılığıyla insanlara fark ettirmeden ve etkisi altına alarak benimsetirler. Duralı, tüm bunlardan hareketle çevrede meydana gelen olaylara karşı tedbirli ve dikkatli olunması gerektiğini ve Türklerin öncülüğünde yeni bir İslam medeniyetinin temelini oluşturacak bir düşünce yapısının oluşturulması gerektiğini savunmaktadır.¹⁹⁰

Duralı'ya göre, kültür, din ile iç içe olan bir kavramdır. Geçmiş dönemlerde dahi din dışında oluşturulmuş bir kültürden bahsedilmesi mümkün değildir. Ona göre, bugünkü dil ve yazı dolayısıyla kaybedilen gerçek kültürden bahsedilebilmesi pek de mümkün görmemektedir.¹⁹¹

O, kültürü, “(...) bizi belirleyen, meydana getiren içine doğup içinde geliştiğimiz bir olaydır. ” şeklinde tanımlar. Duralı'ya göre, filozoflar içinde bulunduğu toplumun kültürünü taşırlar. Filozof olmanın ilk basamağı, içinde bulunduğu kültürü hayal gücünün yettiği ölçüde aşabilmesidir. ‘Kültür’ kişinin doğal ortamından derlediği saf öğeleri işlemekten geçirerek kendisine uydurarak elde ettiği yaşam alanıdır. Uygarlık ise kültürün en üst evresidir. Uygarlıklardan önce var olan kültür düzeylerinin en üst evresinde oluşan felsefe ve ondan meydana gelmiş bilgelik oluşur. Felsefe yön değiştirip bilgelik hikmetinden uzaklaşarak değişik bir hâl alır. Bilgelik kişinin özvarlığını keşfetme ve buna bağlı olarak şuur oluşturma gayretidir. Felsefe bu gayreti kaybeder, süreç içerisinde bilgiyi bilişsellik açısından değerlendirmeye başlar. Bu sayede felsefe, Aristoteles'in düzeninde bilim sunabilir duruma gelir. Bilgelikte ‘sezgi’, felsefede ise ‘akıl yürütme’ esası bilgeliktir. Dolaylı yoldan da olsa bilgelik temelli felsefeden, bilime aktarılabilen

---

¹⁸⁹Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 90.

¹⁹⁰Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 90-91; Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 132-133.

¹⁹¹Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 28-29.

bir bağ vardır. Felsefede birincil ayırım Eflâtun manzumesinde fark edilebilir durumdadır. Kaynağını bilgelikten, özünü kurgusal felsefenden, düşünce biçiminin başlangıcını Aristoteles yönteminden alan bilim ve felsefe bağının belirtileri Yeni Çağda yitirmiştir.¹⁹²

Var olan yaşamdaki bilgelikten uzaklaşan Aristoteles- Descartes- Kant izinde düşünüş gerçekliği kazandıran bilimlerdir. Kısıtlı gerçeklik alanına bağlı kendine özgü bilimlerle doğal felsefi bir bağ ve bütünlük oluşturulur. Bilimlerin belirlediği olguları araştırmak, sınıflandırmak, kuram ve mantıksal açıdan bireysel ya da toplumsal olarak etki oluşturabilecek yönleri bulup, anlaşır hale getirmeye çalışan ilim felsefedir. Kişi de bilme isteğini cevaplamaya çalışan bilim ve felsefe, bunu tasarlama, yargıda bulunma noktasında ve ayrıca edinilenleri meydana getirip aktarma açısından farklıdır. Bunun sebebi bilim görünür âlemlerle meşgul olurken, felsefe cevaplarını görünenin ötesinde arar.¹⁹³

2.8. Çevre

Beynin zirvesini oluşturan yaratıcılığın kapısı hayal gücüdür. Örneğin, onu besleyen ve ona katkıda bulunan iki mühim konu vardır. Bunların birincisi ‘coğrafi tasavvur’ ikincisi ‘tarih tasavvuru’dur. Bu mühim konuların kendilerine has çizgileri arasında bulunan alan Kant’ın ‘Anschauung’ dediği, ‘tasavvur gücü’nü oluşturur ve bu da yaşam görüşümüzü dolaylı olarak anlatır.

Teoman Duralı’ya göre:

“ ‘Coğrafi tasavvur’ için bilmeğe ihtiyaç vardır. Ama bilmek için de merak gereklidir. Dikkat edilirse, burada, Hristiyanlıktan tanıdığımız ‘üçüncü birliği’ nev’inden bir teslis söz konusudur. ‘Coğrafi tasavvur’, adeta ‘Baba’; ‘bilmek’, ‘Oğul’; ‘merak’ da ‘Ruhulkuds’ mesabesinde. Teslisi teşkil eden vasıflardan herhangi birini çekip çıkararak bağımsız kılamazsınız. Her biri başlı başına bir vasıf olmakla birlikte, asli manaları coğrafi tasavvurda zuhur etmektedir.”¹⁹⁴

¹⁹² Duralı, *Felsefe-Bilim Nedir*, 48.

¹⁹³ Duralı, *Felsefe-Bilim Nedir*, 49; Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 77.

¹⁹⁴ Duralı, *Aklın Anatomisi*, 13; Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 194.

Duralı, Türkiye açısından düşünülürken, alanlardaki başarısızlığı disiplinsizliğe bağlamaktadır. Ona göre, disiplinsizliğin varolan durumunun değişmesi, eğitim ve öğretimin buna bağlı olarak yeniden düzenlenmesi gerekmektedir. Duralı, düşünce hürriyetinin kişide sorumluluklarla sınırlanması gerektiğini, düşünceyi serbest bırakmanın, bir sınırı olmamasının toplumu sapkınlığa götüreceğini düşünmektedir. Ancak Duralı hoca bu ifadeyi kullanırken düşünceler ifade edilmesin ya da eleştirilmesin dememekte, doğru düşüncenin önemini vurgulamaktadır. Diğer taraftan Duralı, bir toplumda doğru düşüncenin gerçekleştirilmesi felsefenin işi olduğunu ve doğru düşüncenin bir toplumda var olmasıyla, o toplumun felsefi bir gayesi olduğunu belirtmektedir. Ancak Türkiye için bu anlamda kötümserliğini ifade etmekte ve Türk toplumunun böyle bir gayesinin olmadığını, böyle devam ettiği sürece de özgün bir şeyin ortaya çıkmasının mümkün olmadığını belirtmektedir.¹⁹⁵

---

¹⁹⁵Genç, *Sorun çağının anatomisi*, 45; Kılıç, “Teoman Duralı’da Mekân, Kültürel Seyyahlık ve Medeniyet İlişkisi”, 2-4.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞABAN TEOMAN DURALI'DA AHLÂK VE İNSAN

3.1. Ahlâk'ın Tanımı ve Konusu

İnsan ve yaşam ilişkisi çerçevesinde düşünüldüğünde ahlâki davranışlar insanlık tarihi kadar eskidir. Ahlâk, insanın hayata bakış açısını ve bu bakış açısıyla edindiği tutumların kendisi ve çevresiyle uyumuna ilişkin bir kavramdır. Bir davranışın ahlâki sayılabilmesi için, kişinin sergilediği davranışı kendi iradesi ile gerçekleştirmiş olması gerekir. Bu bağlamda ahlâki davranışın temel şartı, kişinin davranışını hür olarak gerçekleştirmesi ve davranışının sonucunda oluşacak sorumluluğun bilincinde olmasıdır.¹⁹⁶

Ahlâk kelimesi, Arapça'da “seciye, tabiat, huy” gibi anlamlara gelen hulk veya huluk kelimesinin çoğuludur.¹⁹⁷ İslam filozofları ahlâkla ilgili görüşlerini, genellikle “felsefi ahlâk” başlığı altında inceler ve ahlâkı “nefiste yerleşik olan yatkınlıklar” biçiminde tanımlarlar.¹⁹⁸ İslam kaynaklarında “hulk” ve “ahlâk” kavramları aynı manada kullanılır. Ahlâkın felsefi yönden temellendirmesi olarak kabul edilen “etik” kelimesi, Latince kökenli “moral” kelimesi ile aynı anlama gelmektedir. Etikle birlikte meslek ahlâkı kullanım olarak gündelik yaşama da aktarılır. Terim anlamı olarak Ahlâk, insanların içerisinde bulunduğu toplumda var olan davranışlarını, birbirleri ile olan ilişkilerini düzenleyen kurallar biçiminde ifade edilir. Ahlâk kuralları, toplumların oluşmasıyla ortaya çıkmış, yazılı olmayan bir aktarımla belirlenen düzen koruyucu kurallardır. Bu sebeple ahlâk, ahlâkın bir felsefesi oluşmadan öncede toplum içinde bir yer edinmiştir.¹⁹⁹

Felsefe tarihi açısından incelendiğinde, antikçağdan itibaren ahlâk felsefesinin temelini üç problem oluşturmaktadır. İlk olarak, “iyi ya da en yüksek iyi” sorusu “Neyi istemeliyim?”in cevabı, ikinci olarak, “doğru eylem” sorusu “Ne yapmalıyım?”in cevabı ve son olarak da “İrade(istenç) özgürlüğü” sorusu “Neyi seçmeliyim?”in cevabı olarak

¹⁹⁶Kemal Göz - Osman Mutluel, *Felsefeye Giriş* (İstanbul : Gümüşev Yayıncılık, 2019), 75.

¹⁹⁷Mustafa Çağrı, “Ahlâk”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (1989).

¹⁹⁸Mehmet S. Aydın, “Ahlâk”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (1989).

¹⁹⁹Göz - Mutluel, *Felsefeye Giriş*, 75.

görülür. Ahlâk felsefesi, bu sorular etrafında şekillense de tarihsel ya da güncel olarak ahlâka dair çeşitli soruları da kapsamına almaktadır. Söz konusu bir meseleyi ahlâki yapan etkenin belirlenmesi zordur, fakat bazı ahlâki davranışların sonuçları, değer-norm, niyet-davranış ve hak-sorumluluk kavramları çerçevesinde ahlâki açıdan fayda- zarar biçiminde değerlendirilebilir.²⁰⁰

Felsefi açıdan ahlâk, ahlâki kavramları, değerleri ve bunlara ait yargıların üzerinden detaylı, düzenli ve sistemli bir biçimde sorgulama yaparak ahlâk kavramlarını çözümlenmeye tabi tutan bir yol izlemeyi esas almaktadır. Ahlâk felsefesi, “İnsan için iyi hayatın ne olduğu”, “İnsanın nasıl yaşaması gerektiği”, “Ahlâklı olmanın ne anlama geldiği” gibi sorulara cevap bulmak, ahlâk kavramlarını ve önermeleri açık bir biçimde çözümlenmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda Ahlâk felsefesinin amacı, insan davranışlarını sadece betimlemek değil, ahlâk alanında geçerli olan ölçütleri iyi-kötü, doğru-yanlış gibi temel değer yargılarıyla değerlendirmektir.²⁰¹

3.2. Ahlâk Felsefesinin Temel Kavramları

Düşünce dünyası açısından, her ilim dalının zeminini oluşturan bazı temel kavramlar bulunur. O ilim dalı, söz konusu temel kavramlar etrafında anlaşılmaya ve incelenmeye çalışılır. Ahlâk ve ahlâk felsefesinin de bazı temel kavramları vardır ki bunlar bilinmeden doğru bilgi elde edilemez. Bunlar; iyi, kötü, özgürlük, erdem, sorumluluk, vicdan, ödev, ahlâk yasası, ahlâki eylem gibi kavramlardır.²⁰²

İyi ve kötünün ne olduğuyla ilgili bazı yaklaşım ve tanımlamalardan bahsedilebilir. Söz konusu tanımlamalar değerlendirilirken, kozmik, antropolojik ve din esaslı temellendirme esas alınır. Genel açıdan bakılacak olursa, iyi ve kötü ölçütü, ahlâki yönden yapılması doğru bulunan davranışın iyi, yapılması onaylanmayan davranışın ise kötü olarak isimlendirilmesiyle belirlenir.²⁰³

Aristoteles ve Farabi gibi filozofların, ahlâk anlayışının temelini “iyi” oluşturur. Onlara göre, kişi mutluluğa sadece iyiyle erişebilir. Kant’ın ahlâk anlayışı ise “doğru”

²⁰⁰Kadir Canatan, *Ahlâk felsefesi* (İstanbul : Beyan Yayınları, 2018), 18.

²⁰¹Hüsameddin Erdem, *Ahlâk Felsefesi* (Konya: Hü-Er Yayınları, 2002), 17.

²⁰²Göz - Mutluel, *Felsefeye Giriş*, 76.

²⁰³Erdem, *Ahlâk Felsefesi*, 60.

kavramı üzerine kuruludur. Zira ona göre, ahlâken mutluluk amaç olamaz. Eğer kişi mutluluğu amaç edinirse gerçekleştirdiği davranış ahlâki olmaktan çıkar çünkü mutluluk amacı insan davranışlarını kişiselleştirir ve doğruluğunu zedeler. Kant'a göre kötü ise, gerçekleştirilmesi onaylanmayan davranıştır.²⁰⁴

Özgürlük, tarih süresince çoğu düşünür tarafından ele alınmış bir konudur. Genel anlamda özgürlük kişinin kendi iradesi ile seçim yapabilme durumudur. Bu sebeple akli melekelerle sahip olmayan kimse iradesini doğru bir biçimde seçim yapmada kullanamayacağı gibi davranış sonucunda gerekli sorumluluğu da alamayacağı için özgürlük esası ortadan kalkar. Zira özgürlük kişinin bilinçli bir davranış gerçekleştirmesidir.²⁰⁵ Türk İslam ahlâkçılara göre, bir fiilin özgür olarak tanımlanabilmesi için, aklın düşünebilme, ruhun hareket, bilincin ve bedeninin uygulama gücü gereklidir. Kişi, ruhen ve fiilen özgür değilse gerçekleştirilen seçimin ahlâkiliğinden söz edilemez. Zira gerçekleştirilen ahlâki davranış, aklen özgür bir iradeyle seçim yapılmışsa sorumluluk kişiye yüklenilebilir.²⁰⁶

Erdem, ahlâki vasıf ve değer algısı oluşturan iyilik, doğruluk, dürüstlük, tevazu, adalet, yiğitlik, cesaret gibi kavramları bir paydada birleştirir.²⁰⁷ Örneğin Aristoteles'e göre ahlâki tutum ya da davranışta aşırıya kaçmamak yani orta yolu bulmak esastır. Söz konusu orta yoldan kastın erdem olduğu düşüncesi İbn Miskeveyh'ce de desteklenmektedir. Orta yol iki uç düşünce arasında dengeyi sağlayan noktadır. Söz gelimi, cömertliğin, cimrilik ve savurganlık-israf- kavramları arasında yer almasıdır.²⁰⁸ Platon'a göre ise bilgelik, cesaret, adalet ve itidal olmak üzere dört temel erdem vardır. Çoğu filozofça benimsenin bu düşünce, Stoacılar göre bilgelik, cesaret, adalet ve kendi kendini kontrol etmek şeklinde ifade edilmektedir.²⁰⁹

Vicdan kavramı, ahlâk felsefesi düşünürleri arasında vicdanı ahlâki bir değer olarak kabullenenler ve onu yalnızca bir duygu olarak ifade edenler olarak ikiye ayırılır. Vicdan genel görüş itibarıyla, kişinin eylemlerini gerçekleştirme sürecinde başvurduğu

---

²⁰⁴Göz - Mutluel, *Felsefeye Giriş*, 76-77; Duralı, *Canlılar Sorununa Giriş*, 1987, 27.

²⁰⁵Erdem, *Ahlâk Felsefesi*, 83-88.

²⁰⁶Göz - Mutluel, *Felsefeye Giriş*, 77-78; Canatan, *Ahlâk Felsefesi*, 19-20.

²⁰⁷Göz - Mutluel, *Felsefeye Giriş*, 78.

²⁰⁸Canatan, *Ahlâk Felsefesi*, 61.

²⁰⁹Göz - Mutluel, *Felsefeye Giriş*, 78.

yargılama ve karar verme gücü ya da kabiliyetidir. Bazı düşünürler kişinin vicdanını, davranışları üzerinden yargılayan bir mahkeme gibi görürler. Bir kısmına göre ise, vicdan Allah tarafından kullarına verilmiş bir duygu, kalbin tartısıdır. Ahlâk felsefesi düşünürleri vicdanın oluşumu bakımından, duygu, soyaçekim, deney ve akıl olmak üzere dört farklı görüş ortaya koyarlar. Büyük bir ahlâki değer olan vicdan kişinin davranışları ve hareketlerinden yansıyan bir ayna gibidir.²¹⁰

Ahlâk yasası, insanın davranışının nasıl olmasını belirleyen genel kurallar bütünüdür. Büyük bir çoğunluğa göre, ahlâk yasaları insanlar arası bir genel kabul-uzlaşma- sonucu oluştuğunu savunurken, bazı düşünürler -Sokrates, Platon- ise söz konusu ahlâk yasalarını mutlak, evrensel ve nesnel olarak kabul eder. Zira ikinci kısımda yer alan düşünürler gerçekleştirilen davranışta yer alan fazilet ve yasaların idealara ait olduğunu, insanların davranışlarındaki farklılıklarının bilgisizlikten kaynaklandığını ileri sürmektedirler.²¹¹

Ahlâki karar, iyi veya kötü gibi iki ahlâki davranıştan birinin seçilmesi, birinin diğerine tercih edilmesi durumudur. Söz konusu kararın alınmasında esas olan şart kişinin özgür bir irade ile tercihte bulunmasıdır. Bir kararın ahlâken kabul edilebilmesi, kararı verenin akıllı ve iyiyi kötüden, doğruyu yanlıştan ayırt edebilir olmasına, davranışında irade sahibi olmasına ve davranışın gerçekleşmesinde bir mâni bulunmamasına bağlıdır.²¹²

Ahlâki eylem, kişinin ahlâki olarak yargılanması ve değerlendirilmesi mümkün olan eylemleridir. Akıllı ve iradeli bir kimsenin, yarar temelli bir amacının olması, gerçekleştirdiği bilinçli eylemler olarak tanımlanır. Bir davranışın ahlâki olması öncelikle bilinçli, iradeli ve özgür olması bağlıdır. Sözü edilen ahlâki eylemler evrensel nitelik taşırlar. Örneğin tüm toplumlar için saygı göstermek gibi genel kabul gören kurallar

---

²¹⁰Erdem, *Ahlâk Felsefesi*, 104-107; Durallı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 120-121.

²¹¹Erdem, *Ahlâk Felsefesi*, 91-92; Göz - Mutluel, *Felsefeye Giriş*, 79; Durallı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 229.

²¹²Göz - Mutluel, *Felsefeye Giriş*, 79; Erdem, *Ahlâk Felsefesi*, 67-69.

bulunur. Toplumlar arasında ki farklılık saygının kime veya nasıl gösterileceği kısmıdır.²¹³

3.3. Ahlâki Oluşum Olarak Biyoloji

Biyoloji felsefesi²¹⁴, canlıların oluşum ve davranışlarını konu edinirken, bağlam açısıyla ilişkilendirilebilecek din ve sanat alanlarını da düşünerek değerlendirmede bulunur. Biyoloji felsefesinin insana dair varlık alanının bütününe kapsadığı düşünülürse bunu yapması beklenir bir durumdur. İnsan, iki yönlü bir varlıktır; birincisi varlık alanında müdahale edemediği doğal kısmı, ikincisi ise kendi varlıksal alanını oluşturduğu kültürüdür.²¹⁵

Conrad Hal Waddington'a göre insan, "Ahlâk değerlerini yaratmakla, yepyeni bir evrim çeşidinin boşandırıcısı ve sürükleyicisi olmuştur." Yeni olan, önceki soydan bir sonrakine aktarıldığı düşünülen kültür oluşumudur. Canlılar ve insan arasında ki temel fark, insanın doğal oluşumunun yanında kültür taşıyıcılığının da bulunması yer almaktadır. Söz konusu farklılığı Aristoteles, 'zoon politikon' 'toplum kuran canlı', Waddington 'ethical animal' 'ahlâk oluşturan hayvan' biçiminde isimlendirmişlerdir.²¹⁶

Duralı'ya göre aslında canlı bir varlık olan insanın, davranışlarını örgütleyen kuralkoyucu -normativ- ya da tasvirici -deskriptiv- Ahlâk'ın -etik- kurallar çerçevesinde canlılığı da hesaba katarak değerlendirmede bulunması gereklidir. Fakat bu görüş, genel itibariyle özellikle Batı tasavvuru açısından önemsenmemiştir. Duralı'ya göre, Biyoloji Ahlâki²¹⁷ -biyoetik- ile canlı varlık alanı bulunan insanı, doğal çevresel etmenlerle davranışlarını yapma -sun'i- ortama dönüştürmesini, diğer bir açıdan söz konusu davranışlarının neticelerini bütünsel ya da bireysel olarak inceleyen biyoloji felsefesi anadalıdır.²¹⁸

---

²¹³Göz - Mutluel, *Felsefeye Giriş*, 79.

²¹⁴Şaban Teoman Duralı, "Biyoloji Felsefesinin Konuca Sınırları, Tanımı, Ana Dalları", *Felsefe Arkivi* 22-23 (05 Temmuz 2012), 1-18.

²¹⁵Duralı, *Canlı ve Kültür (bio-kültür) Sorunlarını Araştırma Alanı*, 1992, 67.

²¹⁶Duralı, *Canlı ve Kültür (bio-kültür) Sorunlarını Araştırma Alanı*, 1992, 67; Duralı, "Biyoloji Felsefesinin Konuca Sınırları, Tanımı, Ana Dalları", 15.

²¹⁷Duralı, "Biyoloji Felsefesinin Konuca Sınırları, Tanımı, Ana Dalları", 15-18.

²¹⁸Duralı, *Canlı ve Kültür (bio-kültür) Sorunlarını Araştırma Alanı*, 1992, 68; Duralı, "Biyoloji Felsefesinin Konuca Sınırları, Tanımı, Ana Dalları", 15-16.

Yeni biyolojinin ortaya çıkış sebebinin, insanın canlılık vasfını yeniden idrak etmesinin neticesinde olduğu ifade edilebilir. Duralı' ya göre, bu yeniden farkındalık kavram, kural ve işlerlik yönünden kural koyucu, biyoloji temelli nitelikli bir ahlâk görüşü oluşmuştur. Bahsi geçen ahlâk görüşünün kilit kavramı, evrimdir. Biyoloji bilimlerinin temeli olan “evrimin” içeriği ne klasik fizikteki gibi ‘hareket, ne de beşeri ilimlerdeki gibi ‘tarihilik’ değildir. Hareket, dışarıdan gelen bir uyaran temelli nesnede meydana gelen değişim, tarihilik ise geçmişten bulunulan ana kadar devamlı olarak aktarılan olaylardan kalanlardır. Buradaki tarihilik, bilimle temellendirilemeyen tümel ve cüzi ‘bilinç’ ya da ‘irade’, ‘hürlük’ gibi tasavvurlardır. Evrim ise canlılık çerçevesinde ‘mekanik süreç’i içeren düşünce yapılanmasıdır. Söz konusu biyolojik evrim, mekanik süreç hareket yönlü olduğu gibi aynı zamanda bireyin genetik yapısını da oluşturan aniden ortaya çıkan durumların, canlının ortamındaki yaşam belirtilerine göre değerlendirilmesidir. Duralı' ya göre biyolojik evrim döngüsünde hürlük, irade ve bilinç türünden tasavvurlar beklenilmemelidir. Zira ona göre, bunlar evrimin kapsamının genişlemesiyle ona dâhil edilmiş kavramlardır.²¹⁹

Süreç içerisinde Herbert Spencer, Teilhard de Chardin, Henri Bergson gibi fikir adamlarının nezdinde ‘evrim’, cisimleri, canlıları ve sosyobiyojik bir varlık olan insanı ‘evrensel gelişim süreci’ kavramını kullanarak aktarmışlardır. Duralı, Biyoloji ahlâkının, Tıp Ahlâkı, Davranış Bilimi, Çevre Bilim, Sosyobiyojik gibi araştırma alanları olduğunu ifade etmektedir. Söz konusu felsefe alanı belirli kültür, toplum ve felsefe-bilim gelenekleri açısından Amerika, Kanada, Almanya, Avusturya, İsviçre, İngiltere, Felemenk, Fransa, Rusya, Hindistan ve İtalya gibi ülkelerin çalışma alanlarına içerisinde yer almaktadır.²²⁰

Duralı, İngilizce'nin kullanıldığı ülkelerde biyolojinin bilim yönü incelenirken, Almanca konuşulan ülkeler ve Hindistan'da metabiyoloji çalışmalarının öne çıktığından söz etmektedir. Fransa ve Polonya'da biyolojinin biçimsel ifadesi çalışma konusuyken, Rusya ve Amerika'da biyolojinin bilim yönüne ek olarak biyolojinin bağlı olduğu

---

²¹⁹Duralı, *Canlı ve kültür (bio-kültür) sorunlarını araştırma alanı*, 1992, 68; Duralı, *Sorun Nedir*, 250-251; Duralı, “Tarihin Dayanılmaz Ağırlığı”, 119; Duralı, “Biyoloji Felsefesinin Konuca Sınırları, Tanımı, Ana Dalları”, 16; Duralı, “Evrime ile Tarih”, 1-7.

²²⁰Duralı, *Canlı ve Kültür (bio-kültür) Sorunlarını Araştırma Alanı*, 1992, 69; Duralı, “Biyoloji Felsefesinin Konuca Sınırları, Tanımı, Ana Dalları”, 16-17.

bilimlerin ortaya koydukları ya da koyabilecekleri ahlâk ve toplum problemleri araştırma konusu edinilmiştir. Duralı sonuç olarak Biyoloji felsefesinin çalışma alanlarında diğer yan dallardan da destek alarak araştırma alanlarının bütünsellik içerisinde bir araştırmaya tabi tutulması gerekliliği üzerinde durmaktadır.²²¹

3.4. İnsan Olmanın Esası: Kimlik

3.4.1. Nelik

Üzerine konuşulabilenlerin tümü ‘şey’ dir. Dil bilgisi kuralları, varlık ve bilgi teorileri içerisinde yer alan bağlantılar bile ‘şey’ dir. Zaman-mekân konumunda somut halde bulunanlar, duyulanabilir ve gösterilebilir olanlar şey olarak tanımlanamayanlardır. Bu kısımda yer alan ve şey olarak tanımlanamayanlar ise fizik alanında madde konumunda bulunurlar. Fiziki alanda her şey genel-geçer akış halinde yani süreç içerisinde yer alırlar. Gerçeklik, devamlı biçimde olup-bitenlerden meydana geldiği için bir süreçtir. İnsanın beşer yaşantısı da süreç verileri arasındadır. İnsanın beşer üstü varlık alanı ‘salt insan’ yani iyilik-güzellik-doğruluk değerlerini yaşamı içerisinde alan kısımdır. Fiziki alem ve salt insan kısmı arasındaki bağı insanın beşer alanı dengeler. Salt insan, beşer temelli oluşta da maddeden meydana gelmez. İnsanın süreci kendisine malzeme yapmış olması süreç içerisinde yer almadığını göstermektedir. İnsan süreci durdurarak zamanı üretmiştir. Yaşanmış olanlar geçmişi, yaşananlar şimdiki ve yaşanacak olanlar geleceği oluşturur. Bulunduğu anı kapsayan şuan gerçeklik alanını sahiptir. Onun farkındalığını sağlayan ve anlamlandırılmasına neden olan geçmiştir. Şuan yaşananlar ise yaşanacak olanlara götürür. Birbiri ile bağlantılı olan bu düzenden birisinin kopması, bunama gibi sonuç verir.²²²

Sürekli olarak gözlemlenebilen, analize açık olan temel birimlere ‘madde’ denir. Diğer bir ifadeyle zaman ve mekân sınırlarının birleştiği belli bir alanda belirlenip ölçülebilen ve daha büyük yapı potansiyeli barındıran öge ‘madde’dir. Sadece ‘maddi nitelikli olgular’, yani ‘nesne’ bilimin konusudur. Zaman ile mekân sınırlarının birleştiği belli bir alanda olup bitenin, işaret edilebilir, elle tutulabilir, gözle görülebilir durumda

---

²²¹Duralı, *Canlı ve Kültür (bio-kültür) Sorunlarını Araştırma Alanı*, 1992, 70; Duralı, “Biyoloji Felsefesinin Konu Sınırları, Tanımı, Ana Dalları”, 17-18.

²²²Duralı, *Sorun Nedir*, 160.

olmasına somut denir. Tekrarlanabilir, devamlı olarak denetlenebilir somutluklarsa, olgular cinsinden olup bitenlerdir. Olguların oluşturdukları, maddi yapılarıdır.²²³

3.4.2. Bireylilik (Hafıza)

Duralı, şeylerin ve olayların zihnimize yansıyan tablolarına tasavvur denildiğini belirtir. Bunların zaman içerisinde birbiri ile bağıntılı birikimiye hafızadır. Gerçekleşmiş olayların belli bir süre sonra zihinde canlandırılması hatırlamadır.²²⁴ Hafıza sayesinde canlı daha yaşanmamış olaylar ve süreçleri kendini hazırlar. Yaşananlar artıp biriktikçe, yeni yaşanacaklar arasında seçenek hakkı da çoğalır. Söz konusu seçeneğin artması canlının kendisi gibi olmayanları farkındalığını da artırır. Kendisi gibi olmayanları ayırt edebilme durumuna ‘bireylilik’, bunu yapabilen canlıya ‘birey’ denilmektedir. Bir varolanın ne olduğu sorusu, cevabında kendini açığa çıkarır. Fizik çalışmalarında canlı, bireyliliği değil canlı-olmayan kısmıyla incelenirken, metafizik canlıyı, birey bütünlüğü çerçevesinde inceler. Yeniçağ dindışı Batı Avrupa medeniyeti düşüncesinde Pozitivcilik, mekanik-fizik görüşünü temel aldığından, canlıyı canlı-olmayandan ayırmadan incelemektedir.²²⁵

Canlıda nefsin ortaya çıkışı, evrim sınırları içerisinde gerçekleşmiştir. Nefs, madde gibi canlıdan ayrı düşünülemez. Bu sebeple madde temelli mekanik-matematik yöntemle değerlendirilemez. Canlının biyo-fizik-kimya temelinde incelenebilir olmasına rağmen söz konusu bireysel özgüllük nefsin canlıda ayrıştırılmasının önüne geçmiştir. Yaşam içerisinde nefsi ve onun evrim basamaklamasında yerini ilk gözlemlene fırsatı sunan organ gözdür. Duralı, nefsi canlılık vasfı kazandıran bir görüntü şeklinde ifade eder.²²⁶

Tüm canlı bireyleri benzersiz yapan etmenler arasında birinci sırada canlı bireyin kendine özgü bir genotipe sahip olması yer almaktadır. Genotip kategorisi arttıkça, canlının görüntüde yer alan fenotipine daha özgül nitelikler yüklenir. Canlılar, bireylilik açısından tip, hal, tavır ve davranış itibarıyla de farklılık gösterirler. Canlı birey, kendini dışarıdan gelen uyaranlar sayesinde kendine benzemeyenden farkını en azından fiziki

²²³Duralı, *Felsefe-Bilim Nedir*, 66.

²²⁴Duralı, *Aklın anatomisi*, 71; Duralı, *Sorun Nedir*, 57,161; Duralı, “Tarihin Dayanılmaz Ağırlığı”, 120.

²²⁵Duralı, *Sorun Nedir*, 161-162.

²²⁶Duralı, *Sorun Nedir*, 45-46,162.

olarak ayırt eder. Yaşanan bir anın, hafızada bıraktığı açısıyla üzerine düşünülen tasavvurlar, tablo özelliğini yitirir ve zamanla kavram olarak adlandırılan zihin birimlerinden düşüncelere dönüşürler.²²⁷

Ona göre, kişilikli insanın kendi ‘ben’ini belirleyen eşsiz özelliklerine kimlik denilir. Söz konusu kimlik, kişilikli bireyi kapsadığı gibi belli bireylerin zaman ve mekân bağlamında ortak toplum ilişkisini de içerisine alır. Duralı’ya göre, kişilikli birey, vasfına uygun olan toplumda, varlıkça daha üst seviyede bulunan kimlikli bir bireydir. Benzer biçimde bireyin kendi kimliğini bilmesi kişisel bilinciye, toplumun öz benliğini tanıması da onun toplumsal bilincini ortaya koyar. İkisi için de bilincin esası hafızadır. Toplum hafızasında yer alan hatıralar, gelenekleşirler. Bu gelenekleşme, örf, adet, görenek biçiminde ortaya çıkar ve o toplumun genel yapısına kültür adı verilir. O, kültürsüz toplum olmayacağı gibi tarihsiz kültür de olmayacağını ifade eder. Ona göre, tarih toplumun benliğine yönelik bilinci daha da önemlisi kimliğidir.²²⁸

Duralı’ya göre, Rene Descartes’in “düşünüyorum, öyleyse varım” ilkesince, hafızası silinmiş olan insan, varlığına dair bilincini de yitirmiş olur ve bu durumda bu kimseye, beşer denilmelidir zira kişi varlığına ya da benliğine ilişkin bir mevcudiyete sahip değildir. Buna ek olarak, geçmişini düşünemeyen toplum da benzer biçimde tarihini yitirdiği için varlığını kaybeder. O, dünü olmayanın, yarınının da olamayacağını, aynı hafızasını yitirmiş kişi gibi değerlendirme ve anlamlandırma yapmaktan yoksun kalacağını belirtir. Anlamlandırma ve değerlendirme, birbirini tamamlayan iki ayrı zihin etkinliğidir. Anlamlandırma, yapma ve inşa etme faaliyetlerinin esas sebebidir.²²⁹

Değerlendirme ise inşa edilmiş olanın yorumu, takdiri ve hükmüdür. Allah her iki özelliğin de tek sahibi, yarattıklarının tasarısı, şekli, ona ilave edilecek maddenin, niceliği ve niteliği kendisinde mevcut bulunan, her şeyi anlamı ve manası itibarıyla anlamış, bir gelişim süreci geçirmesine ihtiyacı bulunmayan, mutlak anlama yeteneğine vakıf ve bilinçli olandır. Yalnızca görünürde olanlar değil, varlığını oluşturmuş ya da oluşturacak tüm âlemler ve olaylar O’nda anlamlıdır. Bir diğer özellik olan değerlendirme ise, eğer

---

²²⁷Duralı, *Aklın Anatomisi*, 71; Duralı, *Sorun Nedir*, 57-161; Duralı, “Biyolojinin Bilim Teorisi”, 33-34.

²²⁸Duralı, *Sorun Çağının Anatomisi*, 134-135; Duralı, “Tarihin Dayanılmaz Ağırlığı”, 121.

²²⁹Duralı, *Sorun Çağının Anatomisi*, 135; Duralı, *Canlılar Sorununa Giriş*, 1987, 29-31; Duralı, “Tarihin Dayanılmaz Ağırlığı”, 121.

yaratıcı O ise, yarattıklarının anlamına ve manası itibariyle içkindir ki bu durumda anlam, mana olur ve O'nun değerlendirme yapmaya ihtiyacı bulunmaz. Ona göre, değerlendirilme ayrıcalığı bulunan tek varlık, yaratılmışlar içerisinde hürlük ile mükâfatlandırılmış olan insandır. Onun, duyum, duygu ve bunlara vereceği tepkiler, yaratıldığı an ve öncesi itibariyle yaratıcı tarafından bilinir, gözlenir ve değerlendirilir.²³⁰

3.4.3. Tarihin Zemini: Akıl

Anlamlandırma ve değerlendirme, yaradılışı gereği insanın, Rabbinden doğrudan aldığı özelliklerinden olmakla birlikte, o yaratmaz, yalnızca inşa edebilir. Bir başka yönden bakılacak olursa, beşerde bu özellikler yaşamda evrimsel açıdan, kalıtsal yolla birinden diğerine geçerek oluşmamıştır. Allah, yeryüzündeki halifeliğine insanı atamıştır.²³¹ Allah bunu, kendi ruhundan kişinin beşer bedenine 'üfleme' biçimiyle açığa vurmuştur. Bu kısma örnek verilecek olursa, Alman mistiği ve din filozofu Johannes Eckhart'a (1260-1328) göre "Ruhun insandaki belirmesi olan akıl, diğer tüm şeylerin aksine yaratılmamıştır ve Allah'ın kendi özünden açığa vuruşunun bir göstergesidir."²³²

Duralı'ya göre, zihin, dünyayı değerlendirirken gücünü akıldan alır. O halde, tüm yaratıklar için 'değerden bağımsız' dünya ve doğa insanda değer kazanır. Değerlendirme işlemlerinin her biri, aklın gereklerine uyum sağlar ve buna bağlı bir sıradüzeni öngörür. Bu düzenin üç basamağı bulunur; 'ben', 'ben benzeri olan biz' ve 'ben benzeri olmayan dünya doğa' biçimindedir. 'Ben' ve 'ben benzeri' alanları arasında ayırım belirtmek oldukça zordur. Bu iki alan, var olanın belirlenmesi biçimde gerçekleşen değerlendirmenin dışına çıkılıp, kültür adı verilen inşa etme kısmında yer alırlar. Duralı, bu kısmı 'ben', 'ben benzeri' diğer bir deyişle 'biz' koşullarından ayıran, Psiko-analiz yanılıgısına dikkat çeker. Değerlendirme ve anlamlandırma bağlamında 'ben' ve 'biz' alanları, insan-toplum-kültür bakımından incelendiğinde asıl olduğu görülür. Bireysel ve toplumsal kimlik, tarih zemini üstüne inşa edilir. Kimliğin inşa edilmesi sonrası oluşan anlamlandırma işinin en önemli görünümü, kültür inşasıdır. Duralı, benliğin inşa aşamasında, bağlı olunan toplum tabakasına ait tarihin ağırlığının devamlı olarak

²³⁰Değerlendirme, kısmı için Teoman hoca Kur'andan bu örneği vermiştir. -İsra(17)/8. - Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 135-136; Duralı, "Tarihin Dayanılmaz Ağırlığı", 121.

²³¹Bk; Bakara 2/30 ile En'am 6/165

²³²Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 136; Duralı, "Tarihin Dayanılmaz Ağırlığı", 122.

duyulanacağını belirtir. Dolayısıyla o, yalnızca bu kısmı kapsamayan, aynı zamanda çerçevenin dışında yer alan fiziki dünyanın, kültürün ve tarihin penceresinden değerlendirdiğini gösterir. Toplum-kültür tarihinden bu kısmı ayırmak amacıyla bu alana da ‘doğa tarihi’ adını verir.²³³

Var olan sistem bakımından, Laikçilik-Positivistçilik-Nesnelcilik dünya tasavvuru, ideolojisi olan ‘dünya-doğa’nın toplumlaştırılmasına ve kültürelleştirilmesine şiddetle karşı çıkmaktadır. Duralı’ya göre, bu da bir dünya tasavvuru ya da ideoloji olduğuna göre kendisi de açık bir biçimde değerlendirme şeklidir. O halde denilebilir ki, doğanın değerden bağımsız olduğu önermesinin kendisi de bir değerlendirme ifadesidir.²³⁴

Duralı’ya göre tarih:

“Belli bir bireyin yahut toplumun, kendi geçmişinden bulunduğu hâlihazır âna değin kotarabildiği metafizik bir söyleyişle, bilincine varabildiği tüm müktesebat birikim demek olduğu gibi; bu birikimin üstünde düşünerek onda yer alan olayları, süreçler ile var olanları neden-etki bağları çerçevesinde yeniden değerlendirme işini dile getiren istilahtır. ”

Buradan da anlaşılacağı üzere, ikinci anlamı itibariyle ‘tarih’ bir bilimin adıdır.²³⁵ Tarihin, -birinci anlamı bakımından birey ya da toplum biçiminde olması fark etmeksizin tüm insanlar için geçerli olduğunu söyleyen ve yaşanmış örnekleriyle bunu ilk kez akıcı bir üslupla tasvir eden Bodrum’lu *Herodot* (484-425)’tur. Duralı’ya göre o, tarihi sanıldığının aksine vaka olarak keşfeden değildir. Ona göre, Yeniçağ Batı Avrupalı filozoflar ve onların yetiştirdiklerinin yanı sıra, onlardan iki bin küsur yıl önce yaşamış *Herotodos*, bütünüyle tarihten mahrum bir toplumdan bahsedilemeyeceğini gelecek nesle aktarmıştır. Herodotos, tarihi tüm çeşitli yönleri ve toplumları ile incelemiş, buna tarihin

---

²³³Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 137; Duralı, “Tarihin Dayanılmaz Ağırlığı”, 122.

²³⁴Duralı, *Felsefe-Bilim Nedir*, 138; Duralı, *Sorun Nedir*, 278-280; Duralı, “Tarihin Dayanılmaz Ağırlığı”, 123.

²³⁵Duralı, “Tarihin Dayanılmaz Ağırlığı”, 123.

soyut kavram kısmını da ekleyip irdelemiş, böylece tarih sisteminin temelini hazırlamıştır.²³⁶

Duralı'ya göre, gelenek, görenek, örf ve içinde buldukları iklim, coğrafya ve buna bağlı bulunan koşullar göz önüne alındığında farklı toplumlara bağlı bireyler, savaş ile barış dönemlerinin nasıl geçtiği tarihi, tasvirici ve karşılaştırmalı biçimde hikâyeler ile bizlere göstermiştir. Nitekim bazı dillerde²³⁷ tarih hikâye anlamına gelmektedir. Ancak bilim anlamıyla kullanımı bakımından, Yunancada 'Historia', 'araştırma', 'malumat' anlamlarını içermekte ve 'soruşturmak' anlamına gelen 'Historein' mastarının isim halidir. Netice itibariyle, bilimi genel biçimde tarif eden onun aksiyomunu ve sisteminin ilk kez belirleyen Aristoteles, özellikle historianın belli toplum-kültür bağlamında olmuş ve bitmiş olaylar ile kişilerin, neden-etki bağıntısı dikkate alınarak incelenmesi gerektiğini ifade etmiştir.²³⁸

Burada tarih, Herodotos'un anlamlandırdığı kısım bakımından 'vakaların kayda geçirilmesi' biçiminde, Aristoteles'de ise sistematiği felsefede yapılan bilim şeklinde ifade edilmektedir. Bilim yahut zanaat olduğu konusunda tatmin edici bir cevap bulunmamakla birlikte, insan-toplum-kültür âleminin kendini doğrudan ele alan alanlarından, bilim olmaya fazlasıyla en yakın olanı tarihtir. Doğa bilimlerinin aksine, bilim olarak tarih, konusu bağıntısı nedeniyle kendini inşa etme durumunda da olsa, neticede araştırılan konu ve onu araştıran arasında zamansal yönden aralık bulunması, öznel yaklaşımı az da olsa engeller. Zamansal anlamda, aralık genişledikçe öznel yaklaşım oluşma ihtimalinden uzaklaşılır. O halde, bilimin nesnellik yönüne en fazla yakınlaşan tarih alanı, 'tarihöncesi' ya da 'ön tarih' kalıntıları üzerine yapılan çalışmalardır.²³⁹

Duralı'ya göre, medeniyet seviyesine ulaşmış kültürler, eskiden beri tarih bilincine sahiptirler. Şöyle ki, bu seviyeye ulaşmamış kültürlerde geçmişten gelen birikimler yaşanır. Geçmiş ve şimdi arasında dikkate değer bir kırılma yoksa iki zaman arasında bir ayırım yapılamaz. O halde şu çıkarımda bulunmak olasıdır ki, gün yüzüne

---

²³⁶Duralı, "Tarihin Dayanılmaz Ağırlığı", 123.

²³⁷Almancada –Geschichte- ya da Flemenkcede –Geschiedenis- gibi 'tarih', 'hikâye' anlamına gelmektedir.

²³⁸Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 138-139; Duralı, "Tarihin Dayanılmaz Ağırlığı", 123-124.

²³⁹Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 140; Duralı, "Tarihin Dayanılmaz Ağırlığı", 124.

çıkılmış bir tarih bilincinden söz edilememekle beraber, geçmişe dair belli belirsiz bir farkındalıktan bahsedilebilir. Nitekim bu değişik şekillerde olsa da tarih toplumda bir şekilde algılanabilir. Toplumun ve ona bağlı milletin kimliği en açık durumuyla, ona ait birikim üzerine başlanılmış sistematik çalışmalar ve tarih felsefesinin kurulmasıyla ele alınabilir. Bu durumda tarih felsefesi, belli bir toplumun, milletin, kültür ya da medeniyetin kimlik çetelesidir. Nitekim başı çeken bazı felsefileşmiş medeniyetler ve kültürlerin kimlik çeteleleri için çalışmış filozoflar²⁴⁰ bulunmuştur.²⁴¹

Duralı'ya göre, birey ve toplum zemininde insan-oluşu sağlayan, kişiliğini oluşturan insanın bilincinden geçmiş tüm yaşanmış olayların çetelesi demek olan tarih şunları içermektedir:

a)Kişiler ve toplumların bilinçlenerek -öz bilgisine ulaşarak- kimliğini oluşturulması;

b)Özellikle toplumun ortaklaşa hafızasında yer etmiş -gelenek, örf, adet, kıtlık, felaket, afet, iktidar kavgaları, dini-tasavvufi yönler, zaferler, savaşlar, barışlar, aşklar, efsaneler- yaşanmışlıkların oldukları an veya sonrasında dikkate değer bir biçimde ayıklanması ve kayıt altına alınmasıdır.

c)Tarihçiliğin esası olan 'vakanüvislik'²⁴²: Belli bir toplumda, kültürde, medeniyette ya da medeniyetler topluluğunda ortaklaşa bir hafızaya işlenerek yaşanmış bütün olayları gayet incelikli bir biçimde incelenmek, nasıl, neden ve hatta niçin meydana geldiği konusunda olabilecek ihtimallerin irdelenmek, bilimin gerektirdiği nedensellik ile nesnellik ilkeleri uyarınca hikâye ederek veya karşılaştırmalı şekilde açıklanabilir bir durumda örneklemeler sunabilmektir.

---

²⁴⁰ Eskiçağ Ege medeniyetine Herodotos ile Aristoteles; Ortaçağ Hristiyan medeniyetine Aziz Avgustinus ile Akinolu Thomas; İslam medeniyetine Gazali ile İbn Haldun; Yeniçağ Dindışı Batı Avrupa medeniyetine Galileo Galilei ile Isaac Newton; Yeniçağın İtalyan kültürüne Niccola Machiavelli, Fransız kültürüne Voltaire, İngiliz kültürüne William Shakespeare, Thomas Hobbes, John Locke ile David Hume, Alman kültürüne Martin Luther, Immanuel Kant, Johann Wolfgang von Goethe ile Georg Wilhelml Friedrich Hegel; Çağdaş cihanşümul İngiliz Yahudi medeniyetine de Adam Smith, Charles Darwin ile Karl Heinrich Marx bulunmuştur.

²⁴¹Duralı, *Sorun Çağının Anatomisi*, 141; Duralı, "Tarihin Dayanılmaz Ağırlığı", 125.

²⁴²Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 141.

d)Tarih bilimi; netice itibariyle ‘tarih felsefesi’: iki bölüme ayrılır: Tarih biliminin felsefesi ile Tarih metafiziği.²⁴³

Duralı’ya göre, tarihin felsefesini ilk yapan *Aristoteles*’ken Yeniçağda ona adını veren de *Voltaire*’dir.²⁴⁴ *Aristoteles*’te ve *Voltaire*’de tarih biliminin felsefesi, tarih metafiziğinden keskin sınırlarla ayrılmamıştır. Tarihsel bakımdan günümüzde, tarih biliminin felsefesi anlatımı bakımından bilinen çalışma ve inceleme alanında öncelikle *Aristoteles*’e denk gelirse de esasen bu alanın oluşma ve olgunlaşması *Wilhelm Dilthey*’ledir. Metafizik açıdan tarih ele alınacak olursa, onun ilk dikkate alınacak ismi *Giambattista Vico*’dur. Alanın zirvesine genel anlamda *Hegel* ve daha küçük ölçekte *Johann Gottlieb Fichte*’nin çalışmalarıyla ulaşılır. Duralı’ya göre ise asıl öne çıkan filozof *Jose Ortega y Gasset*’tir.²⁴⁵

Netice itibariyle Duralı’ya göre, her insan-toplum-kültür, özünde bulunan tarihi sebebiyle kendine has bir gerçeklik içerisinde bulunur. Özü itibariyle insan-toplum-kültürün biriciklik vasfı taşıması gerçekliğinin ona ait bulunmayan, dıştan bir bakışla değerlendirilme imkânı bulunmaz. Fakat bu durumda aralarında, benzerlik, ortaklık ya da etkileşim²⁴⁶ bulunmadığı anlamına gelmez. Duralı, tarihçiliğin, özellikle de -gerek tarih biliminin felsefesi gerekse tarih metafiziği- tarih felsefeciliğinin insan-tarih-toplum-kültür’lerin özgün gerçekliklerinin de üzerinde ve onları da içine alan evrensel değerler ağının var olup olmadığını sorgulamakta; eğer var ise söz konusu evrensel değerlerin varlığı içerisindeki konum, önem ve ilişkilerinin neler olduğu üzerinde durmaktadır.²⁴⁷

3.4.4. Beşer ve İnsan

‘Beşer’ biyologların ve evrim bilimcilerin Latince ‘*homo sapiens sapiens*’ ismini kullandıkları, bir şeyin bilirliliğinin farkında ve bilincinde olan demektir. Latince ‘*humanus*’ Türkçe olarak da dirimsel ya da biyotik anlamda beşer dünyaya gelir ve sonrasında beşerlikten insanlığa doğru bir geçiş başlar. Duralı, dünyaya gelme süreci ile doğum arasında ki süreci beşerlik olarak ifade etmektedir. Beşer varlıksal açıdan

²⁴³Duralı, “Tarihin Dayanılmaz Ağırlığı”, 125.

²⁴⁴*Philosophie de l’Histoire* eserinde.

²⁴⁵Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 142; Duralı, “Tarihin Dayanılmaz Ağırlığı”, 126.

²⁴⁶Duralı, *Canlı ve Kültür (bio-kültür) Sorunlarını Araştırma Alanı*, 1992, 207-208.

²⁴⁷Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 143; Duralı, “Tarihin Dayanılmaz Ağırlığı”, 126.

biyolojik bir oluşumdur. Bu süreç sonrası beşerin, bir topluma aitliği sonrasında kültürel bir anlam kazanmasına da insan denilmektedir. Beşerin, insan olmaya yaklaştıkça, biyotik canlılığı azalmaya başlar. Biyotik canlılık çerçevesinde topluluklara tür denilir ki dirimsel yönden beşer, tür olarak genetik bütünlüğümüzü ifade eder. İnsan olmaya bağlı olarak varlıksal alanımızda değişiklikler ve insan olarak yeni bir benlik inşası bireylilikle birlikte gerçekleşmeye başlar.²⁴⁸

Duralı'ya göre, yaşamsal faaliyetler aksatılmadan, canlının irdelenmesinde elde edilecek, en temel varlık seviyesi bireyliliktir. Hücreden itibaren, beşere dek her canlı, kendisini meydana getiren alt bireylerden oluşur. Oluşum bakımından bir hücrenin, alt bireylerinden yola çıkarak bütünü açıklanabilir. Fakat bu durumda canlı olan hücrenin, parçalara ayrılması, onun aslında var olan canlılığını yitirmesine neden olur. Söz konusu durum, yaşamsal canlılığı taşıyan beşer için de geçerlidir. Her canlı, kendi yaşam döngüsü içerisinde yapıcı ve işlerlik bakımından bireyliliğinin, değişik zamanlarda farkına varır. Söz konusu durumun ortaya çıkması için, dış etkenlerin canlının bünyesinde haz yahut acı uyandırmasına bağlı olarak, bireyliliğinin idrak etme derecesi belirlenir. Canlılar - bitkiler, hayvanlar- duyuları ortaya çıkartacak bir etkene uğramadıkça duyular üstünde düşünme yeteneğine sahip değildirlir.²⁴⁹

Duralı'ya göre bir canlı kalıtımını iki kaynaktan alır: Birincisi canlı bireyin meydana geldiği ebeveynidir. İkincisi de ebeveynlerinin kaynağı olan ebeveyn zinciri yani soyudur. Yani ataları ve onun öncesi olan geçmişi, canlının varlık şartlarını ve zamanını ifade eder. İnsana ait bir unsur gibi görülse de 'geçmiş' ve 'şimdi' ayırımı tüm canlıları kapsayan bir durumdur. Bu ayırım dikkate alınmadan, canlı için nedensellik bağıntısı kurulamaz. Tüm canlılar için buna beşer de dâhil, ebeveyninden çıkıp var olduğu

---

²⁴⁸Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 241,441; Duralı, Teoman, "Felsefe Söyleşileri- TRT 2" (07 Aralık 2021) (1. Ve 2. Bölüm); Duralı, *Sorun Nedir*, 160; Zeynep Yıldırım, "Ş .Teoman Duralı ve Ali Şeriatî' nin Medeniyet Düşüncesinde İnsan", *Kocaeli İlahiyat Dergisi* 5/2 (25 Aralık 2021), 6-7.

²⁴⁹Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 132; Duralı, *Sorun Nedir*, 161-162; Duralı, "Tarihin Dayanılmaz Ağırlığı", 118-119.

ana kadarki gelişimi onun bireyoluşudur. Belli bir kalıtım çizgisi üzerinden geçmiş soy bağıntısı ile birbirinden türemiş canlıların bireyoluşları, tür oluşlarına dayanır.²⁵⁰

İnsanın canlı olan kısmına beşer denilmektedir. İnsan beşer olması yönüyle cinsi ikilik, erkek-dişi karşıtlığı açısından memeliler kısmında yer almaktadır. Canlılarda karmaşıktan-basite doğru biyolojik yönden yaradılışı gereği içgüdü bulunur. Söz konusu içgüdü seviyesi üst türden, alt türlere geçtikçe azalmaktadır. Genetik açıdan davranışta azalma görülmesi ya da tamamen kapanması, yeni bir öğrenme meydana getirir ki burada zekâ ortaya çıkar. Zekânın ortaya çıkması ile öğrenme gerçekleşir.²⁵¹

İnsana ait unsurlar içerisinde ‘ruh’ onun da belirleyicisi ‘akıl’dır. Ruh Allah’ın beşere kendinden yüklediği anlamdır. Beşer, ruhu sayesinde insanlaşabilir.²⁵² Duralı’ ya göre beşer olmaktan insan olmaya geçişin bir diğer yönü akılla yani yargıyla olmaktadır. Üstün bir yargıya sahip insan toplumu yönetebilecek kapasitede de yer almaktadır. Yargı iki biçimde uygulanır; birincisi, kişisel yönden olurken, ikincisi toplum arasındaki ilişkiyi kapsamaktadır.²⁵³

Canlı bireyliliği açısından, söz gelişi beşerliliğinin üstünde kişinin insan-olma hali bulunur. Varlık alanı iki tabaka olarak düşünülürse, ilk katman da insan, cansız varlıklardan hayvanlara kadar tüm varlık alanını paylaşır. İkinci varlık alanı ise salt ilahi kısımdır. İnsanın söz konusu ayrıcalığı insan olma vasfını taşıyan ruhudur. Bu sebeple insanın ruha sahip olması, ona canlılık haricinde bir kimliklendirme alanı oluşturur ve bu durum ona kişilik kazandırır. Her canlının kendisine has bir genetik yapısı ve buna bağlı olarak çevresel etmenlerle şekillenen, değişebilir özellikleri vardır. İnsan doğal yaratılışı gereği taşıdığı varlığının üzerine, ikinci tabakayı inşa eder. İnşa süreci, insanın kendi kimliklenme çabasında maddi ve manevi yönden öz bilinç kazandırır.²⁵⁴

---

²⁵⁰Duralı, *Sorun Çağının Anatomisi*, 118-119; Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 241-242; Duralı, *Canlılar Sorununa Giriş*, 1987, 105-106; Duralı, *Canlı ve Kültür (bio-kültür) Sorunlarını Araştırma Alanı*, 1992, 136; Duralı, *Sorun Nedir*, 160-161.

²⁵¹Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 18-19.

²⁵²Duralı, *Sorun Nedir*, 75.

²⁵³Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 73.

²⁵⁴Duralı, *Sorun Nedir*, 64-67,163,165; Duralı, *Canlı ve kültür (bio-kültür) sorunlarını araştırma alanı*, 1992, 19; Yıldırım, “Ş .Teoman Duralı ve Ali Şeriatî’ nin Medeniyet Düşüncesinde İnsan”, 6-11.

Bireylilik dirimli²⁵⁵ olması sebebiyle maddiyken, kimlik manevi yapıda düşünme ve bununla birlikte bilme temellidir. Bireylilik ve kimlik bütünleşerek “ben” i daha doğru ifade edilirse “benliği” oluşturur. Kişi kendinde olmayanı tanımlamakla bilgi, kendinde var olanı tanımakla da özbilinç edinir. O halde kişi kendini tanıma ve tanımlama sürecinde ilk maddi varlığından başlar. Daha sonra nefisini geliştirerek ruhunu olgunlaştırır.²⁵⁶

Duralı, bir toplumun kimliğini, “*onun adet ile adabında, sanatında, zanaatında, dilinde, mücadele gücünde, beslenme tutumunda, adalet ile mülkiyet anlayışlarında, eğitiminde, giyim kuşam tarzı ile zevkinde, yürüyüşünde, oturuşunda, üretim ile tüketim tavrı ile alışkanlıklarında(...)*” kendini göstereceği şeklinde ifade etmektedir.²⁵⁷

3.4.5. İletişim Düzeni: Dil

Toplum-kültür ortamı çerçevesinde yetişen insanı nitelendiren vasıfların başında ‘dillenmek’ gelmektedir. Dillenme ile birlikte insanın sezgi algısı zayıflar ve onun yerini ‘kavramlaştırma’ almaktadır. Bu yer değişimi insan ve hayvan arasında ki temel farklılığı ortaya koymaktadır. Söz konusu oluşum canlı doğanın evrim nitelemesinden başka yeni bir yön tayin etmektedir o da ‘kültür tekâmül’üdür.²⁵⁸

Duralı’ya göre kişinin geçmişe dair yaşanmışlıkları dolayısıyla girmiş olduğu muhasebe, felsefi uğraşı olarak değerlendirilir. Bu sebeple o, bunlar metin haline gelmeli ve dille bağ halinde olmalı ancak bu şekilde bir anlamı olur ve bütünleşebilir düşüncesindedir. Ona göre yazı ve dil geçmişle bir bağ olarak kabul görür. Eğer yazı değişim gösterirse dil de değişim gösterir ve sonrasında bağ yeniden kurulmaya çalışılsa da aktarımın hep ikinci ağızdanmış algısı oluşturur. Dolayısıyla Duralı, bu durumun kendine ait olmayan bir kültürü aktarmak gibi olacağını dile getirir. Bir dili anlamak ancak yaşayış olarak o dilin kültürüne, geleneğine sahip olmak ve onlara bağlı olarak

²⁵⁵Doğup yaşayan ve üreyip ölen, yaşamı olan canlı-varlık-.

²⁵⁶Duralı, *Sorun Nedir*, 165-166; Ahmet Dağ, “Şaban Teoman Duralı Düşüncesinde Metafizikten Makinaya Batı Medeniyeti”, *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* 22 (01 Eylül 2016), 7-8.

²⁵⁷Duralı, *Sorun Nedir*, 55.

²⁵⁸Duralı, *Sorun Nedir*, 49.

düşünebilmekle mümkün olur. Duralı, geleneksel dil içerikli kelimeleri kullanmaya ve çalışmalarında yer vermeye özen göstermiştir.²⁵⁹

Duralı, kadını kültürün temeli olarak tanımlar. Bir milletin kültürünün seviyesi, o kültüre mensup kadınlarda aynı düzeyde kültürünü yansıtır. Eğer kültürde bir bozulmuş mevcut ise kadınların o kültürü devam ettirmesi ve aktarması mümkün değildir. Duralı'ya göre kültürün en önemli unsuru anadildir. Duralı Türk toplumunu, dilini önemseme çerçevesinde diğer toplumlara göre yeterli bulmuyor.²⁶⁰

Duralı, her toplumun kendine mahsus bir kültürü ve buna bağlı oluşturduğu bir dili olduğunu ifade etmektedir. İnsanın en önemli yanı akla sahip olmasıdır. Ona göre aklın mahsulü düşünceler, dille ifade edilir. Duralı'ya göre dil hayatın en temel bağlayıcı unsurudur. Dilin kaynağı ise hafızadır. Dilden uzaklaşan kişi aklından da uzaklaşmış olacağı için vasıf olarak yalnızca canlı olarak değerlendirilir. Duralı söz konusu 1928'deki dil ve alfabe devrimini millet olarak bir hafıza kaybına benzetmektedir. Ona göre, her nesil daha da artarak ilerleyen bir hafıza -dil- kaybı mevcuttur.²⁶¹

Duralı'ya göre, kültürün yahut düşünce hayatının olgunluğu ile özgünlüğünü dil yansıtmaktadır. Dilimizde var olan yabancı kelimeler, bir şeyi kendiliğimizden üretmediğimizi, sürekli olarak tükettiğimizi ve bunların üzerinde düşünmediğimizi göstermektedir. Bu bağlamda Duralı, yabancı kelimeleri, kendi dilimiz ile uyumlu hale getirmeden veya dilimizdeki karşılığını aramadan olduğu şekliyle kabul ettiğimizden, felsefe çalışmalarının gelişmediğini belirtmektedir.²⁶²

Duralı'ya göre, tercümede kavram kargaşasının yaşanması da gayet doğaldır. Zira o, düşüncemizi en çok bozanın dil olduğunu ve o olmadan düşünülemediğini belirtir. İnsan duyularını, duyguları ile dillendirdiği ölçüde düşünür. Bilgiyi edinim yoluyla öğrenmek, felsefi olarak düşünme anlamına gelir. Dilin düzeninin bozulması ile düşüncenin de bozulması doğru orantılıdır. Bahsedilen durum itibariyle, mantıklı

---

²⁵⁹Genç, *Sorun çağının anatomisi*, 18-19; Yıldırım, “Ş .Teoman Duralı ve Ali Şeriatî' nin Medeniyet Düşüncesinde İnsan”, 12-13.

²⁶⁰Ali Değirmenci, *Öyle Geçer Ki Zaman*, 117.

²⁶¹Duralı, “Prof. Dr. Teoman Duralı İle Konuşmalar”, 86-87; Kılıç, “Teoman Duralı'nın Dil Anlayışı ve Sözlük Çalışmaları Üzerine Bir Deneme”, 4-5.

²⁶²Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 42,174.

düşünme ortadan kalkar ve düşünceler kapalı bir şekle bürünürler. Duralı, söz konusu durumun kavram karmaşasına sebep olacağı için, kavramların kurumlaşmış bir netlik kazanmış olması gerekliliğine değinir. Ona göre, kurumlaşmış kavramlar ile dil kalıcılık vasfı edinir.²⁶³

Düşünme eylemi, sıralı biçimde önermeler ve kavramlar ile tanıma dayalı olarak ortaya çıkar. Dil yoluyla öğrenmenin ana etkeni kavramlardır. Bu kavramlar arasında netlik ve açıklık çok önemlidir, zira bu durumdan yoksun olan kavramlar unutulmaya meyilli yahut geçicidirler. Duralı, kavramların bir ağırlığının da kalmadığını, belirli bir durumda kullanılan bir kavram için, farklı kullanımların da olduğunu ve kimsenin tam anlamıyla ne anlattığını kendisinin dahi bilmediğini dile getirmektedir.²⁶⁴

Duralı, büyük dillerde kurumsallaşmış kelime ya da sözcüklerin kavramlarda oturmuş olduğunu, örneğin Kur'an'ın kaç yüzyıl geçmesine rağmen hala anlaşılır olduğunu, bunun sebebinin de Arapçanın hala konuşuluyor olmasından kaynaklandığını ve dilde kalıcılığın önemini belirtmektedir. Duralı, tüm dillerde, konuşma dili ile klasik yazı dili arasında farklılık bulunması ve ayırt edici biçimde kullanılmasının gerekliliği üzerinde durmaktadır. Ona göre, kültür seviyesini gösteren ve karşılıklı konuşma aracı olarak kullanılan dil bizim için Türkçedir. O Türkçe için, Cemil Meriç'in tabiri ile "kelimeler namusumuzdur", kimsenin bunu değiştirmeye yetkisi yahut hakkının olmadığını ifade etmektedir.²⁶⁵

Duralı'ya göre de, "Dil bir milletin şerefidir." O, dili kişide aklın dışı yansıyan bir görüntüsü olarak görmektedir. Ona göre, aklını kaybetmiş bir insan en üst varlık sebebinin de kaybetmiş demektir. Duralı, bahsi geçen konudaki düşüncesini derslerini Türkçe işleyerek net bir biçimde tutumunu ortaya koymaktadır.²⁶⁶

Duralı'ya göre, aydın kimse için düşünülenin aksine var olan bir görüş hüküm sürmektedir. Duralı bahsi geçen 'aydınları' okuduklarını içselleştirememiş, Türkçe konuştuğunu zanneden, bilgisi üzerinde hâkimiyet kuran, alışlagelmiş kültür değerlerine

---

²⁶³Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 177.

²⁶⁴Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 45-46.

²⁶⁵Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 46-47-178.

²⁶⁶Duralı, "Prof. Dr. Teoman Duralı İle Konuşmalar", 100.

uzak bir düşman şekline bürünmüş olarak tanımlamaktadır. Aydın olmanın gerektirdiği vasıf ise ona göre hayata dair birikimleri ile okuduklarını kendine ait biçimde, ortak bir alanda toplamaktan geçmektedir. Ona göre, duruma örneklik teşkil eden en önde gelen isim *Albert Einstein*'dir. (1879-1955). O *Kant*(1724-1804), *Schopenhauer*(1788-1860) okumaları yapan ve oluşan birikimler ile teoriler ortaya koyan bir düşündürdür. Einstein'a göre, aydınlığın ve dehânın temelinde sıkı çalışma, disiplin ve dikkat yoğunluğu bulunur. Duralı, köklü yapıtlar ortaya koyma noktasında aslolanın okunulan yapıtlar bakımından doğrudan bir edinim oluşmamış olsa da okuyanı dikkat yoğunluğuna ve ilham almaya iletmesi olarak görmektedir.²⁶⁷

Teoman Duralı, Türkiye açısından bakılacak olursa, genel manada alanlar içerisindeki başarısızlığın temelini disiplinsizliğe bağlamaktadır. Söz konusu durumun düzeltilmesinin eğitim ve öğretimin yeniden gözden geçirilmesiyle mümkün olabileceğini ifade etmektedir. Ona göre, düşünce hürriyeti sorumluluklar ile sınırlandırılmalıdır. Zira o, düşünceyi serbest bırakmanın kişiyi sapkınlığa götüreceğini düşünür. Onun anlatmaya çalıştığı var olan düzenin eleştirilmesi değildir. O, söz konusu eleştiri görevinin, felsefenin alanı olduğunu dile getirmektedir. Duralı, sözü edilen görevin ancak, toplumun felsefi bir görüş algısının bilincinde ve talebinde bulunmasıyla mümkün olacağını savunmaktadır. O, bu kısma en iyi örnek olarak Ahmet Cevdet Paşa'nın(1844-1912) Mecelle'sini göstermektedir. Ona göre, Mecelle söz konusu dönem için mükemmel bir hukuk felsefesi ortaya koymaktadır. Burada anlatmak istediği asıl nokta, bahsi geçen dönem içerisinde toplumun bir talebinin olması ve ona yanıt verecek bir merciinin bulunması durumudur.²⁶⁸

Duralı'nın bu eserinde dikkat çekmek istediği asıl konu, kelimelerin Türkçeleştirmek adı altında dönüştürülüp yabancılaştırılması ve özünün kaybedilmesini sağlayıp İslam'ı tümünden yaşamımızdan uzaklaştırma çalışmasıdır. Duralı, geçmişte olmayan ama o anki şartlarda yeni oluşum göstermiş kelimelerin türetilmesinin

---

²⁶⁷Genç, *Sorun çağının anatomisi*, 175; Ahmet Çapku, "Şaban Teoman Duralı Düşüncesinde Temel Meseleler" (Erişim 30 Kasım 2023), 12.

²⁶⁸Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 176.

gerekliliğini savunmaktadır. Fakat o, kelime türetilirken, bunun var olan kültürden ve dilden kopmadan gerçekleştirilmesi gerektiği üzerinde durmaktadır.²⁶⁹

3.4.6. Tarih Tasavvuru

Canlı, oluşumu öncesi var olan yaşamla bağlantılıdır. Bu bağlantılı olma durumuna ‘tarihli’ adı verilir. Tüm canlılar için iki tür tarihlilik mevcuttur. Bunlardan biri, ‘doğum’ denilen kuvvenin fiil halini almasıyla gerçekleşen oluşumdur. Bu oluşum ‘bireyoluş’ olarak ifade edilir. Birey oluşum temelinde kuvveyi fizik-kimya açısından şekillendiren canlı bireyin biyolojik geçmişinin aktarımı yer alır. Kalıtım faktörlü oluşan fizik-fizyolojik-morfolojik donanım canlı bireyde geçerlilik elde etmesi ise ‘genetik’ tir. Genetik oluşum, canlının iç alanını temsil eder. Genetik, canlının ‘bireyoluş’ ve ‘soyoluş’ olarak adlandırılan geçmiş aktarımının birleşimidir. Canlının bireyoluşunu ‘embriyoloji’, soyoluşunu ise ‘evrim alanı incelemektedir.’²⁷⁰

Duralı’ya göre, ‘ben’ bilincine sahip, o gücü elinde bulunduran beşer, içine doğduğu toplumda bunu fiile dönüştürebildiğinde insan olur. O halde denilebilir ki, ‘ben’ yaşamsal bir birim değil, anlama gücünün bilgisi olup maddi değil manevi alanı kapsar. Söz konusu durum yalnızca bedeni ve yapısını duyumlayabilen beşerden, kendini anlayabilen ve diğerlerinden ayırabilen insana geçiştir. Kendini diğer insanlardan ayırt edebilen²⁷¹ insanın temel varlık birimine ‘ben’ denir. Zaman içerisinde oluşan bu ayırt etme yeteneği ve birikimi, o belirli ‘ben’in ‘tarihi’ dir.’²⁷²

Duralı bir toplumda görenek, adet ve adap oluşumunun ve meydana gelişinin nasıl bir gelişme kastettiğini inceleyen saha olarak ‘tarih’i göstermektedir. Ona göre, canlının araştırılmasında evrim kadar, bireyin yetiştiği toplumunda anlaşılması gereklidir bu da ‘Tarih’ sahasının işidir.²⁷³

---

²⁶⁹Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 48,174-178.

²⁷⁰Duralı, *Sorun Nedir*, 45; Duralı, “Biyolojinin Bilim Teorisi”, 34-35.

²⁷¹Duyumlayarak, hissederek, bilahare anlayarak.

²⁷²Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 132; Duralı, “Tarihin Dayanılmaz Ağırlığı”, 119.

²⁷³Duralı, *Sorun Nedir*, 57; Şerbetçi, “Ş. Teoman Duralı’nın Biyoloji Felsefesi Anlayışı İçerisinde İnsanın İki Boyutu”, 14-16; Duralı, “Evrime İle Tarih”, 1-7.

3.5. Nefsin Faaliyeti

Can kelimesi Duralı'ya göre sorundur. Ruh ya da nefsin Farsçadır. O halde canlı, ruhu ya da nefsi olan anlamına gelmektedir. Söz konusu can, ruh ya da nefis zaman-mekân dolaylarında algılanamaz. Bu kavramlar varoluşsal açıdan kendilerinde yapabilme/yaptırabilme işlevini bulundurlar. Canlıda gerçekleşen bu yaptırımı etken hale getiren, hareket ettirici unsur incelemeye açık değildir. Canlı iki yönlü bir varlıktır; iç ve dış. İnsani bakımdan duyulara açık olan tarafa dış, olmayana ise iç denilmektedir. İnsani olarak algısının idrakına ulaşılabilen kısım dışken, ulaşılabilen üst alan içtir.²⁷⁴

Duralı'ya göre, 'ben' tarih verisi bir var olandır. Tarihi açıdan bir problem, kişinin benliğinde doğrudan etki meydana getirir. Beşeri de meydana getiren, tüm canlılar için de geçerli olan evrim-genetik bilgisi kalıttır. Duralı, kalıtımı şu şekilde açıklar; uzak geçmişten yakına -soyoluş-, yakın geçmişten şimdiye -bireyoluş- arada geçen süreç ve beraberinde getirdiği birikimdir. Görüldüğü üzere, evrimsel-genetik süreçler tarihi zamanları anımsatır. İnsanın olmadığı yerde tarihten bahsedilemez. Bulunulan zamandan önce uzak ile yakın zaman dilimlerinde olup bitmiş süreçlerin incelendiği alan evrim-genetiktir. Evrim-genetik süreçleri, içinde bulunan canlıların katkıları olmadan meydana gelirler. Yalnızca insan, öz katkısı ve müdahalesiyle kendi insan-oluşunu inşa eder.²⁷⁵

Köken itibariyle zihni olan bu insan-olma isteğine 'irade' denilir. Duralı, insanı kendinin bilgisine vakıf olan, yani bilinçli kimse olarak tanımlar. Bilinç sahibi insan, karar verme ve buna bağlı olarak yargılamada bulunur. İslam Felsefesi bakımından kişinin kendi iradesini kullanarak verdiği karara 'irade-i cüziye' denir. Yaradılışı gereği, ebeveyn seçimi, fizyolojik özellikleri gibi iradesi dışında gerçekleşen kararlar da 'irade-i külliye' yani Allah'ın belirlediği durumlardır. Duralı, insandaki hürlüğü dini olarak doğuştan bir zorunluluk barındırmasından dolayı, insanın hürlük üzerinde karar hakkı bulunmadığını belirtir.²⁷⁶

---

²⁷⁴Duralı, *Sorun Nedir*, 43-44.

²⁷⁵Duralı, *Sorun çağının anatomisi*, 133; Duralı, *Canlılar sorununa giriş*, 1987, 105-106; Duralı, "Evrim ile Tarih", 1-7.

²⁷⁶Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 365; Duralı, *Sorun Nedir*, 73.

Duralı'ya göre, kendisini, kendi isteği yani iradesi doğrultusunda inşa eden insan 'bilinç' sahibidir. Bilinçlenen insan ise kişileşir. İrade sahibi olmak, özünde hür olma şartı taşır. Bu sebeple hür olan insanın, hürlüğü fiile geçirmesi ve belirlemesi iradedir. Duralı'ya göre, bu durum kendini ilk düşüncede, sonra eylemde gösterir. Ona göre eylemler, "*insana mahsus hareketlerin, onun düşüncelerinin semeresi olan düşünceler tarafından biçimlenip yönlendirmeleridir.*"²⁷⁷

Duralı, düşüncelerin, en basit olanlarının dahi yaşamın ilerleyen zamanlarında belireceğini belirtir. Tasavvur gücü için, zaman içerisinde kavram birikimine ihtiyaç duyulacağını ve yaşamdaki anıların, kişide bıraktığı izlerin temelde, kaynağını duyu verilerinden alan duyular ve onlardan meydana gelen duygular olduğunu ifade eder. Kişinin dışındaki olayları, doğrudan ya da dolaylı biçimde zihnindeki çerçeveleri, duyu verilerinden ortaya çıkmış izlenimler ile bunların daha da netleşerek genelleşmesi anlamına gelen duyuları oluşturacağını açıkça ortaya koyar.²⁷⁸

Duralı'ya göre, kişi iç âleminde devamlı bir konuşma içerisinde olur. Bu konuşma monologdan ziyade daha çok bir diyalog biçimindedir.²⁷⁹ Diyaloğun bir tarafında Allah, diğer kısımda kişi yer alır. Bahsi geçen diyalog varlıksal alanın en basit kısmından, en karmaşık kısmana kadar Tanrı ile iletişim²⁸⁰ biçiminde yaşam boyu devam eder. Söz konusu iletişim, benlik tarafından nefsi manada gerçekleşirken, nefsi anlamda benliği duygular biçimlendirir. Ona göre Allah'tan gelen iletişim yönü akıldır. Akıl, kişinin devamlı olarak duyguları yönlendirme ve nefsinin sınırlarını belirleme uğraşındadır. Duralı'ya göre acımasız insanlar, aynı zamanda aklını kullanmayan kimselerdir.²⁸¹

3.6. Maneviyat Yaklaşımı

Duralı, görünebilir ve algılanabilir cinsinden gerçekleşmiş olayların dünyasını, gerçeklik olarak ifade etmektedir. Bu görülebilir-duyumlanır, ölçülüp biçilebilir olayların kapladığı yer evrendir. O, Galilei-Descartes-sonrası Yeniçağ maddecilik-mekanikçilik

²⁷⁷Duralı, *Sorun Çağının Anatomisi*, 133; Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 365-366; Duralı, "Tarihin Dayanılmaz Ağırlığı", 120.

²⁷⁸Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 133-134; Duralı, "Tarihin Dayanılmaz Ağırlığı", 120.

²⁷⁹Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 82.

²⁸⁰Duralı, *Canlı ve Kültür (bio-kültür) Sorunlarını Araştırma Alanı*, 1992, 209-212.

²⁸¹Ali Değirmenci, *Öyle Geçer Ki Zaman*, 237.

dünya tasavvuru evrenini, ilksizlikten sonsuzluğa yol alan maddi-mekanik süreçler bütünü olarak ifade etmektedir. Tüm süreçler, genellikle belli bir selef süreçten, kendi yol açtığı halef bir sürece değişip, dönüşmektedir. Tam da burada Georg Friedrich Wilhelm Hegel (1770-1831), söz konusu Yeniçağ tasavvuru ve görüşüne karşı çıkmış, yerine koyulabilecek bir felsefe oluşturma çabasında olmuştur.²⁸²

Orta Çağ'ın klasik dönemlerine dek belirtileri görülebilen, Alman felsefesi, mistiklikten metafiziğe²⁸³ doğru ilerlemiştir. Metafiziğin zirve noktalarında dahi, mistiklik kendini belli etmeyi sürdürmüştür. Duralı'ya göre, metafiziğin temel unsuru akıl, işlenmemiş bir parçadan bütüne doğru ilerleyen bir düşünme geçişi ile ona bağlı olana süreklilik kazandırma ve delillendirme yoluyla düşünceyi özgür bırakmaktadır. Ona göre, mistikte, metafiziğin aksine akıl, farklı seviyeler arasında inişli çıkışlı olarak bulunur, devamlı olarak kendini gösterme uğraşı içerisinde olmaz. Mistik alanda, hakikat alanının bilgisi (irfan) vehbi biçimde görülür ve kabul edilir. Metafizikte ise gerçekliğe ve kısmen de olsa hakikate yönelik bilgiler kesbidir. Duralı'ya göre, mistikliğin metafiziğe yaklaşmasıyla meydana gelen yeni biçime idealizm denilir. İdealist felsefe yöntemi, kurgusal metafizik sistemine yoğunlaşmıştır. Gerçekten olumlu tutumda filozof-bilimadamına, olgusal metafizik kabule yaraşır değildir. Bu kısma delil niteliğinde Immanuel Kant'ın (1724-1804) "Salt Aklın Eleştirisi" nin giriş kısmı gösterilebilir.

*"... Metafiziğin esas gayesi doğrultusunda İdealizmin, nice masum gözükürse gözüksün –aslında hiç de öyle olmamakla birlikte- evvelemirde içimizdeki duygunun bile, duygu malzemesini kendisinden devşirdiği dışımızdaki şeylerin varlığını düpedüz inanç konusu kılması, dışımızdakilerin var olduğunu şüpheyle karşılayanlara da tatmin edici kanıtlarla karşı çıkmaması gerek felsefe gerekse insan akli için bir rezalettir..."*²⁸⁴

Eckhart²⁸⁵ sonrası mistiklikten metafiziğe doğru ilerleyen felsefe, öncelikle Büyük Albert'ten itibaren beliren Alman felsefesinin esası, idealistlik olmuştur.²⁸⁶

²⁸²Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 145; Duralı, *Sorun Nedir*, 245.

²⁸³Geleneğin başta gelen temsilcileri: *Büyük Albert* (*Albertus Magnus*: 1200-1280), *Meister Eckhart von Hocchheim* (1260-1328), *Kues'li Nikolaus (von Kues*: 1401-1464).

²⁸⁴Duralı, *Sorun Çağının Anatomisi*, 146.

²⁸⁵Geleneğin başlıca temsilcileri: *Büyük Albert* (*Albertus Magnus*:1200-1280), *Meister Eckhart von Hochheim*(1260-1328), *Kues'li Nikolaus (von Kues*: 1401-1464).

²⁸⁶Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 146.

Duralı'ya göre, bu mistiğe benzer idealist yönüyle Alman Felsefesi, Fars filozofu Şehabettin Sühreverdi'nin (1154-1191) öncülüğünü ettiği İsrakiye çağrı ile İspanya doğumlu Arap Filozofu Muhiddin İbn Arabi (1165-1240) gibi İslam felsefesinin bir kısmı hariç, Batılı gelenekler arasında tektir ve özgündür. Ona göre, dönemler süresince, mistik-idealist yönünden pek fazla bir şey kaybetmeden Alman metafiziğinin doruğunu "Maneviyatın Fenomolojisi" oluşturmaktadır. Duralı, kitabın başlığıyla dahi Hegel'in, maddecileşip, mekanikleşen Yeniçağ Batı Avrupa medeniyetine meydan okumakta olduğunu belirtmektedir.²⁸⁷

Duralı'ya göre, maneviyat maddenin açıklama yöntemleri içerisinde yer almayan ne varsa, odur. Bu bakımdan maneviyat, olumsuz bir ıstılah görüntüsü çizmektedir. Felsefede hareket edebilen, algılanan nesnelere varolanın esas birimi maddedir. Yirminci yüzyıl başlarına dek söz konusu birim, atom biçiminde öteden beri böyle bilinmiş, sonrasında atomaltı tanecikler onun yerine geçmişlerdir. Duralı, maddeye yönelik nedensellik açıklamalarının alansal bakımdan dar olduğunu, derinlik vermediğini ve uzantısal bir boyuta sahip olmadığını belirtmiştir. O, maneviyatın, başlangıca ya da sona oturmayacağını ortaya koyar. Zira ona göre, geçmişin önde gelen metafizikçileri, varlık öğretisinde maneviyatı, kaldırma düşüncesiyle kullanmışlardır.²⁸⁸

Maneviyatçı idealistlerin nazarında, maddenin açıklama alanında yer almayan her şey maneviyata dâhildir. Buna ek olarak, Gottfried Wilhelm Leibniz'in (1646-1719), 'monad öğretisinde' yaptığı gibi, maddeyi maneviyattan türeterek onun üzerinden açıklamaya çalışmıştır.²⁸⁹ Duralı'ya göre, açıklayıcılık açısından maneviyatı güçlü bir etken haline getiren, görülür-duyulur, ölçülüp-biçilir koşul veya şartlarla sınırlandırılmayıştır. Düşünmenin konusu varlık, onun tümü-tamamı da âlemdir. Hareket zemini buna bağlı oluşturulduğunda, varlığın mutlak surette kapsam olarak belirlenmesiyle, duyulanabilir evren de varlığın kapsam alanına dâhil edilmiş olur. Ancak, duyulur cinsten olmayanlar, yani düşünebildiklerimiz onun kapsamındadır. O halde, düşündüğümüz, düşünebildiğimiz, duyulayıp duyulanabildiğimiz âlemin hakikatindedir. Âlemin hakikati maneviyattır. Maneviyat hakikati de gerçekliği de

---

²⁸⁷Duralı, *Sorun Çağının Anatomisi*, 146-147; Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 282-283.

²⁸⁸Duralı, *Sorun Çağının Anatomisi*, 147.

²⁸⁹Duralı, *Canlılar Sorununa Giriş*, 1987, 35; Duralı, *Aklın Anatomisi*, 22.

kapsar. Netice itibariyle düşünme ya da düşünebilirlik, maneviyatın birincil derecede, hareketi başlatanıdır. Maneviyatın, açıklığını en çok düşünme etkeni belirler. Duyumlanırlık, bu dünyaya has ve yeryüzüne ilişkindir. Lakin Duralı, düşünebilirliğin sonu, sınırının olup olmadığını sorgular ve varsa dahi kestirelemeyeceğini belirtir.²⁹⁰

Düşünmenin çeşitli basamakları vardır ki bunların zirvesi, felsefeye düşünmedir. Aklın söz konusu felsefeye düşünmesi, diyalektikle olur. Duralı, Hegel' in sözü edilen anlatımlarından sonra, metafiziğin yönteminin diyalektik olduğunu ifade etmiştir. Ona göre, maneviyatın düşünme yapısını diyalektiği kapsar ve bunu en net biçimde fikir ile açıkça ortaya koyar. Kant'a göre fikir salt kavramdır. Demek ki fikir bu durumda algıdan bağımsızdır. Kavramın algı ile dolması sonucu düşünce ortaya çıkar. İşlemi yürüten akıl, görünür olayın karşısında etkindir. Söz konusu olay, onu düşünenenden varlıksal bakımdan bağımsız olmakla birlikte, bilinmeye konu olması açısından düşünene bağımlıdır. Hegel'e göre düşünce, düşünce-olmayanı yakalayıp onun üstüne katlanır yani anlam dışında bulunan anlam kazanır.²⁹¹

Varlıksal açıdan görünürde bulunmayan şeyler, düşünce yoluyla zihnimize var olurlar: Din, ahlâk, güzellik gibi. Duralı'ya göre, kişinin dışında yer alan şeylerin varlığına olan inancı, kendi varlığını anlamlandırır ve sağlamlaştırır. Eflatun nazarınca, düşünce bile düşünmenin konusu olabilir ki bilinçlenme bu biçimde meydana gelir. Düşünme işleminin yönlendiricisi akıl olan diyalektik yöntem, bilince konu olan varlıksal alanın, birikimli düşünme biçiminin belirleyicisidir. Diyalektik düşünme tarzı ve tekniği, evrendeki tüm değerlerin, olayların, süreçlerin ve görünürlerin açıklanması ile bilinmesinde anahtar değerindedir. Bir şeyin açıklanması, bilinmesi ya da üzerine düşünülmesi onun varlığının delili niteliğindedir. Görülen şeylere yönelik yapılan kavramlaştırma, düşünme işlemidir. Eflatun'un aksine ve Aristoteles'e benzer biçimde Hegel, kavramın, düşünme aracılığıyla karşılaşılanın varlığından çıkarıldığını; buna karşılık Kant, kavramın karşılaşılandan önce akılca üretildiği, daha sonra zihinde

---

²⁹⁰Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 147-148; Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 476-477.

²⁹¹Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 148; Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 415-416; Şaban Teoman Duralı, *Canlılar Sorununa Giriş: Biyoloji Felsefesiyle İlgili Araştırma*. (İstanbul : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1983), 73.

duyumlananla çakıştırıldığı kanaatindedirler. Duralı, Eflatun'un fikrine yakınlık açısından Hegel ya da Kant'ın kıyaslanamayacağını belirtir.²⁹²

Duralı'ya göre, Eflatun'da 'bilgi', açıkça, şüphe götürmez biçimde varlıktan kaynağını alır. Ondan sonra kimse, bu tutarlılık ve kararlılıkla bahsedilen durumu ortaya koyamamıştır. Eflatun'da varlık düşünülmese de varolandır. Bu inanış olarak değil, âlemin yaratılışı gereği, varlık temel yapıtaşıdır. Duralı'ya göre, varlık, düşüncenin, dşnebilirliğin önünde ve öncesinde olan aynı zamanda dşnebilirliğin şartı ve belirleyicisidir. Descartes'ten itibaren, varlık öncelikli düşünmenin yerini, düşünme öncelikli düşünüş almıştır. Bu yeni düşünme biçimi, duyunun da duygunun da üzerindedir. Aslında görünür olay, dşnlendir. Duyumlanan şey, ancak üzerine düşündüğümde bir anlam kazanır. Duralı'ya göre, anlamı olmayanın değeri olmayacağı için, görünen olaylar, maneviyatın konusu olurlar. Bilmenin işlerliği, temel verisi, düşünmenin gördüğü olaylardır. Netice itibariyle, 'Maneviyatın Fenomolojisi'nin, sorgulayarak incelediği alan düşünmede görünen olaylardır.²⁹³

Duralı, insanın kötülüğü engellemesi veya sınırlandırması hakkında 2 görüş bildirmektedir. Birincisi manevi ya da maddi yönden bakıldığı zaman, eğer ruh manevi temelli değil de, madde etkileşiminden meydana gelen bir gücü ise o halde kötülüğün ögesi madde olmaktadır. Farz edelim ki bu kötülük bir gen ve onu yok etmek varolan durumun nn almayı sağlamaktadır. Bu durum geçerli değil de ruh manevi temelli ise o halde bu insanlığın iyiye yöneltilmesi siyasi düzen sorunu yani onun dayanağı olan eğitimidir. Geçmişte 'eğitim mi yoksa gen mi?' ya da ' yetiştirmek mi, doğa mı?' şeklindeki tartışmalar söz konusu olduğunda genel görüşün, 'eğitim' yahut 'yetiştirmek' olduğuna karar kılmışlardır. Duralı, değiştirilmeyecek insanların olduğundan bahsederken, bu duruma Kur'an'dan "onların kalplerini mhrledik. " rneğini vermektedir. Bu yönde insanların ruh hastası olduğunu, herhangi bir olumsuz durumla karşılaştığında onu durdurabilecek tek şeyin kendi vicdanı olduğunu belirtmektedir. Ona göre, bu muhasebe, çocukluktan gelen bir yöne de sahip olmakla birlikte, düzeltilmez ise insan bunu zaman

²⁹²Gen, *Sorun ağının Anatomisi*, 149; Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 217-218; Duralı, *Canlılar Sorununa Giriş*, 1983, 44-51,73-75.

²⁹³Gen, *Sorun ağının Anatomisi*, 150.

içinde zevk haline de getirebilmektedir. Bu durumu eğitim ile büyük oranda düzeltmek mümkün görünmektedir.²⁹⁴

Duralı'ya göre, eğer ruh manevi temelli ise, madde etkileşimi söz konusu değildir. Durumun içine din dâhil edilmek istenilmiyorsa söz konusu durum için insanı da ruhu da maddileştirmek gerekmektedir. Duralı, günümüzde başta Amerika olmak üzere, onu takip eden sermayeci zihniyetin bunun peşinde olduğuna dikkat çekmektedir. Ruh maddi konuma getirmek, öncelikle eğitim ile ona dair propagandalar ve reklamlar aracılığıyla beyni işlevsiz hale getirme yoluyla yapılmaktadır. Diğer ideolojiler bunu denemiş olsalar da en etkili sermayeci düzen olmaktadır. Son yarım yüzyıl içerisinde, genetik çalışmalar insana dair tek bir tip insan oluşturma çabası içinde yoğun uğraş vermektedirler. O, bu çalışmalarda hala sonuç alınmamış olsa da zaman içerisinde bu durumun akliselim olan bir kimse için de ne kadar ürkütücü bir durum olacağını belirtmektedir. Bu bağlamda Duralı, varolan sistemin bozulacağı ve maddi bir biçimde bir şeye engel olmaya çalışarak oluşturulmuş bu düzenin, can ve ruh dengesini bozabileceği sonuç olarak umutsuz bir sistem oluşturulacağı ihtimali üzerinde durmaktadır.²⁹⁵

Duralı'ya göre, insanoğlunun defalarca kez mevcut sistemin maddileştirmek istedikçe bozulduğuna şahit olduğunu²⁹⁶ ama insanı ve doğayı kafasına göre biçimlendirmekten vazgeçmediğini 21. yy gelişiminin bu yönde olacağını ve bunun etkilerinin görüleceği üzerinde durmaktadır.²⁹⁷

3.7. Değer Anlayışı

Yeni fizikte, zaman ile mekân sınırlarının birleştiği ana geri döndürülemezlikle birlikte, yine de kısmen işaret edilebilir, öyle ki bir defaya mahsus olmayan olaylar, başka bir anlatıyla, tümüyle maddi olmayan yapılar da araştırma konusu olmaktadır. Enerjiyle ilgili atomdan daha küçük atomu da oluşturan madde süreçleri buna örnektir. Herakleitos'un,(MÖ. 535-475) uzun süre önce bilgi verdiği üzere, süreç gerçekliktir.

---

²⁹⁴Genç, *Sorun çağının anatomisi*, 63; Mustafa EREN, “Şaban Teoman Duralı'nın Din Felsefesi”, *Kocaeli İlahiyat Dergisi* 7/2 (Aralık 2023), 17-18.

²⁹⁵Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 64.

²⁹⁶Çin'de ki kopyalanmış buğday, Sibiryada donmaya karşı dayanıklı olduğuna yönelik yeni bir tohum denemesi,-Trofim Dyenisoviç Lisyenko(1898-1976)-, Orta Asya da hasadı artırmak amacıyla Nikita Sergeyeviç Hruşçov (1894-1971) zamanı 1960'da dev sulama tasarısı gibi. .

²⁹⁷Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 65.

Fakat sürece algılandığı biçimde anlam verilemez. Süreç insanın kişisel bakış açısında başlangıçta durdurarak, sonrasında da sınırlandırmak ve doğal olmayan birimlere bağlamak suretiyle ‘zaman’a dönüşür. Zamanı doğal olmayan birimlere bağlamak öznellikten çıkarıp öznel arası genel kabule dayalı bir ‘değer’ haline getirir. Duralı’ya göre, ‘süreç’ doğal bir yapıyken, ‘zaman’ın varlığı insanlığa bağlı bir ‘değer’dir. Zaman içerisinde etraflıca düşünülen olay ve olaylar hakiki değerini elde ederler. Süreç, duyular yoluyla algılanır. Sürecin dışına çıkıp onu değerlendirmekle, duygulanma ve düşünme safhasına adım atılır. Hayatın beşerî tarafı sürecin doğurduğu algılar akışında yer alır. İnsani yön ise duygulanmak, sezmek ve düşünmek kuvvelerini içerisinde taşır. Beşerlik, bunları fiilleştirir.²⁹⁸

Duralı, insanın hem canlı hem de kültür varlığı olarak geçmişin ürünü olduğunu ifade eder. Ona göre, insanın, doğal ve toplumsal kalıtım açısından benzerlik ve farklılıkları söz konusudur. İnsanlar kalıtımı, gelenek ve görenekler aracılığıyla nesiller arasında değer aktarımı olarak devreder. Değer aktarımı, genetik zemine oturtulan ebeveyn temelli bir aktarım ve çevresel faktörlerin etkili olduğu etmenlerin bir araya gelmesi ile oluşmaktadır. O halde denilebilir ki, insana dair şekillendirilmiş her şeyin ürüne dönüştürülmesi değerleri meydana getirmektedir. Bir maddenin işlenerek, ürüne dönüşmesi, öncesinde bir fikir sürecinden geçmesi ile mümkündür. Duralı’ya göre fikirler, inanç tarlasında biter. Anlatılmak istenen, bilincin, zaman-mekân sınırları içerisinde yer alan fizik-kimya kuvvetlerinin doğrudan etkisi ile bileşiminde ilerlemeyen zihin işlemleri, manevi alan içerisinde yer almaktadır. Bu durumda değerler, insanın içinde yaşadığı maddi dünya ve maneviyatı arasında diyalektik²⁹⁹ anlamda karşılıklı bir akıl yürütme bağıntısı sonucu ortaya çıkarlar. Maddi dünya ile manevi âlem, tez ile antitez biçiminde işlerlik gösterir ve sonucunda değerler oluşur.³⁰⁰

Duralı ilk önce değer algısı için gerekli olan şeyin, çağın temel sorunlarından olan değerden yoksun insanı, yeniden gönülle bütünleşen bir varlık haline getirmekten

---

²⁹⁸Duralı, *Felsefe-Bilim Nedir*, 67; Duralı, “Biyoloji Sorunu”, 31; Duralı, “Rastlantı ile Zorunluk Açısından Canlılar Bilimi”, 24-25.

²⁹⁹İlkçağ Çin bilgeliğinin Taosunda Yin-Yang karşıtlığında ya da Eskiçağ Egeli bilge *Herakleitos*’un ‘Savaş’ parçasında bu kavrama örneklik teşkil etmektedir.

³⁰⁰Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 129-130; Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 211,285; Duralı, *Canlılar Sorununa Giriş*, 1983, 48-49; Duralı, “Tarihin Dayanılmaz Ağırlığı”, 117.

geçtiğini belirtir. İnsanın ürettiği ölçüde değer kazanması ve ihtiyaç duyduğunu üretebilmesi bakımından varlık alanı içinde değer algısı tektir. Değer algısı, basit yaşamsal üretimle başlasa da zamanla üst değerlerin oluşmasına dek sürer. Ona göre, Marx'ın değer algısı, tersi yönünde gerçekleşir. Sıralama olarak öncelikle üstyapının değer algısının oluşması gerekir ki ona bağlı olarak altyapı oluşabilsin. Zira maddi üretim, tasarlama ile zihinsel aktivite olarak ilk düşüncede gerçekleşir. Sonrasında var olan madde, tasarı ile üretimdeki iş şeklini alır. Geçmişin üretimine dair değer yargılarını tanımak ve bilmek gerekir ki yeni üretim gereksinimlerine çözüm tasarıları getirilebilsin. Buna yön verecek olan temel kılavuzluk, eğitim ve öğrenimden geçmektedir. Eğitim aile ile öğretim ise okulla aktarılan değer algılarından oluşur. Kültüre ve geleneklere bağlı olarak aile, çocuğa değer algısını eğitim ile verebilir. Diğer yönden öğretim, okullarda topluma yönelik tarihsel deneyimler ile aktarılır ki var olan da görülmeyen de görülebilsin. Okullarda öğrenim, kişiye görülmesi gerekeni görmeyi öğretir.³⁰¹

Felsefede görülmesi gerekenin gösterilme kısmı yöntem bilgisi içerisinde yer alır. Bu yetenek, görülmesi gerekeni görebilmek herkeste bulunmayan, yalnızca o alanda ehil kişilerce taşınabilen değerli bir vasıftır.³⁰²

Duralı, insan yaşamının ağırlık merkezini 'anlam' olarak görür. Karşılaşılan olay ya da varolan her şeyin dış yani şekilsel nitelikleri onun 'öz yapılışını' dolayısıyla değerini belirler. Var olanın yapısıyla karışmış ve iç içe bulunan 'değer', bununla karşılaşana 'anlam' olur. Peki, bu durumda, 'değer' nesnel, 'anlam' sa öznel bir nitelik mi barındırır? Eflatun ve az da olsa Aristoteles' te var olana içkin olan değer, nesnel olarak değerlendirilir. Öznel 'anlam', nesnel, 'değer'le uyuşturulabildiği ölçüde edinilen bilgi doğrudur. Descartes ve Kant'ta söz konusu durum değişmiştir. Karşılaşılan özne, söz konusu nesnenin 'öz'ünü bilemeyeceğinden 'değer'de nesnelliğini kaybeder. Metafizik bakımdan irdelendiğinde, varlık öğretisince değer, karşılaşmanın karşılaştığına yönelik anlam yüklemesidir. Bu anlamın var olması, karşılaşan öznenin akıl yürütme işlemleri ile karşılaşılanın görünür gerçekliğinin uyuşması durumuna bağlıdır. Duralı'ya göre, söz konusu durum Kant'a, onu izleyen yeni metafiziğe, akıl yürütme işlemleri, genel kapsamı itibariyle mantık sınırları içerisinde ilerleme göstermesi sebebiyle, anlamlandırmanın

---

³⁰¹Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 20-21; Duralı, Teoman, "Felsefe Söyleşileri- TRT 2" (07 Aralık 2021).

³⁰²Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 22.

özneler arası genele yayılmış ve kabul görmüş olması gerekir. Yoksa karşılaşılanların değerlendirilmesi noktasında, anlam birliği yürütülemez ve bu da özneler arası konuşma olasılığını ortadan kaldırır. Netice itibariyle, bahsi geçen konunun inceleme ve araştırma kapsamını içinde barındıran Duralı'nın tabiri ile felsefenin 'merkez kurulu', metafiziktir.³⁰³

Duralı, Batı uygarlıkları arasında en fazla tezahür eden etmenin, tarihte felsefe-bilim düşüncesine ek olarak, monoteist dinlerin de, bu uygarlıklarda ortaya çıkıp ilerlemiş olmasıyla ilişkilendirir. İnsanlık böylece emsalsiz bir anlayışla yeni bir düşünüş kazanmıştır. Din yalnızca gizemsel değil, aynı zamanda monoteist yapıyı tayin eder.

Duralı söz konusu düşüncesini şu şekilde ifade eder:

“Dinin dayandığı esâs, imân eden ile edilenin, birbirlerinden tamamıyla farklı oluşlarıdır. İmân edilen, edeni yaratan kudrettir. Yaradan dolayısıyla da imân edilen, kendisine iman etmesini beklediği yaratığını eksiksizce tanır ve bilir; zirâ onu varetmiştir. İmân etmesi beklenen yaratıksa, kendini imâ yoluyla yahut açıkça izhâr eden Yaradanın -kendini izhâr ettiği ölçüde- sezip tanır. Her şeyi ve bu arada beni yaratan- yaratmak: ‘ Yok’tan ‘var etmek’, ‘var kılmak’- mezkûr merci, bana iki yoldan seslenir:

1)Mahremâne, demek ki kişinin, Yaradanı doğrudan doğruya işitmesi: Vicdan

2)Mâşeri olarak, yâni kişinin öteki insanlarla birlikte Yaradanın tebliğini tebellüğ etmesi: Vahiy.”³⁰⁴

Yaratıcı ve yaratılmış olan, birbirinden bambaşka şeyler olması sebebiyle, din, biçimsel mantığın asıl unsuru olan çelişmezliği ihlal etmez. Örneğin, bir kimse aynı zaman içerisinde bedensel ve ruhsal olarak farklı bir mekânda yer edinemez bu sebeple bir varlığın aynı zaman içerisinde hem yaradan hem yaratılan olması mümkün değildir.

305

³⁰³Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 166-167; Duralı, *Aristoteles'te Bilim ve Canlılar Sorunu*, 7-12.

³⁰⁴Duralı, *Felsefe-Bilim Nedir*, 21; Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 120-121.

³⁰⁵Duralı, *Felsefe-Bilim Nedir*, 21; Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 86.

Yaratılmış olanlar kategorisinde bulunan her şey, fizik-kimya açısından hemen hemen aşikâr iken Yaradan'la ilgili olarak bir malumatımız bulunmamaktadır.³⁰⁶ Yaratılmışlar içerisinde, bir tek insanda ruhsal bir yön vardır ki, bu durum bile onu öteki var olanlardan farklı kılamaz. Zira cihandaki mevcudiyetimizin nedeni fizik-kimya süreçlerinin verisi olan bedenimiz iken maneviyatımız ise burada kimlik kazanır. Mevcut olanlar haricinde bir bilgimiz olmamakla birlikte, o halde diyebiliriz ki, asıl olan bedenimiz ve beraberinde tayin edilen ruhsal yaşamımızdır. Bu sebeple dinin gereklilikleri bakımından, ahiret yaşamını yalnızca imân ederek idrak edebiliriz. Söz konusu kavramlar içerisinde şüphe götürmeyecek ayrımlar olduğunu net bir biçimde görebiliriz.³⁰⁷

Duralı bir toplumda üç saç ayağı üzerine oturtulmuş bir düzen sisteminden bahseder bunlar; devlet, din ve dildir. Bahsi geçen devlet üç unsura bağlıdır ki bunlar; hukuk, kadın ve savunmadır. Duralı, kadını bir toplumu ayakta tutan etken olarak görür. Ona göre nesil aktarımı geleneksel biçiminde toplumda kadın aracılığı ile gerçekleşir. Bu bağlamda Yahudilerin iki bin yıl topraksız yaşamış olmalarına rağmen geleneklerini kaybetmemelerini buna bağlar.³⁰⁸

Duralı, Yeniçağ Avrupa Medeniyeti ve sonrasında gelen Çağdaş Küresel Medeniyet düşüncesinde insanın yalnızca madde olarak tanımlanmasına karşı çıkmakta ve maneviyat alanının yok sayıldığını dile getirmektedir.³⁰⁹ Ona göre, Çağdaş Medeniyet anlayışına benimseyenler, Hıristiyanlık ya da diğer dinleri destekleme amacıyla değil, Müslümanlığa karşı oldukları için bunu yaparlar.³¹⁰

Köken itibariyle imân ile bilgi, anlamdaş olsalar da amaç edindikleri yön açısından farklıdırlar. Bilgi de imân gibi, gelenek durumundaki her türlü yaşayışı içinde barındırır ve kaynağını inançtan alır. Ancak imânın aksine bilgi ispat edilebilirdir. Tam da bu sebeple imân, prensip olarak kuşkuya ya da ispata gerek duymayan inanç yahut inançlar dizisidir. Kanıtlanabilirliği umulan -varsayımsal- inancın aksine, iman temelli

³⁰⁶Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 96.

³⁰⁷Duralı, *Felsefe-Bilim Nedir*, 21.

³⁰⁸Duralı, "Prof. Dr. Teoman Duralı İle Konuşmalar", 90.

³⁰⁹Ali Değirmenci, *Öyle Geçer Ki Zaman*, 125.

³¹⁰Ali Değirmenci, *Öyle Geçer Ki Zaman*, 127.

inançlar kişinin kendisi ve çevresini bilmesi sebebiyle mevcuttur. Bu inançlar bilgi aktarma amacı değil, yaşama dair alanlarda kılavuzluk vazifesi ile mükelleftirler. Hakkında herhangi bir bilgiyle ispatta bulunulamayan ve ilimler ile izah edilemeyen ruhsal dünyanın ışığı dindir. Din, akıl ve akıl yürütmekle özünde çelişmez aksine ruhsal -manevi- dünyamızı özümsemek ve yorumlamak için bir araç olarak kullanır. Manevi alanın cismi anlamda bilinmemesi ve esrarlı oluşu bakımından bilimsel konulara mevzu olamaz.³¹¹

İnsan, yaşamsal donanımına ayak uydurması amacıyla inancının temelinde akıl yürütme ve yorumlamayı dâhil ederek nitelik kazandırır. Kendisi ile ilgili belli bir malumatımızın olduğu cisimler objeleşirler. Objeleşmiş cisim, orijinal durumunu kaybeder ve beşerî kullanıma dâhil olur. Demek ki insan, tabiat ve gelenek durumundaki her türlü yaşayış arasında yapı kurmaya ek olarak bir de o yaşayışın cüzü olmuştur. Maddi olan âlemdaki insanın zihinsel süreçlerini kullanarak kendisinde var olan haliyle mücadele etmesi ve orada yer edinmesi olanaklı iken manevi âlemin kendi cinsinden bir tezahür olmaması sebebiyle üzerine konuşmak pek de olası değildir. Düşüncesini doğaötesi alanda ortaya çıkararak insan, onu maddi alanda eyleme geçirir. Az önce anılan düşünceyi eyleme geçirmenin bir sürü yönü olması ve yaratanın dini açıdan bu ayrıcalığı yalnızca insana vermiş olması, onu doğuştan özgür kılmıştır. Ayrıcalığının muhakkak ki bir karşılığı olan insan yaptığı seçimlerin ve hükümlerin sorumluluğunu yaşamı süresince üstlenecektir. Hüküm insanın yalnızca kendi başına yaptığı seçimler değildir. Yaradan'ın insanın belleğine tercihlerinde nasıl tavır alması ve hangi anda olması gerektiğini aşılmasıdır.³¹²

Duralı, Kur'anda insan kavramı geçse de insan hakkı diye bir kavram bulunmadığının altını çizer. Zira ona göre dinde hak değil, yerine getirmekle sorumlu olunan ödevler vardır. Duralı, Kant'ın "yapmakla mükellefsin" ifadesini dinden aldığını, kişinin sorumluluğu gereği bir yükümlülüğünün olduğunu ve karşılığında bir şey beklemeden yerine getirilmesinin gerekliliğini ahlâkın temel kuralı olarak görmektedir.

---

³¹¹ Duralı, *Felsefe-Bilim Nedir*, 22; Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 85.

³¹² Duralı, *Felsefe-Bilim Nedir*, 22.

Ona göre, insan için beklentisiz bir şey yapmanın zorunluluğundan kaynaklı koşula bağlayıcı kavramlar ortaya çıkmıştır.³¹³

Duralı, ahlâkın Tanrı temelli mi yoksa insanların elde ettiği bir kavram mı olduğu sorusunu, dindar insanla, inanmayan insan arasındaki fark üzerinden açıklamaktadır. Duralı'ya göre, din ahlâkın temellerini ve ana ilkelerini tesis eder. Söz konusu düşünceyi, Farabi'nin ilkeler ve unsurlar arasında bağlam oluşturarak ahlâkı ortaya koymasından elde ettiğini ifade eder. Duralı, dinin yol gösterdiğini fakat yolu şekillendirenin insan olduğunu, zira insana verilen akıl ve hürlik ile iradesi gereği doğru olana ulaşabileceğini belirtir. Duralı'ya göre, ahlâk görünümü insanın aklıyla ilerlediği yönde yani vicdanında duyumsanır. Bir davranışta yer alan iyi ve kötü ayrımı insanın doğru olanı seçmedeki ödev sorumluluğunun sonucudur. Duralı için, dinin en mühim açısı ödev ve sorumluluktur.³¹⁴Duralı'ya göre bir kişi ancak ödev ve yükümlülük bilincinin farkında olursa insan olarak gerçek kişiliğine kavuşur. Ona göre, bu ödev bilinci ebeveyn olmakla birlikte kişide oluşur. Duralı söz konusu bilincin felsefe, müzik ya da diğer alanlar içinde geçerli olduğunu ifade eder.³¹⁵

Yaşam süresi içinde doğru olana, dini bir inanış olsun ya da olmasın vicdân ve kutsal metinler aracılığı ile erişilir. Netice bakımından uyarıcıyı ciddiye almak ya da almamak kişiye kalmıştır zira tercih eden mesuliyetini alır. Söz konusu uyarıcı, inanan kişinin yaşamı boyunca devam eden aralıksız bir gözlemdir. Kişinin kendisinin koyduğu kurallar da mesuliyet ve yükümlülük içerir. İnsani düzende görünürde olan hareket ve tavırlar göz önünde tutulur sonrasında muhakeme edilir. İçten geçen düşünceler ise görünürde kapalı olması sebebi ile onları görünür hale getirmek kişinin talebi doğrultusunda gerçekleşir. İnsan bir dine inanma yargısına vararak aslında görünürde olmayan saklı olan 'ben'i açığa çıkarttığını düşünür, hakikatte ise hep zahiren orda olduğunu onaylar. Duralı gizli olan bu yönün: "*Hiçbir yanını, yönünü, boyutunu; kısaca hakkında bir şey bilmediğim; algularım bir yana, hayâl ile idrâk gücümün, aklımın,*

³¹³Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 270,377-379.

³¹⁴Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 90,270; Şaban Teoman Duralı, "Ödev Esâsli Ahlâk: Başkaldıran İnsan", *Kutadgubilig: Felsefe - Bilim Araştırmaları* 1 (2002), 29-70.

³¹⁵Ali Değirmenci, *Öyle Geçer Ki Zaman*, 486.

havsalamın dahî asla kavrayamayacakları vasıf olan ezeli ile ebedî, sonsuz, sınırsız ve yoktan varedebilen Kudrete...” şeklinde açıklanabilir olduğunu söyler.³¹⁶

Saklı olan ‘ben’ ile diyalog kurulur gibi bir konuşma gerçekleşmesi sebebiyle karşıda biri varmış izlenimi verir. Oradaki kişilik insani olan tüm sıfatlardan üstündür. Tüm ân, durum ve yerde iç içe ve haldeştir. Konuşma esnasında iki ayrı kişilik iken, diyalog olmadığında hemhal durumundadır. Bu bütünleşme ister gönülden karşılıklı dostça bir sohbet şeklinde olsun ister olmasın doğrudan bir ilişki, bir bağıdır. Buna bağlı olarak dış dünyamızda gerçekleşen olayların, durumların var olduğu biçimde sürüp gitmesi dahi, bunları devam ettiren üst bir gücün varlığını hissettirir. Yunus Emre’nin de dediği gibi kişinin öz varlığı bir tek özden oluşmaz buna bağlı olarak üst bir güç ile söyleşmenin karşılıklı bir etkileşim şeklinde olması, bunu anlamaya yönelik kutsal bir metin ve onu insanlığa aktarmakla görevli bir haberci tarafından kavratılması sayesinde olur.³¹⁷

Söylenilen bu güç, yaşamın içerisindeki yönü tayin etmede yardımcı olur. İçte ya da dışta doğru gerçekleşen davranışlarda içtenlikle yardım alınabilir nihai tek güçtür. Bu yardım, doğrudan kişi ile olabileceği gibi inananlarca ortak olan içten bir bildiri yahut davet de olabilir. Kişinin kendi ile olan bağı fitri olarak mevcut değildir. Ancak yaşamı içinde süre gelen olayların ayıklanması ile hazır hale gelir. Denebilir ki ahlâki duyuş bu durumda fitri değildir. Zira öyle olmuş olsaydı bilinçsizce gerçekleşen davranış biçimi olacağı için kişinin varlığının yapısına karışmış, hali hazırda mevcut bulunan iyi ve güzel niteliklerinin bir manası olmazdı. Fıtri olarak nasıl ki belleğimiz belli etkinlikleri kapasitesinde barındırıyor ise ahlâklı olma niteliğini de bir arada taşımaktadır. Konu ile ilgili doğru düşünme ve ahlâklı olma arasında paralellik olduğunu düşünen düşünürlerin (Sokrates-Eflatun) haklılık payı vardır. Mevcudiyeti itibariyle kişinin kusursuz olması olanaksızdır. Kişi davranışlarında kusursuzluk idrakine ancak amacı gereği en son makamda en yetkin gücü hissetmekle ulaşır. Ahlâklılık algılanışı, kusursuzluk düşüncesi ve son olarak da nihai varlığı içgüdüsel bir biçimde kavrama bir bütündür. Yalnızca ahlâklılık anlayışı üzerine düşünenler eksik bir kavrayış içindedir.³¹⁸

---

³¹⁶Duralı, *Felsefe-Bilim Nedir*, 23.

³¹⁷Duralı, *Felsefe-Bilim Nedir*, 23.

³¹⁸Duralı, *Felsefe-Bilim Nedir*, 23-24; Duralı, *Aristoteles’te Bilim ve Canlılar Sorunu*, 7-12.

Dine yönelik bildirme ve davet ilk önce Kur'an'ın rehberliği ile başlar. Kişinin kendisi dışında var olan durumlar onu bilgiye yönlendirirken, ahlâk algılayışının ortaya çıkışı olan duyunç ve toplumun görüşünü anlatan geleneğin temelini oluşturan din duyusu, İlahi tebliğe dayanır. Tabiatı bilim ile ahlâkı da din eğitiminden alırız. Doğayı bize öğreten bilim öğrenimiyken, ahlâk duyusumu uyandıran da din öğrenimidir. İnsanın en üst varlık mertebesine ulaşabilmesi bunların bir arada uyum içinde olması ile doğrudan etkilidir. Sıhhatli kâmil insan, iyi ve güzeli muhakeme edebilir, tabiat ile din bağıntısını hayatına aktarır ve bu sayede içgüdüsel bir sanat anlayışı oluşturur.³¹⁹

Teoman Duralı meseleye ilişkin şunları dile getirmiştir:

*‘İnsan yaratıcılığının tüm tezahürlerine ise, sanat diyoruz. ‘Dini ilhâm’, demek ki ‘Vahiy’ esâsından hareket edip ahlâk ile sanatı kuşatarak doğanın incelenmesi demek olan bilime uzanan kesintisiz ve düzenli düşünme –araştırma etkinliği, spekulativ-olmayan metafizik temelli felsefedir. Şu halde felsefe, gidimli düşünmenin en geniş ve üstün ‘mimarî’ yapılanışıdır.’*³²⁰

Ahlâk, kişinin görünürdeki içten, niyet ve davranışlarının detaylıca değerlendirilip geneli kapsayıcı kurallar belirlenmesi işidir.³²¹ Duralı' ya göre, Türklerin yüzlerce yıl öncesinden oluşturduğu bir devlet şuuru bulunur. Ona göre İslam, Türkün astarı biçimindedir. Duralı'nın düşüncesinde İslamdan Türklük çıkarıldığında Türklük de kalmaz. Duralı dini, su ve ekmek kadar gerekli toplumsal bir ihtiyaç olarak görmektedir.³²²

Duralı'ya göre, insan topluluklarını bir arada yaşatma gücü ve yeteneğine sahip olan temel faktör değerler ve inançlardır. İnançların, dolayısıyla değerlerin küçük bir bölümü diğerlerini doğuran bir anne konumundadır. Onlar, kaynağını başka inançlardan almadıkları gibi, Duralı'nın tabiri ile ‘inanç doğurur’lar yani kaynağın kendisidirler. Bu kaynak inançlardan doğmuş olanların, maddi zemin, zaman ve mekân kapsamında geçer oldukları görülür. Bahsedilen inançlar, gündelik yaşamda bilgi durumuna gelir. Ona göre,

³¹⁹Duralı, *Felsefe-Bilim Nedir*, 24.

³²⁰Duralı, *Felsefe-Bilim Nedir*, 24; Duralı, *Canlılar Sorununa Giriş*, 1983, 56-58.

³²¹Duralı, *Felsefe-Bilim Nedir*, 71.

³²²Ali Değirmenci, *Öyle Geçer Ki Zaman*, 107.

geçerliliği konusunda soru unsuru olmayan, sonraki inançları oluşturan konumda bulunan, üstün ve şüphe götürmeyen yaptırım gücü yüksek inanca ‘iman’ denilir.³²³

Duralı, inançların duyu ve duygu kaynaklı olduklarını, topluma gelenek ve göreneklerle benimsetildiğini ifade etmektedir. Duyu ve duyguları anlaşılır hale getirip, bir düzen içine koyan akıldır. İnançlar düşünce ürünü olduklarından, felsefileşmedikçe duygular ile paralel biçimde yol almaktadırlar. Ona göre, en önemli inanç kaynağımız olan aitlik duygusu, insana nereye, hangi millete veya aileye mensup olduğu konusunda bir sahipleniş vermektedir. Aitlik insanın, ruh ve beden sağlığı için de önemli bir etkidir. Duralı’ya göre, aidiyetin bulunmadığı kişi, boşlukta sallanan bir yaprak gibi korku içerisinde, kendisine yapılan etkiye teslim olmuş durumda savrulmaktadır.³²⁴ O, kişinin aidiyet duygusuyla beraber saygı duymak, utanmak gibi kavramlara sınır koyduğunu yahut kötü davranışlardan kaçındığını ifade etmektedir. Bu durum ona göre, kişinin kendisine karşı ya da varlık alanını idrak edemediği üst bir denetim merciden kaynaklı güce karşı, kötü davranışlarından kaçınmaktadır.³²⁵

Düşüncelerin aslı esası nedir ve bize nereden gelir? Algılar akışında yol alırken elde ettiğimiz unsurların başkalaşmış hâlleri midir; doğuştan bilincimizde hazır bulduğumuz değerler midir; yoksa İlahî tebliğle, bize bildirilenlerin, bizde zâten varolan yaşam temelli, yânî anlama, kavrama, dile getirme gibi, yetenekler yoluyla işlerlik kazandırılması mıdır? Eğer birinci olumlanırsa, ‘Pozitivistci-İndirgemeci, ikincisi olumlanırsa, ‘İdealist-Akılcı’ olunur. Üçüncüsüne olumlu yanıt verilirse ‘Tümcü’ türden olur. Son olarak verdiğimiz cevap algılarımıza açık olan ‘dünya’ ile kapalı bulunan ‘âlemi’ tümüyle kapsar. Duyu, duygu, düşünme ile sezmede tamlık oluşur. Netice itibariyle kişinin öz varlığı ile varlığı olmayan ve ruh ile beden arasında geçerli sayılan koşulsuzluğu bertaraf eder.³²⁶

İnsanın birbiri ile ilintili yapısı, üç ayrı kısımda ele alınacak olursa: İlki beşer olması nedeniyle diğer canlı türleri ile fizyolojik işleyişleri benzerdir. Bu açıdan doğa

---

³²³Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 130; Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 85; Duralı, “Tarihin Dayanılmaz Ağırlığı”, 118.

³²⁴Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 66.

³²⁵Genç, *Sorun Çağının Anatomisi*, 67.

³²⁶Duralı, *Felsefe-Bilim Nedir*, 68.

biliminin parçası olan insan ikinci olarak duyu, algı ve sezgisel anlamda birbirine bağıntılıdır. Üç, sezgiler duygu ve düşünceler ile algılara ve aynı zamanda duyulara bağılıyken, diğer bir yönden de fiziki âlemin üzerinde bir kaynağa yönelim içindedir. Netice itibariyle bu üç durumun birbiri ile bağıntısı hakikattir. Bunları oluşturan olgu ve olaylar bütününe gerçeklik denir.³²⁷ Felsefede gerçekliğe kalıcılık sağlamaya çalışan olayların, olgulara nitelik kazandırma uğraşı denel ile teorik bilimin, olgular bakımından doğüstü evren ise metafiziğin alanıdır.³²⁸

Yeniçağ üst tabakasında Descartes'ten sonra akılla Allah'a giden yol kapatılır. Ulaşılabilir en üst seviye olarak akıl esas alınıp, beslendiği Tanrısal alan yok sayılır. Duralı'ya göre, kendi varlık sebebiyle işleyen akıl esas alınan Sekülerleşme sistemi, gerçekte yaşamın dinin haricinde bir tanımlamasıdır. Duralı akıllı, Tanrı ile insan arasında bir durak şeklinde ifade etmektedir. Ona göre, Allah'ın insanlara aktarmak istediği bilgiler direkt olarak verilseydi, insanlar bunu kaldıramazdı. Söz konusu durumu bir elektrik üretim merkezine benzetir. Nasıl ki evlere yönlendirilen elektriğin aktarımını sağlayan güç indirme merkezleri varsa, akıl da Tanrısal bilginin insanlara aktarılmasında peygamberleri merkez olarak kullanır. Duralı'ya göre aklın insanlara aktardığı Tanrısal bilgiye "vicdan" denmektedir.³²⁹

Varlıksal bütünlük, İslam düşüncesinde düzenleme ya da anlamlandırma işlemidir. Bu anlamlandırma işlemi belli bir amaç üzerinde ilerleyen bir sistemin ya da düzenin oturtulmasıdır. Bir olay ya da durum karşısında varolanı tüm esasları çerçevesinde anlamlandırmak ve hakkında bilinçlenmek demektir. Söz konusu anlamlandırma manevi-ruhi âlemi de içerisine dâhil eder. Varlık alanını düzenleyen, sistemleştiren, onda ki bilgilere ve anlamlarına vakıf olan Allah'tır. Allah varlıksal tamlık sebebiyle 'Âlim', onun tarafından anlamlandırılan varlık bütünlüğü ise 'Âlem'³³⁰ dir. Varlıksal bütünlüğü öğrenme ve anlamlandırma uğraşında olan ise 'Âlim' dir. İnsanın

---

³²⁷Duralı, *Felsefe-Bilim Nedir*, 68.

³²⁸Duralı, *Felsefe-Bilim Nedir*, 69.

³²⁹Ali Değirmenci, *Öyle Geçer Ki Zaman*, 236-237; Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 82-83, 120-121, 375.

³³⁰Duralı, *Sorun Nedir*, 191-192.

yaşamının amacı, yaradılışı ölçüsünde varlıksal alanını anlamlandırma ve düşündürmektir. Varlık bütünlüğünde insanın esas gayesi adaletin gerçekleşmesidir.³³¹

Duralı'ya göre, din kaynağı itibarıyla Tanrısal olsun ya da olmasın manevi bir unsurdur. Ona göre Müslümanlığın temel dayanağı, diğer dinler gibi temelinde maneviyatı barındırmasıdır. "İslamcılık" kelimesini "..cılık" eki sebebiyle anlamsız gören Duralı, söz konusu görüşünü bu ekin Türkçe 'de toplumculuk, sermayecilik gibi ideolojileri ifade etmekte kullanılmasına bağlar. Ona göre bu ek İslam'a insani anlamda bir dünyevilik kazandırır ki bu da İslam'ın kendisini bozar. Bozuluşun sebebi, dünyaya dair haksızlık gibi kavramların İslam'a tahsis edilmesi sonucunda, din olma vasfını kaybetmesi durumudur.³³² Duralı'ya göre din, insanüstü varlık tabakasının oluşumuyken, felsefe insan temellidir. Eğer kişi, dini ideolojiye malzeme yaparsa, o halde din üst varlık alanından çıkar ve insan temelli bir oluşum haline gelir. Örneğin, adaletsizlik insana mahsus bir kavramdır ancak tüm dinler adalet kavramı üzerine kuruludur.³³³

Duralı, dinin vasfı gereği dünyaya dair işlerden ayrı düşünülmesi gerektiğini, savunur. O, Allah'ın insanların ideolojik tartışmalarına mevzu olamayacağını ve bu sebeple dini siyasete karıştırarak, toplumu idare etme görevi yüklenmemesi gerektiğini ifade eder. Duralı, dindar bir insan olarak siyaset yapmak ile dini siyasete malzeme yapmak arasındaki ayrımı açık bir biçimde belirtmektedir.³³⁴

Duralı, İslam Felsefesi yöneliminin bir Müslüman olarak bilinmesinin gerekliliği ve ihtiyacı üzerinde durmaktadır. Duralı felsefe bölümünde hocası Nihat Keklik'in ilk öğrencilerindedir. Duralı, Keklik'in Batıya yönelimin olduğu o dönemde, felsefe kürsüsü kurulmasındaki tavır ve yaklaşımlarından etkilenmiş ve desteklemiştir. İslam Felsefesi öğreniminin ustalığını temelini Nihat Keklik'ten, Muhammed Hamidullah'tan, tasavvuf alanlarında ise Ahmet Yüksel Özemre'den ve Muhammed Nakib El-Attas'dan aldığı eğitime bağlamaktadır.³³⁵

---

³³¹Duralı, *Sorun Nedir*, 65.

³³²Ali Değirmenci, *Öyle Geçer Ki Zaman*, 454.

³³³Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 200-201,230,298; Duralı, *Sorun Nedir*, 65.

³³⁴Ali Değirmenci, *Öyle Geçer Ki Zaman*, 455; Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 205.

³³⁵Ali Değirmenci, *Öyle Geçer Ki Zaman*, 461-462.

Duralı, felsefe-bilimin bilmekle, dinin ise inanmakla ilgili olduğunu herhangi bir konuda kanıtlama beklenemeyeceğini ifade eder. Bu anlamda felsefe, din ve ahlâk ayrımını Gazali ve Kant'ta benzer biçimde gördüğünü belirtir.³³⁶ Kant'ın inanç sahibi olduğuna açık bir şekilde inanan Duralı, yaşadığı çağın gereği olarak inancını gizlediğini düşünür. Ona göre Lenin de "rastlantı ve zorunluluk"³³⁷ ilkesi gereğince tanrısal bir inanca sahiptir. Duralı Gazali ve Lenin'in amaçladıkları ortak yönün sağlıklı ve diri bir toplum oluşturma olduğunu dile getirmektedir.³³⁸

Duralı'ya göre insan demek kültür demektir. İnsanın olduğu yerde toplum ve kültür de bulunur. İnsan, toplum dışında tasavvur edilemez. Duralı'ya göre insan canlı bir var olandır fakat canlıdan bir türe bağlılığı bulunmaması sebebiyle ayrılır. Ona göre, insan, toplumun bir parçası olarak dünyaya gelir, türünün değil. Dünyanın herhangi bir yerinde ve zamanında dahi olsa bir toplumdaki bahsediliyorsa, kültürden gerçekliğinden de söz edilebilir. Duralı'ya göre insan, toplum ve kültür kavramları birbirleriyle bağlantılıdır ve ayrı düşünülemezler.³³⁹

Duralı, birey olarak doğan insanın toplum olmadan varlığını devam ettiremeyeceğini düşünür. Ona göre, insanın kesinlikle kendi dışında koruyucu, bir insana ihtiyacı vardır. Bu aile faktörü düşünüldüğünde çocuk açısından koruyucu görev ilk olarak anneye yüklenir. Canlılar âleminde, insan dışındakiler doğdukları andan itibaren karşılaşılan tehlikeye karşı karşılık verebilecek ya da kaçacak yetiye sahiptirler.³⁴⁰

Canlının gelişme ve dönüşme sürecine biyoloji dalında evrim denilmektedir. Evrim bilimcilere göre bir anlamı olmasa da, Duralı için türlerin basitten-karmaşığa doğru sıralanması önemlidir. Önemli olmasının sebebi, İslam Felsefe-bilimine göre evrime olgunlaşma süreci anlamında 'tekâmül' denilmesidir.³⁴¹ Bu sürecin en üst seviyesinde insan yer alır. İslam'daki felsefe-bilimde bitkiden-insana geçişlilik yani basamaklaşma

---

³³⁶Ali Değirmenci, *Öyle Geçer Ki Zaman*, 463; Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 120; Duralı, *Aklın Anatomisi*, 63; Duralı, "Felsefe-Bilim Geleneğimizin Nirengi Noktası Ebûhâmit Gazâlî", 29-30.

³³⁷Duralı, "Rastlantı ile Zorunluk Açısından Canlılar Bilimi", 2-23.

³³⁸Ali Değirmenci, *Öyle Geçer Ki Zaman*, 464; Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 88-89,280; Duralı, *Canlılar Sorununa Giriş*, 1983, 124-127.

³³⁹Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 17-18.

³⁴⁰Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 18,242-243; Çapku, "Şaban Teoman Duralı Düşüncesinde Temel Meseleler", 12-13.

³⁴¹Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 84.

vardır. 19. yy sonrası evrim bilimi söz konusu geçişi kabul etmez. Onlara göre başarı-başarısızlık yalnızca türün ayakta kalmasıyla mümkündür. İnsanın canlı olan kısmına beşer denilmektedir. İnsan beşer olması yönüyle cinsi ikilik, erkek-dişi karşıtlığı açısından memeliler kısmında yer almaktadır. Canlılarda karmaşıktan-basite doğru biyolojik yönden yaradılışı gereği içgüdü bulunur. Söz konusu içgüdü seviyesi üst türden, alt türlere geçtikçe azalmaktadır. Genetik açıdan davranışta azalma görülmesi ya da tamamen kapanması, yeni bir öğrenme meydana getirir ki burada zekâ ortaya çıkar. Zekânın ortaya çıkması ile öğrenme gerçekleşir.³⁴²

Duralı'ya göre tüm canlılarda duyarlılık, kendi türünde varlık yapısına karışmış olarak mevcuttur. Türlerde yer alan aile temelli aktarıma kalıtım denilmektedir. Biyolojide kalıtım, genetik alanının içerisinde yer almaktadır. Kalıtsal aktarımla canlı, kendinde var olan yeti sayesinde yaşamını sürdürür. Duralı'ya göre canlılığın bulunduğu yeryüzü kendine mahsus bir konumda yer almaktadır. Yeryüzünün canlılığın oluşmasında yardımcı kaynaklara ihtiyacı vardır ki bunlar; güneş, ay gibi faktörlerdir.³⁴³

Duralı'ya göre, dini yönden varlık yalnızca evrenden meydana gelmez. Evreni de kapsayan daha geniş bir oluşum ifadesi vardır ki oda âlemdir. İslam da görünen, duyumlanan ve ölçülen tüm varlık alanı ruhu içermektedir. Ruhun evrenin ötesinde bir oluşum olması sebebiyle, dini yönden evren fiziki alana mahsus bir tanımlama olarak görülür.³⁴⁴

Duralı'ya göre yalnızca insanda merak duygusundan kaynaklanan bir hayranlık bulunur. İnsanın bir duruma yönelimi merak ve hayranlık duyguları ile gerçekleşir. Felsefe-bilim ve din açısından da muazzam unsurların kavranışıyla hayranlık meydana gelir. Einstein'da söz konusu durum için kendisinde hayranlık uyandıran şeyin evrenin sonsuzluğu değil de insanın onu kavrayabilmesi olduğunu belirtir.³⁴⁵

---

³⁴²Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 18-19; Duralı, *Canlılar sorununa giriş*, 1983, 83-87; Duralı, *Sorun Nedir*, 162; Soysal, "Teoman Duralı'nın Darvinci Evrim ve Darwinizm Eleştirisi", 9-13.

³⁴³Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 20-22.

³⁴⁴Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 25.

³⁴⁵Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 28-29,88.

Duralı, dinin en önemli unsurunu zorunluluk olarak ifade eder. Ona göre, bir kişinin kalbi anlamda dindarlığı, zorunluluğu kabul edip etmemesine bağlıdır. Zorunluluğun, fiziği bir temeli bulunmaz, o yalnızca manevi bir kaynağa dayanır. Bu sebeple, kişi zorunluluğu kabullenişini dile getirmese de dindar kabul edilir. Söz konusu zorunluluk kavramı inanan kişi için dindarlık, inanmayan içinse tesadüftür. Duralı' ya göre, her ikisi de bilgi kuramı açısından aynı yerdedir.³⁴⁶

Duralı'ya göre, insan hariç canlıların tamamında içkin biçimde, biyolojik bir içgüdü bulunmaktadır. Canlılarda kalıtımsal olarak mevcut bulunan zorunluluk onları bir davranışı yapmaya ya da yapmamaya itmektedir. İnsanda yer alan seçme davranışı irade temelli olup canlılık unsuru olarak bulunmamaktadır. Bir davranışa karşı alınan kararları etki açısı eğitim ve ebeveyn temelli öğrenimdir. Söz konusu eğitim, terbiye ve öğretim insanın bir kültür varlığı olduğunu gösterir ve karar alma noktasındaki temel etken insana verilmiş olan ahlâktır. İnsanı davranışları bakımından yönlendiren ahlâk çevresel etkenlerle birlikte hukuksal bir oluşum sergiler. Duralı' ya göre bu oluşum insan temellidir. Canlılarda meydan geliş süreci, kendisi dışında üst bir otorite tarafından gerçekleştirilir. İnsanların kendi istekleri doğrultusunda irade temelli niyet yönelimleri biyolojik ya da bilimsel değildir. Duralı, yönelimin ne olduğunun bilinmediğini inanç boyutuyla değerlendirilse Allah'ın emirleri şeklinde bakılabileceğini belirtir. Toplum insanda niyetleri ve inançları belirlemede etkendir fakat insanın bu etkenler çerçevesinde belirlenen ilkeleri seçme zorunluluğu bulunmaz. Duralı bahsi geçen zorunluluğu, insanın özü itibarıyla iradesi gereği hür olmasına bağlar.³⁴⁷

Doğal, yaşamsal ve toplumsal düzenden ayrışan insan, karşılaştığı olaylar karşısında seçim yapar. Kalıtımsal yön dışarda bırakılarak seçim yapma durumuna 'irade', iradenin kendini açığa çıkarma durumuna 'hürlük' denilir. Hürlüğün, insan üzerinde davranış ve hareket yönlü yaşamsal ölçüdeki ortaya çıkışı 'serbestlik'tir. Hürlüğün kaynağı ve yöneticisi 'akıl'ken, serbestliğin yönlendiricisi 'aklıselim'dir. Hürlük iyi-kötü arasında doğru tercihte bulunma halidir. İnsanın kalıtsal olmayan manevi

---

³⁴⁶Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 29.

³⁴⁷Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 41; Duralı, Teoman, "Felsefe Söyleşileri- TRT 2" (07 Aralık 2021) (7. Bölüm); Çaylı - Tülüce, "Modern Batı Düşüncesi Bağlamında Ş. Teoman Duralı'nın İnsan Tasavvuru Anlayışına Eleştirel Bir Bakış", 8-20.

alanının yer aldığı yere ‘gönül’ ya da ‘kalp’ denir. Aklın insanda gönülle olan seslenişine ‘vicdan’ denilir.³⁴⁸

Duralı, insanın inanç sınırları içerisinde yaşamasını hayat olarak tanımlar. Ona göre hayat yalnızca insana has bir kavramdır. Canlılık açısından yaşam, insan hayatı için alt bir zemin gibi düşünülebilir. Duralı akıl unsuru olan düşüncenin de insana has olduğunu ifade etmektedir. Ona göre, insan, aklını ve iradesini kullanarak seçtiği davranışın hesabını ilk önce kendisine daha sonra topluma açıklar ve söz konusu hukukun temeli olan hak ve ödevler burada ortaya çıkmaktadır.³⁴⁹

Duralı’ ya göre, ilahi-dini yönlü bir evrensellik düşüncesinin temelini din olduğu görülmektedir. Din, temelde manevi yönlü bir hareket olmakla birlikte, maddi olayları, gelişmeleri dengede tutma yönelimi göstermektedir. Bu yön, kaynak bakımından iki alana hitap etmektedir: Ahlâk ve estetik.³⁵⁰ Duralı’ya göre bahsi geçen bu iki alan iç içedir. Ona göre, kavram olarak güzel ya da çirkinin tanımlaması yapılabilir. Eflatun’a göre ahlâk ve estetik, düşüncenin bizde ve tabiattaki halidir. Aristoteles ise söz konusu görüşü kabul etmez söz konusu görüşler sebebiyle ikilik oluşur. Realist, pozitifçiler Aristoteles, Platon’u ise idealistler takip etseler de bu yönü Duralı’ ya göre Berkeley ve Hegel yüklenir.³⁵¹

Duralı’ya göre din, mantık gibi yapma değil doğal bir oluşumdur. Felsefe ile din arasında bağ kurabilecek tek alan ahlâktır. Duralı’ya göre, felsefenin ahlâkı akıl temelli kullanması mantık üzerine uyguladığını gösterir. Ona göre, bu nedenle insanlar ahlâka nazaran dinin getirisi olan edebi kullanırlar. Edebin ilkeleri yoktur, o kavramlar ve akıl temelli düşünceler üzerinden uygun hale getirilerek algılanabilir.³⁵² Duralı bu sebeple, ahlâkı örgütlenilmiş edep kuralları ve insana dair her şeyde mevcut haldeki faaliyetler olarak ifade eder.³⁵³

---

³⁴⁸Duralı, *Sorun Nedir*, 72,97.

³⁴⁹Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 42-43.

³⁵⁰Duralı, *Sorun Çağının Anatomisi*, 84-85.

³⁵¹Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 228; Duralı, *Canlılar Sorununa Giriş*, 1983, 59-60.

³⁵²Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 77-78.

³⁵³Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 222-223,279,284,406; Teoman Duralı, “Felsefe Söyleşileri- TRT 2” (07 Aralık 2021). (3. Bölüm)

Duralı'ya göre, İslam ya da Hristiyan dünyası esas alındığında asıl önemli olanın Tanrı'nın ölçüt olarak kabul ettiği şeyin davranış değil de niyet olduğu açıkça görülür. Söz konusu düşünce İslam ya da Hristiyanlık felsefesinde yer alan ahlâki düzenin aslını meydana getirir. Ahlâk felsefesi açısından Gazali ve Kant'ın görüşleri ortak yargılar içermektedir. Her iki filozof için de ahlâkın ana unsuru niyettir. Onların ahlâk merkezinde yasalar yani, davranış temelli hukuk ve ona bağlı kurallar yer almaktadır.³⁵⁴

Duralı, Müslümanlıkta ya da İslam'da bir din devletinin olmamasını, bir din zümresi bulunmamasına bağlar. Hristiyanlık gibi diğer dinlerde de ruhban sınıfı temelli din devleti vardır.³⁵⁵ Duralı, 1920'lerdeki devrimle birlikte sona erenin yalnızca İslam'ın olmadığını aynı zaman da Türk tarihi ve felsefesinin de olduğunu belirtir.³⁵⁶ Ona göre, İslam ile ilgili olmayan değer çatışmalarının, Türk tarihinde din ya da ilahiyat alanlarına özgü terimlerde heterodoks-ortodoks anlaşmazlığına neden olmuştur. Bu nedenle Türk Tarihi açısından geçmişten itibaren süregelen isyanların dolaylı olarak İslam temelli olsa da aslında siyasi temelli olduğunu ifade etmektedir. Duralı'ya göre, Müslümanlık, dini yönden herhangi bir karşıtlık oluşturmadığı sürece kişinin kendine has kültürel değerlerine karışmaz.³⁵⁷

3.8. İlahiyat Temelli Ahlâk

Felsefe üç temel üzere oturtulmuştur; varlık ve kavram incelemelerinin yapıldığı 'metafizik', bilginin incelendiği 'bilgi öğretisi' ve hak-batıl, iyi-kötü, güzel-çirkin karşıtlıklarının belirlenme ve ayırt edebilme işlemlerini içeren 'ahlâk'. Felsefenin hikmet sebebi olan ahlâk, insanın niteliğinin belirlemede en üst yapıyı tayin etmektedir.³⁵⁸ Duralı'ya göre ahlâk, felsefenin tüm alanlarının, doğrudan ya da dolaylı olarak ilişkili olduğu bir ana ırmak gibidir. Ahlâkı esas alan, temellendiren ve destekleyen bir sistem kurmak ahlâkın görevlerindedir. Ona göre, ahlâkı temellendiren kurallar felsefeden değil ilahiyattan alınmıştır. Duralı'ya göre, Tanrı temelli ahlâk anlayışına sahip

---

³⁵⁴Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 120; Duralı, *Aklın Anatomisi*, 63; Duralı, "Felsefe-Bilim Geleneğimizin Nirengi Noktası Ebûhâmit Gazâlî", 29-40.

³⁵⁵Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 233.

³⁵⁶Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 109.

³⁵⁷Ali Değirmenci, *Öyle Geçer Ki Zaman*, 120-121; Duralı, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 130-131.

³⁵⁸Duralı, *Sorun Nedir*, 191.

olmayanların dahi sundukları ilke ve onlara bağlı kanıtların din esaslı oldukları açık ve ortada bir gerçeklik taşımaktadır.³⁵⁹ Duralı'ya göre, ahlâk, “(...) *hür olan insanın, tercihte bulunma kabiliyetini, kullanma hüneridir.*” Bu şekilde, doğru yol üzere ilerlemeye karar veren insan da faziletlidir.³⁶⁰

Felsefenin ahlâk sahasında yer alan ahlâk ilkeleri, bu alandaki düşünürler tarafından kurallarla temellendirilerek sistemli bir düzen oluşturulur. Ahlâk alanında buna ilk örneklik eden Aristoteles olmasına karşın, Eflatun ahlâkın ana unsurlarını anlamlandırma ve temellendirme çabası içerisine girmiştir. Aristoteles ahlâkı, iki aşırı uç arasında geçen kavramlar üzerinden işlemekle yetinmiştir. Doğal, sağlıklı yaşayışın kuralları genel itibarıyla, dinin hatta özellikle vahiy dininin ana unsurları arasında yer almaktadır.³⁶¹

Hal, hareket, tarz, tutum, tavır ile davranış kurallarının tümü ‘ahlâkı’ oluşturur. Söz konusu kuralların dayanağı, vahiy kaynaklı ilkelerdir. İslam Filozoflarından Gazali, “İnsan aklının kavrayamayacağı konularda şeriata başvurmak zorunludur.” der. Çünkü vahiy temelli bilgiler, akli olanların tamamlayıcıdır. Başka bir deyişle, aklın yetersiz kaldığı her şeyi Allah, insana Vahiy yoluyla bildirir.” diye ifade eder.³⁶² Kindi ve Farabi ise, ‘vahy’i insanlara bildirenleri peygamberler, bildirdikleri ana ilkeleri ve kuralları bütünlük içerisinde ahlâki bir sistem biçiminde aktaranları ise bilgiler ve filozoflar olarak tanımlamaktadırlar. Bahsi geçen kurallar, zaman, mekân ve insan temelinde üst olan güce bağlı evrenselliktedirler.³⁶³

Hal, hareket, tutum, tavır, tarz, usul, üslup ve davranışlar insanın düşünce zemininde oluşarlardan ortaya çıkardıklarıdır. Düşünceler ise, düşünme etkinlikleri çerçevesinde şekillenir. Tasavvur içeriğinin zayıflaması düşünceyi kavramlaştırır. Fikirler ise tasavvur içeriğine sahip olmayanlardır. Hal, hareket, tutum, tavır, tarz, usul, üslup ve davranışları kişinin kendine ya da diğer kişilere kendi anladığı ölçüsünde açıklaması ve tanımlaması ve mantık kurallarınca birbirleri ile ilişkilendirmesinden

---

³⁵⁹Duralı, *Sorun Nedir*, 94.

³⁶⁰Genç, *Sorun çağının anatomisi*, 96; İlhan Yıldız, “Teoman Duralı'nın Metafizik, Din ve Ahlak Anlayışı”, *Adam Academy Journal of Social Sciences* 13/2 (31 Aralık 2023), 11-13.

³⁶¹Duralı, *Sorun Nedir*, 94.

³⁶²Duralı, *Sorun Nedir*, 96.

³⁶³Duralı, *Sorun Nedir*, 94.

yargılar oluşur. Yargılar, en az bir düşünce temelli esastan oluşur ve düşünceler kavramlaşmış ya da tasavvur haline gelmiş biçimde bulunur. Tüm yargıların anlamlandırma-değerlendirme biçiminde tezahür eden iyidir-güzeldir, kötüdür-çirkindir temelde etik-estetik yargılardır. İyilik-güzellik düşünceleri içeriğinde kişiye dair bir değerlendirme bulunmadığından salt kavram yani fikirdirler. Tecrübi bir içeriği olmaması sebebiyle de ‘transsendental fikir’³⁶⁴ olurlar.³⁶⁵

Duralı, insanlığın selameti ve saygınlığı için asıl gayeyi, ‘ahlâk’ın zeminine oturtulan ‘adalet’ kavramı olarak görmektedir. Adalet kavramı çerçevesinde oluşturulmuş düzen temelli hukuk kurallarından hareketle şekillenen ödev ahlâkı salt ‘iyi niyetten’ meydana gelir. Duralı’ya göre doğru olan yargıya ulaşmak için bu sistemi uygulamak gereklidir.³⁶⁶ Matematik ilkeler de fikir olarak ifade edilirler. Matematik işlemlerin akıl bilgisi içermeleri sebebiyle, ilkeleri ya da şekilleri açısından dış dünyada aynısı olmasa da benzerleri ya da tahmini karşılıklarına rastlanılabilir. Söz konusu tahmini karşılıklar matematiğin unsurları ve şekilleri bakımından ilham kaynağıdır. İyilik-güzellik dış kaynaklı olmayıp insan temelli olduklarından, söz konusu kavramlara ait oluşumlar dış dünyada yoktur. İyilik-güzellik kavramları insanların dış dünyaya bakarak anlamlandırma ve değerlendirmelerine göre şekillenirler. Bu anlamlandırma ve değerlendirme etkinliklerinin toplumlara ve dönemlere göre değişiklik göstermesi ‘görelilik’ olarak ifade edilir. Görelilik arttıkça insanlar arası karşılıklı iletişim kesilir ve kargaşa ortamı oluşur.³⁶⁷

Duralı’ya göre, insanı bu kargaşa ortamının felaketinden insanı İlahi bildirinin hikmeti uzaklaştırır. Bildiri insanlara iyiliğin-güzelliğin ölçütlerini tanıtır. Bildiri belirli ölçütler göz önüne alınarak peygamberler ya da ahlâk filozoflarınca aktarılır. Sözü edilen aktarımla anlamlandırma-değerlendirme faaliyetleri arasındaki farklılıkları en aza indirmeyle birlikte oluşabilecek kargaşaları ve baskıyı ortadan kaldırmak amaçlanmaktadır.³⁶⁸

---

³⁶⁴‘Transandantal’, mutlak aşkınlıktır.

³⁶⁵Duralı, *Sorun Nedir*, 95,99.

³⁶⁶Duralı, *Sorun Nedir*, 23.

³⁶⁷Duralı, *Sorun Nedir*, 95; Duralı, “Ödev Esâslı Ahlâk”, 29-70.

³⁶⁸Duralı, *Sorun Nedir*, 96.

SONUÇ

Şaban Teoman Duralı'nın "beşer" temelli ahlâk anlayışını ele alan bu çalışma, beşerin insan kimliğine geçiş sürecinde, Duralı'nın ahlâkı, inceleme ve değerlendirmelerinde nereye koyduğunu ve hangi boyutları ile ifade ettiğini ortaya koymaktadır. Duralı, beşeri insan kılan ana etkenin ahlâk olduğu görüşündedir. Bu nedenle Duralı'nın felsefe-bilim ekseninde inşa ettiği ahlâk tanımlaması, beşer ve insan açısından kapsamlı bir değerlendirmedir.

Tüm canlılar genetik faktörlerle çevrili maddi bir yapıya sahiptir. İnsanı diğer varlık âleminde ayıran en temel özelliği maddi yönünün yanı sıra manevi-ruhi alana da sahip olmasıdır. İnsanın canlılığı gereği taşıdığı beşeri yönün üzerine kendisine ait kimlik edinme süreci onun insan-oluşunu şekillendirir. İnsanın yaşadığı ortama ve kendinde yapılandığı kimliğe bürünmesi değerleri meydana getirir. İnsanın yaşamının ağırlık merkezi anlamdır. Karşılaşılan olay ya da varolan her şeyin dış yani şekilsel nitelikleri onun 'öz yapılanışı' dolayısıyla değerini belirler. Var olanın yapısıyla karışmış ve iç içe bulunan 'değer', bununla karşılaşana 'anlam' olur. Canlı bireyliliği açısından değerlendirildiğinde varlığının zeminini oluşturan beşerliliğinin üstünde insan-oluşu, insanın değerinin üst seviyesi olan anlamına kavuşmasıdır. İnsanda, genetik zemine oturtulan ebeveyn temelli bir transfer ve çevresel faktörlerin etkili olduğu etmenlerin bir araya gelmesi ile değer aktarımı oluşmaktadır. Duralı'da felsefe-bilim anlayışı içerisinde değer aktarımı; beşer, insan, ahlâk ve felsefe kavramlarını, insan yaşamında geçirilen süreç itibarıyla özünü dinden alan fakat biyoloji ve felsefe temelli bir bakış açısıyla inşa edilmiştir.

Duralı, felsefe-bilimi, canlı, beşer, evrim, dil, din, tarih, değer ve ahlâk konularını içerisine alan sistemli bir düşünce olarak ifade etmektedir. İnsanı da ruh, akıl ve irade sahibi olması dolayısıyla canlılar içerisinde varlık mertebesi en yüksek canlı olarak değerlendirmektedir. Düşünme insanların fizyolojik ihtiyaçları sonrası benlik algıları ve kimlik arayışları içerisinde kendilerine sordukları 'ben kimim, neyim' sorusuyla başlar. Dolayısıyla merak duygusu ekseninde insanın zihnini harekete geçirilmesiyle de felsefe başlar. Duralı, felsefede düşünmenin insanın yaşam arayışındaki yerinin önemi üzerinde durmaya gayret gösterir. Akıl temelli bir bilim yaklaşımının inkâr edilemeyecek bir

kapsamı olduğunun kabulü içerisinde olan Duralı, insanın zihin gücünü yaşamına aktarmakta bir basamak olarak akli göstermektedir. Toplum hayatının belli esaslar üzerine kurulmasında akli tüm çağlar ve toplumlar için bilgi edinme ve onu kullanmada zorunlu bir gereklilik olarak görmektedir.

Hür bir varlık alanı içerisinde var olan insan, yaşamının zorunlu gereksinimleri için ihtiyaç duyduğu öğeleri doğa ortamında yapılandırma ve işlerlik kazandırma girişimiyle kültür ortamını inşa eder. Yaradılışı gereği varlığını sürdürmek için birine ihtiyaç duyan insan, aitlik ve benlik duygularını toplumla birlikte edinir. Kalıtım ve oluşum açısından beşeri yönü ona aitlik duygusunu, kendine dair yaşamda bir birey ve kimlik edinmesi ise benlik oluşumunu destekler. Birey oluşunun ve benliğinin farkında olarak özbilinciyle oluşturduğu kişiliği, kimliğini belirler. Söz konusu kimliklenme beşer konumunda yer alan insanın dil, tarih ve kültür eksenindeki faaliyetleri sonucu gerçeklik kazanır.

Duralı beşer ve insan olarak iki varlık alanına ayırdığı insanın bilgi edinme kısmını da ikiye ayırır. Ona göre, bir kişinin epistemolojik bir varlık alanı içerisinde edindiği bilgi beşerliliğini kapsarken, ahlâki yönü ve bilgisi insanlığın ürünüdür. Duralı, köken itibariyle iman ve bilgiyi benzer görse de amaçlarının farklılığını belirtir. Bilgi, kültürün zemini olan inançlardan meydana gelir. Delillendirme ihtiyacı duyulmayan iman, şüpheyi ortadan kaldırır. Duralı, bilimin araştırma alanında insanda yer almayan manevi yapıyı akıl üzerine inşa ettiği dinle temellendirir. İnsanın duyumsayabilen ve düşünebilen varlık alanı inancının gereğidir. Duralı'ya göre, insan ahlâki bir kişiliktir. Ahlâk kişiler ve toplumlar arası ortak evrensel etkileşim içerisinde dil, tarih ve dini kurallar bütünüdür. Ahlâk insanın özünde var olan iyi-kötü temelli, ödev-sorumluluk esaslı oluşturduğu seçimleridir. Bununla beraber ahlâk, insan da yaradılışı gereği mevcut bulunur. Duralı ahlâki, toplumsal düzenin sistemli ilerleyişi için zorunlu bir gereksinim olarak görmektedir. İnsan olmanın en temel özelliği konumunda olan ahlâk, evrensel ve bütüncü nitelikleri ile kişinin kendisine ve topluma karşı vicdanını, ödev ve sorumluluklarında hür iradesiyle idame ettirmesidir. Duralı'ya göre bir toplumun ideal bir düzen içerisinde kendi varlığını ortaya koyması onun felsefe temelli bir medeniyete sahip olmasıyla mümkündür.

Felsefe temelli medeniyet, kendi değerleri doğrultusunda kendine ait bir tasavvur ortaya koymaktır. M. Ö. Dördüncü yüzyıl Eski Yunan'da başlayan felsefe, Eskiçağ Ege, İslam, Ortaçağ Hristiyan, Yeniçağ dindışı Avrupa ve Çağdaş İngiliz-Yahudi küresel-medeniyetleri çerçevesinde günümüze dek çok çeşitli düşünce etkinlikleri içerisinde yaşamda yer edinmiştir. Duralı, Yeniçağ Avrupa ve Çağdaş İngiliz-Yahudi medeniyetlerinin “gerçekliğe” atfettikleri değeri yalnızca pozitivist girdilerle sadece doğa bilimlerinin bildirdiklerinden ibaret saymalarına karşı çıkmakta ve bilimin insan yaşamı için ortaya koyabildiklerinin yalnızca binde biri kadar olduğunu düşünmektedir.

Medeniyetleşme ve medenileştirme düşüncesi altında sermaye temelli sömürgecilik faaliyeti gösteren Yeniçağ Avrupa ve Çağdaş İngiliz-Yahudi medeniyeti fikriyatına karşı çıkan Duralı, yalnızca bir medeniyetin üstünlüğü üzerine kurulu bir sistem sürdürmek isteyen küresel-sömürgeci anlayışın asıl sorunun olduğunu ve medeniyet eksenindeki tartışmaların Avrupa'dan kaynaklandığını açıkça ortaya koymaktadır. Duralı'ya göre, bir nevi tekelci zihniyete sahip söz konusu medeniyet kendi görüşünü siyaset, iktisat, bilim ve teknoloji yönünden destekleyerek diğer kültür ve medeniyetlere istihdam alanı oluşturmasına izin vermeyerek, hâkimiyetini “hür sermayecilik” adı altında insanlara tüketim zihniyeti aşılayarak sunmaktadır.

Oyun dışı edilmiş medeniyetler, baskı ve sömürgecilik nedeniyle asimile olurken, benlik, kişilik, kimlik, dil, tarih ve kültür soykırımına maruz kalmaktadırlar. Manevi bir dile sahip olan insan, madde-mekanik işleyişi içerisinde üretim-tüketim vasıtası olarak görülür. Söz konusu yaptırım insanın en küçük yapıtaşı olan aileden başlanarak işlenir ve değer temelli oluşumlar engellenerek kültür yozlaşması sağlanır. Duralı bu yaptırımın önüne geçebilmenin insanın kendi benliğini, ait olduğu kültürün dilini, tarihini, felsefesini, ahlâkını, medeniyetini iyi bilmesi ve ona dayatılmaya çalışılan medeniyetin bilinçli bir değerlendirmesiyle mümkün olabileceği görüşündedir. Dolayısıyla Duralı, bu bilincin de ancak felsefi temelli bir tasavvur ortaya koymak ve ahlâki esasları önceleyen bir eğitim ve öğretimle gerçekleşeceği görüşündedir.

Duralı, Hint ya da Çin gibi kadim medeniyetlere nispeten felsefi fikriyatını yeniden düzenlerse yalnızca İslam Medeniyetinin, Yeniçağ Avrupa ve Çağdaş İngiliz-Yahudi medeniyetine karşı bir duruş sergileyeceğini ifade eder. Duralı, bu düşüncenin

zeminini, İslam medeniyetinin tek Tanrılı bir inancının olmasına ve bunu esas alan bir evrensel ahlâkının bulunmasına dayandırmaktadır. Duralı, Türk milleti ve düşünürleriyle İslam medeniyetinin yeniden canlandırılabilceği düşüncesindedir. İslam medeniyetinin canlandırılmasının ancak eğitim-öğretimin içeriğini İslam'ın özü ve ahlâki değerleriyle doldurarak, eski yazı ve dil öğretimi gerçekleştirilerek Beytü'l Hikme benzeri bir kütüphane yapılandırılmasıyla mümkün olacağını belirtmektedir. Duralı'ya göre söz konusu sistemle pratik ve teorik olarak yaşama aktarılmış ahlâki değerler hafıza ve kültürle yeniden ayağa kaldırılabilir.

KAYNAKÇA

- Ali Değirmenci. *Öyle Geçer Ki Zaman*. ed. Ayşe Yılmaz. İstanbul: Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık A.Ş., 2021.
- Aydın, Mehmet S. “Ahlak”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 1989. Erişim 23 Aralık 2023
- Bolay, Süleyman Hayri. “Canlılar Sorununa Giriş”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28/1-4 (01 Ağustos 1986), 445-450.
- Canatan, Kadir. *Ahlak felsefesi*. İstanbul : Beyan Yayınları, 2018.
- Çağrı, Mustafa. “Ahlak”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 1989. Erişim 23 Aralık 2023
- Çapku, Ahmet. “Şaban Teoman Duralı Düşüncesinde Temel Meseleler”. *Temaşa Felsefe Dergisi* 17 (Haziran 2022), 5-16. <https://doi.org/10.55256>
- Çapku, Ahmet. “Şaban Teoman Duralı Düşüncesinde Temel Meseleler”. *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi* 17 (14 Haziran 2022), 5-16. <https://doi.org/10.55256/temasa.1099315>
- Çapku, Ahmet. “Şaban Teoman Duralı Düşüncesinde Temel Meseleler”. Erişim 30 Kasım 2023.
- Çaylı, Zafer - Tülüce, Hüseyin Adem. “Modern Batı Düşüncesi Bağlamında Ş. Teoman Duralı'nın İnsan Tasavvuru Anlayışına Eleştirel Bir Bakış”. *Külliyeye TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN 100. YILI ÖZEL SAYISI* (30 Ekim 2023), 315-341. <https://doi.org/10.48139/aybukulliyeye.1336720>
- Dağ, Ahmet. “Şaban Teoman Duralı Düşüncesinde Metafizikten Makinaya Batı Medeniyeti”. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* 22 (01 Eylül 2016), 241-262.
- Duralı, Ş. Teoman. “Biyoloji Felsefesinin Konuca Sınırları, Tanımı, Ana Dalları”. *Felsefe Arkivi* 22-23 (05 Temmuz 2012), 161-184.
- Duralı, Ş. Teoman. “Biyolojinin Bilim Teorisi”. *Felsefe Arkivi* 28 (1991), 55.
- Duralı, Ş. Teoman. “Bize Gelenler”. *Felsefe Arkivi* 26 (1987).
- Duralı, Ş. Teoman. “Canlılar Bilimi ve Evrim Sorununun Teşrihi”. *İstanbul University Journal of Sociology* 3/22 (14 Ekim 2011), 455-471.
- Duralı, Ş. Teoman. “Charles Darwin ve Yüzyılımıza Damgasını Vuran Çağdaş Evrim Düşüncesinin Doğuşu”. *Felsefe Arkivi* 25 (1984), 19.
- Duralı, Ş. Teoman. *Deniz ve Kâşiflik*. ed. Mehmet Sabri Genç. İstanbul: Şule Yayınları, 2011.

- Duralı, Ş. Teoman. “Felsefe-Bilim Çıkışı, Gelişmesi, Anlamca Sınırları”. *Ondokuz Mayıs University Journal of Education Faculty* 1/1 (1986), 76-99.
- Duralı, Ş. Teoman. “Felsefe-Bilim Geleneğimizin Nirengi Noktası Ebûhâmit Gazâlî”. *Kutadgubilig Felsefe - Bilim Araştırmaları Dergisi* 20 (Ekim 2011), 17-40.
- Gilgamiş Destanı*. çev. Ş. Teoman Duralı. İstanbul : Çantay Kitabevi, ts. Erişim 04 Ocak 2024
- Duralı, Ş Teoman. “Metinler Işığında Aristoteles’in Canlıyla ve Canlıının Evrimiyle İlgili Düşüncelerine Problematik Yaklaşım”. *Felsefe Arkivi* 24 (1984), 88.
- Duralı, Ş. Teoman. “Prof. Dr. Teoman Duralı İle Konuşmalar”. *Gerçek Hayat Kültür Yayınları* 1075 (Ocak 2022).
- Duralı, Ş. Teoman. “Rastlantı ile Zorunluk Açısından Canlılar Bilimi”. *Felsefe Arkivi* 27 (1990), 44.
- Duralı, Ş Teoman. “Tarihin Dayanılmaz Ağırlığı” 40/2-3 (1999), 117-126.
- Duralı, Şaban Teoman. *Aklın Anatomisi : Salt Aklın Eleştirisinin Teşrihi*. İstanbul : Dergâh Yayınları, 2010.
- Duralı, Şaban Teoman. *Canlılar Sorununa Giriş : Biyoloji Felsefesiyle İlgili Araştırma*. İstanbul : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1983.
- Duralı, Şaban Teoman. *Canlılar Sorununa Giriş : Biyoloji Felsefesiyle İlgili Araştırma*. İstanbul : Remzi Kitabevi, 1987.
- Duralı, Şaban Teoman. *Çağdaş Küresel Medeniyet : Çağdaş Küreselleştirilen İngiliz-Yahudi Medeniyeti Anlamı, Gelişimi Konumu*. İstanbul : Dergâh Yayınları, 2003.
- Duralı, Şaban Teoman. *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*. İstanbul : Zeytinburnu Belediyesi, 2022.
- Duralı, Şaban Teoman. “Evrim ile Tarih”. *Bilgi ve Değer: Muğla Üniversitesi Felsefe Bölümü Sempozyum Bildirileri*, 142-149.
- Duralı, Şaban Teoman. *Felsefe-Bilim Nedir*. İstanbul : Dergâh Yayınları, 2006.
- Duralı, Şaban Teoman. *Hayatın Anatomisi: Canlılar Bilimi Felsefesi Evrim ve Ötesi*. İstanbul : Dergâh Yayınları, 2018.
- Duralı, Şaban Teoman. *Kutadgubilig Türkçenin Felsefe - Bilim Sözlüğü*. İstanbul : Dergâh Yayınları, 2013.
- Duralı, Şaban Teoman. “Medeniyet Nedir? Medeniyetin Gelişmesi ve Anlamının Tarihi”. *İstanbul University Journal of Sociology* 3/19 (10 Ocak 2011), 1-35.

- Duralı, Şaban Teoman. “Medeniyet Tarihinde Türklüğün Konumu”. *Üçüncü Bin Yılın Eşiğinde Türk Uygarlığı: Dünü- Bugünü-Yarını, Kongre Bildirileri, 2-3 Ekim 2000, Bişkek*, 13-22.
- Duralı, Şaban Teoman. “Mürşid 1” 103 (Ekim 2010), 32-34.
- Duralı, Şaban Teoman. *Omurgasızlaştırılmış Türklük*. İstanbul : Dergâh Yayınları, 2010.
- Duralı, Şaban Teoman. “Ödev Esâslı Ahlâk: Başkaldıran İnsan”. *Kutadgubilig: Felsefe - Bilim Araştırmaları 1* (2002), 29-70.
- Duralı, Şaban Teoman. *Sorun Çağının Anatomisi : Çağımızın Felsefeye Teşhiri*. İstanbul : Şule Yayınları, 2009.
- Duralı, Şaban Teoman. *Sorun Nedir*. İstanbul : Dergâh Yayınları, 2006.
- Duralı, Şaban Teoman. “Toplum-Devlet Ülküsü Olarak Tarihte Türklüğün Oluşması”. *Türkler I* (2002), 335-349.
- Duralı, Şaban Teoman. “Türkçenin Felsefe-Bilim Sözlüğü”. *Kutadgubilig Felsefe - Bilim Araştırmaları Dergisi 20* (Ekim 2011), 455-468.
- Duralı, Şaban Teoman. *Yeniçağ Avrupa Medeniyetinden Çağdaş İngiliz-Yahudi Medeniyetine*. İstanbul : İz Yayıncılık, 1996.
- Duralı, Teoman. *Aristoteles'te Bilim ve Canlılar Sorunu*. İstanbul : Çantay Kitabevi, 1995.
- Duralı, Teoman. “Biyoloji Sorunu”. *Felsefe Arkivi 28* (1991), 44.
- Duralı, Teoman. *Canlı ve Kültür (bio-kültür) Sorunlarını Araştırma Alanı : Biyoloji Felsefesi*. Ankara : Akçağ Basım Yayım Pazarlama A.Ş., 1992.
- Duralı, Teoman. *Canlı ve Kültür (bio-kültür) Sorunlarını Araştırma Alanı : Biyoloji Felsefesi*. Ankara : Akçağ Basım Yayım Pazarlama A.Ş., 1992.
- Duralı, Teoman. “Felsefe Söyleşileri- TRT 2”. 07 Aralık 2021. Erişim 27 Aralık 2023
- Erdem, Hüsameddin. *Ahlak Felsefesi*. Konya: Hü-Er Yayınları, 5., 2002.
- EREN, Mustafa. “Şaban Teoman Duralı'nın Din Felsefesi”. *Kocaeli İlahiyat Dergisi 7/2* (Aralık 2023), 306-325.
- Genç, Mehmet Sabri (ed.). *Sorun Çağının Anatomisi : Çağımızın Felsefeye Teşrihi*. İstanbul : Şule Yayınları, 2009.
- GÖÇER, Güngör. “Şaban Teoman Duralı'nın Türkiye Notları”. *Gazi Türkiyat 32* (2023), 101-119. <https://doi.org/10.34189>
- Göz, Kemal - Mutluel, Osman. *Felsefeye Giriş*. İstanbul : Gümüşev Yayıncılık, 2019.

- Kılıç, Elife. “Teoman Duralı’da Mekân, Kültürel Seyyahlık ve Medeniyet İlişkisi”. *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 36 (21 Ekim 2023), 665-675. <https://doi.org/10.29000/rumelide.1372382>
- Kılıç, Elife. “Teoman Duralı’nın Dil Anlayışı ve Sözlük Çalışmaları Üzerine Bir Deneme”. *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* Ö13 (23 Ekim 2023), 17-24. <https://doi.org/10.29000/rumelide.1378996>
- Soysal, Esra Kartal. “Teoman Duralı’nın Darvinci Evrim ve Darwinizm Eleştirisi”. *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (24 Haziran 2023), 42-61. <https://doi.org/10.34085/buifd.1264003>
- Şerbetçi, Gülhan. “Ş. Teoman Duralı’nın Biyoloji Felsefesi Anlayışı İçerisinde İnsanın İki Boyutu”. *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 20 (31 Aralık 2023), 97-114. <https://doi.org/10.59536/buiifd.1375164>
- Yıldırım, Zeynep. “Şaban Teoman Duralı ve Ali Şeriatî’ nin Medeniyet Düşüncesinde İnsan”. *Kocaeli İlahiyat Dergisi* 5/2 (25 Aralık 2021), 645-668.
- Yıldız, İlhan. “Teoman Duralı’nın Metafizik, Din ve Ahlak Anlayışı”. *Adam Academy Journal of Social Sciences* 13/2 (31 Aralık 2023), 505-526. <https://doi.org/10.31679/adamakademi.1184811>
- “Teoman Duralı’nın Hayatı, 24 Tv Portre Programı, Zeynep”. haz. Okumayolu Sami Saimoğlu. Yayın Tarihi 02 Ağustos 2017.
- “TÜBA Üyesi Prof. Dr. Şaban Teoman Vefat Etti | Türkiye Bilimler Akademisi”, ts. Erişim 30 Aralık 2023